

BULLETIN
VAN DE
KONINKLIJKE
NEDERLANDSCHE
OUDHEIDKUNDIGE
BOND

Mei 1966

Jaargang 65 / Aflevering 2

Met Nieuwsbulletin Aflevering 5

BULLETIN VAN DE KONINKLIJKE
NEDERLANDSCHE OUDHEIDKUNDIGE BOND

Redactie

Hoofredacteur Drs. J. J. F. W. van Agt;

*Redactie-secretaris Drs. R. Bruning, p.a. Rijksdienst voor de
Monumentenzorg*

Balen van Andelplein 2, Voorburg, telefoon 070-814591;

Leden voor de Koninklijke Nederlandsche Oudheidkundige Bond

Voorzitter Prof. Th. H. Lunsingh Scheurleer;

Prof. Dr. H. Brunsting, Prof. Dr. W. Ph. Coolhaas, Drs. R. C. Hekker,

Ir. R. Meischke, Prof. Dr. M. D. Ozinga, Dr. Ir. C. L. Temminck Groll,

Prof. Dr. H. van de Waal.

Leden voor de Monumentenraad:

afdeling I Oudheidkundig Bodemonderzoek, Dr. J. G. N. Renaud,

p.a. Kleine Haag 2, Amersfoort, telefoon 03490—12648;

afdeling II Monumentenzorg, Mr. R. Hotke,

p.a. Balen van Andelplein 2, Voorburg, telefoon 070-814591;

afdeling III Musea, D. F. Lunsingh Scheurleer,

p.a. Kazernestraat 3, Den Haag, telefoon 070-182275.

Lid voor de Vereniging 'De Museumdag':

Drs. H. J. Ronday, p.a. Kazernestraat 3, Den Haag, telefoon 070-182275.

G. ROOSEGAARDE BISSCHOP

De oorsprongen van de Kaapse bouwkunst

Blz. 21

M. A. P. MEILINK-ROELOFSZ

Een tentoonstelling Ceylon-Nederland in het verleden, 1602-1796

Blz. 48

DE OORSPRONGEN VAN DE KAAPSE BOUWKUNST

DOOR

G. ROOSEGAARDE BISSCHOP

Wijlen prof. dr. L. H. Grondijs placht op zijn colleges over Byzantijnse kust te vertellen dat de Servische en Griekse kunsthistorici belangrijke politieke figuren waren, aangezien zij in opdracht van hun regeringen moesten bewijzen, dat de architectuur in Macedonië respectievelijk Servisch en Grieks was en hun landen mede op grond daarvan aanspraak konden maken op dat gebied. Ook het Duitse nationalisme heeft deze culturele annexatielust steeds gaarne aangewakkerd en deze is daar thans nog allerminst uitgestorven, getuige de geldelijke steun van het auswärtige Amt der Bondsrepubliek bij de totstandkoming van het proefschrift van Jan van der Meulen over de herkomst van de Zuidafrikaanse architectuur¹. Uit de hoge windkracht van de naar aanleiding hiervan opgestoken storm van verontwaardiging in Nederlandse (kunst-)historische kringen blijkt echter, dat een zekere vaderlandse culturele trots hierbij gevoelig op de tenen is getrapt. Merkwaardigerwijs vindt een soortgelijke storm in Zuid-Afrika zijn oorzaak niet in een gefrustreerd modern Kaaps nationalisme, maar in een verbolgenheid over dit feit dat men voor een Duitse in plaats van een Nederlandse culturele kolonie wordt aangezien. Terwijl dit laatste blijkt uit de onlangs in dit tijdschrift verschenen reactie van Lewcock,² lijkt een gevoel van de eerder vermelde soort in het geding te zijn, wanneer zelfs Ozinga, die van der Meulen terecht apriorisme verwijt, in zijn reactie Lewcocks overdreven voorstellingen van de Nederlandse invloed in Europa citeert (bij gebreke aan het beschikbaar staan van dit artikel) en tot opmerkingen komt als: „wanneer de opmerkelijke overeenkomsten tussen Curaçaose en Zuidafrikaanse gevelcultuur ter sprake komen — in het eerste geval overigens van wat zelfstandiger aard, *blijkbaar* omdat er in Zuid-Afrika een nog veel geregelder „va et vient” was van ter zake georiënteerde Compagniefunctionarissen...”

¹ Jan van der Meulen, *Die Europäische Grundlage der Kolonialarchitektur am Kap der Guten Hoffnung*, diss. Marburg 1962 (in het vervolg geciteerd als: Van der Meulen).

² R. B. Lewcock, „Recent research into Cape architecture, new discussion on the sources of the archi-

(hiervan is tot nu toe nog niets aangetoond hoewel het denkbaar is); in door Ozinga persoonlijk bezochte koloniale gebieden zagen met hem voorgaande onderzoekers „dit zich geleidelijk min of meer vrijmaken van de oorspronkelijk zeer sterke en als hoofdlijn der ontwikkeling steeds blijvende moederlandse invloed. Hetzelfde geldt *ongetwijfeld* voor de kust van Guinea, Ceylon, Goa etc. die steller dezes alleen uit de tweede hand enigszins bekend zijn” en vooral „men zou dienen uit te gaan van alles wat in de archieven der Oostindische Compagnie in Nederland en nog in Zuid-Afrika zelf omtrent bouwwerkzaamheden aan de Kaap te vinden is, wat tot nog toe alleen voor zeer weinige monumenten heeft plaatsgevonden. *Het moet dan al heel vreemd lopen, indien daarbij niet aan het licht zou komen*, dat van het moederland uit voor korter of langer tijd uitgezonden timmerlieden of militaire ingenieurs — welke laatste ook in het vaderland in de „provincie” geregeld als architect optraden — een belangrijk aandeel aan de ontwikkeling hebben gehad”³. Mijns inziens mag het in de kunsthistorie net zo lopen als het wil; overigens heeft Ozinga groot gelijk, dat een zo uitgebreid mogelijk archiefonderzoek geboden is. Niettemin is het misschien nuttig indien iemand, die zowel een afkeer heeft van vrijwel alles wat Duits is als van elke vorm van nationalisme eens probeert op neutrale wijze zijn gedachten over deze kwestie te laten gaan.

Het is jammer, dat wij ons pas een duidelijk beeld kunnen vormen van de Kaapse architectuur een eeuw na de eerste vestiging. De gebouwen in het tijdelijke fort (1656) hadden, blijkens een schetsje, één bovenverdieping onder schilddak met dakkapellen en voorzien van tweelichtvensters en een wonderlijk verhoogd middenstuk onder plat dak met enorme, als kerkraden onderverdeelde vensters te weerszijden van de deur boven een dubbele stoep. De poort had de klas-

ture”, *Bull. K.N.O.B.*, 64 (1965), 159-171 (in het vervolg geciteerd als: Lewcock).

³ M. D. Ozinga, „Geschiedenis als strijdmiddel”, *Zuid-Afrika*, 42 (1965), 148-149 (cursiveringen zijn van mij).

sieke elementen: pilasters of zuilen en een fronton. Van het definitieve kasteel (1677-'78) is de reeds spoedig naar haar huidige standplaats overgebrachte poort nog geheel aanwezig (Lewcock, afb. 16). Zij maakt een ongelukkig effect; dit wordt ten dele veroorzaakt door de lage doorgangsboog zonder geprofileerde omlijsting, die bij vergelijking met een oude afbeelding⁴ de indruk maakt niet meer haar oorspronkelijke vorm te bezitten. Het als het ware door een teveel aan vulling gespleten fronton wijkt echter sterk af van wat in Nederland gebruikelijk is, desto ver wonderlijker, indien niet alleen de natuurstenen onderdelen, maar ook het ontwerp uit Nederland zou zijn geïmporteerd. De oudste gebouwen in het kasteel, het latere admiraalshuis, zijn op bovengenoemde tekening in het Rijksarchief een geheel onversierd, platgedakt blok utiliteitsbouw, echter ook weer symmetrisch gecomponeerd met de deur in het midden boven een dubbele stoep. De tegen de iets later gebouwde, over het binnenplein aangelegde dwarsmuur (Kat) geplaatste gebouwen vertonen hetzelfde type.

Van het oudste huis van betekenis aan de Kaap, de gouvernementsbuitenplaats Rustenburg (waarschijnlijk 1657-1663 gebouwd), weten wij slechts dat het een bovenverdieping had en dat de plattegrond een enigszins vierkant gebouw met aan de achterzijde uitgebouwde vleugeltjes doet vermoeden.

Lewcock meent uit de afbeelding (Lewcock, fig. 3) van het huis uit 1832 belangrijke conclusies te kunnen trekken betreffende het oorspronkelijke uiterlijk. Deurpartij, ramen, pilasters, zuilen, daklijst en „dakkamer” maken echter de indruk alle gelijktijdig te zijn aangebracht (volgens Lewcock is de portiek tussen 1801 en 1812 toegevoegd). Of het huis reeds oorspronkelijk een plat dak had is niet bekend. Trekken wij al deze elementen af, dan houden wij alleen het twee verdiepingen hoge „casco” over, omtrent welks oorspronkelijke stijl dus niets gezegd kan worden. Van de huizen der gouverneurs Simon en Willem Adriaan van der Stel, Groot Constantia ($\pm$ 1692) en Vergelegen (rondom 1700) weten wij iets meer, zij het, dat de afbeeldingen nogal van elkaar afwijken.

De aanklacht van enige burgers tegen gouverneur W. A. van der Stel betreffende diens grove

zelfbevoordeling gaf beide partijen aanleiding het huis Vergelegen te laten afbeelden, respectievelijk van de voor- en achterzijde⁵. Het verschil tussen deze contereftsels zal te wijten zijn aan een te fraaie voorstelling van zaken bij de ene en een te sobere bij de andere partij. Het verdiepingloze huis had in ieder geval een schilddak, waarin zowel aan de voor- als aan de achterzijde drie topgevels; zowel voor- als achtergevel hadden een deur met begeleidende halve vensters in het midden, te weerszijden geflankeerd door twee vensters. Dit is het oudste tot nu toe constateerbare voorbeeld van een voor de latere plattelandshuizen karakteristieke gevelindeling. Hetzelfde geldt voor de merkwaardig identieke behandeling van voor- en achterzijde, die bij de latere huizen met I -plattegrond gebruikelijk was, zodat men op het eerste gezicht niet kan zeggen welke kant men voor zich heeft. Volgens het rapport van gerechtsdienaars uit 1706⁶ had het huis in ieder geval zes kamers, een vlakgedekte keuken en kleinere vertrekken onder vlakke of glooiende daken. Zouden deze laatste de aanbouwtjes aan weerskanten zijn die op de afbeeldingen voorkomen? De keuken is niet te lokaliseren.

Helaas kan met behulp van deze gegevens geen betrouwbare reconstructie van de plattegrond worden gemaakt. De gepubliceerde, niet begrijpelijke plattegronden en plattegrondreconstructies (Van der Meulen, afb. 58 en 59) brengen ons niet verder. De hoogte van het dak op de afbeeldingen laat ook geen conclusie toe, of dit een of twee rijen vertrekken overspande. De aanleg van het gehele goed is vooral merkwaardig wegens de achthoekige tuin die wordt omsloten door een dubbele ommuring waarin enige bijgebouwen zijn opgenomen. De dubbele muren zullen wel omwille van de veiligheid zijn gemaakt (de angst slaat ons — bedoeld? — om het hart bij het zien van de reuzeleeuwen op de afbeelding van de „verdediging”). De enige mij bekende parallel voor de achthoekige aanleg, Slot Fredensborg in Denemarken (omstreeks 1722)⁷ vermeld ik met de nadrukkelijke ontkenning hierbij enig verband te willen suggereren. Wat de architectonische details betreft, de vensters bevatten in ieder geval kruiskoziijnen, maar moeten wij geloven dat alle muurdammen met ook in de daklijst doorwerkende lisenen bezet waren, zoals

⁴ Alg. Rijksarchief, Den Haag, inv. Leupe, nr. 830.

⁵ D. Fairbridge, *Historic farms of South Africa*, Londen 1931, de afbeeldingen t.o. 151.

⁶ D. Fairbridge, *Historic houses of South Africa*, Londen 1922, 99.

⁷ H. Langberg, *Danmarks Bygningskultur*, I, Ko-

bij ons bijvoorbeeld alleen een uitzonderlijke gevel als die van het Pintohuis in Amsterdam (derde kwart van de 17de eeuw) vertoonde, of dat zij alleen de hoeken en de middenpartij accentueerden? Het laatste lijkt waarschijnlijker. De zijtopjes hebben bij de „verdediging” enigszins de vorm van „opduwingen” van het dak, een bij rieten daken niet ongebruikelijke eenvoudige oplossing. De middentop is met zijn „afgeknotte lisenen” daar echter weer erg ongeloofwaardig; die op de andere afbeelding vertoont een vorm, waarvoor in Nederland noch omstreeks 1700, noch eerder parallellen bekend zijn. Verder verdient het de aandacht, dat de daken van de bijgebouwen bij de „beschuldigers” de onnederlandse gebroken vorm vertonen; het is echter de vraag of zij die vorm hebben gehad: De „verdediging” geeft de gebruikelijke vorm.

Groot Constantia was een U-vormig huis onder omlopend schilddak. Bij Heydt⁸ is het huis ten dele verscholen achter bomen; het zichtbare deel van het dak heeft een dakkapel. Ter plaatse van het tegenwoordige „Jonkershuis” geeft hij een eveneens U-vormig bijgebouw onder schilddak. In de verzamelingen van de Topografische Dienst te Delft bevinden zich vijf tekeningen uit 1710, op een na gesigneerd F. (of E.) V. Stade (= van of von Stade?), waarvan één Groot Constantia weergeeft (afb. 2). De afbeelding komt in hoofdvormen overeen met die van Heydt; het nu geheel zichtbare dak prijkt met een centrale „geknikte” topgevel, geflankeerd door „driehoekjes”; om de hoek staat een normale dakkapel. De moeilijkheid is hoe wij deze elementen moeten interpreteren. Hoewel Lewcock mij mededeelde 's mans betrouwbaarheid hoog aan te slaan, is de taal van de tekenaar wel enigszins duister, hetgeen gezien de schaarste aan vroege gedetailleerde afbeeldingen van de Kaap bijzonder jammer is. Behalve de voorstelling van de stad vanuit zee, waarvan een detail bij Van der Meulen en Lewcock is afgebeeld (Van der Meulen, afb. 90, Lewcock, afb. 20) bestaat er ook een gezicht vanaf het huis Leeuwenhof van de fiscaal Blesius. Men verwacht daarop althans diverse gebouwen van de achterzijde te herkennen; de situatie is echter op beide tekeningen geheel verschillend, met als enige vaste punten het kasteel en de kerk, welke laatste, nadatde fundamenteen reeds in 1677 waren

gelegd, eerst na 1700 tot stand kwam (inwijding in 1704). Wij kunnen, mede aan de hand van oude stadsplattegronden en mededelingen, in ieder geval vaststellen dat zij de voor Nederlandse protestantse kerken normale vorm had van een Grieks kruis, gecombineerd met een thans nog bestaande, toen nog door een eenvoudig tentdak gedekte toren. Op de eveneens slechts ten dele bij Van der Meulen en Lewcock afgebeelde voorstelling van het in 1679 gestichte Stellenbosch (Van der Meulen, afb. 91, Lewcock, afb. 21) zien wij een voor onze Nederlandse ogen ook zeer vertrouwd eenvoudig zaalkerkje met schilddak en gekoepeld dakruitertje. Wat de algemene situatie betreft, op Stade's tekeningen valt onmiddellijk de nog volkomen onsteedse, bijzonder geringe bebouwingsdichtheid van Kaapstad op, die door de op omstreeks 1683 gedateerde, gedetailleerde stadsplattegrond in het Rijksarchief te Den Haag⁹ wordt bevestigd. Een ander opmerkelijk fenomeen betreffende hetwelk beide bronnen overeenstemmen zijn de zonder uitzondering met hun breedste zijde naar de weg gekeerde huizen, die volgens de stadsplattegrond dikwijls door een haaks op het pand geplaatste achtervleugel een meestal L-vormig, doch in een enkel geval ook een 1-vormig grondplan kregen. Een voorbeeld van dit laatste type meent men ook op de vogelvlucht van Stellenbosch te ontwaren; schuin daarachter ziet men echter een omlopend schilddak met vier hoekschorstenen, waaronder wij zowel een blok als een U-vormig huis kunnen denken. Een uitzondering op het algemene bouwtype vormen in Kaapstad enkele complexen in de diepte gebouwde panden, te oordelen naar dat links op de voorgrond bij Lewcock afb. 20, denkelijk pakhuizen. Het uiterlijk van de huizen maakt bij Stade een zeer bescheiden indruk. Zij hebben slechts zelden een bovenverdieping en meestal een (rieten) schilddak, vaak voorzien van de reeds bij Groot Constantia opgemerkte „driehoekjes”, doch ook, voornamelijk bij buiten de stad gelegen huizen, van centrale topgevels. Bij één huis (Lewcock afb. 20 links, ter hoogte van de kerk) zien wij „twee driehoeken in elkaar”. Het grote huis met verdieping rechts dichtbij de kust op het gezicht naar zee toe (afb. 1) en waarvan op Stade's andere afbeelding van Kaapstad geen spoor is te bekennen, is het enige dat een mid-

penhagen 1955, afb. 318.

⁸ J. W. Heydt, *Allerneuester geographischer und topographischer Schauplatz von Afrika*, Neurenberg 1744.

⁹ Alg. Rijksarch., inv. Leupe, nr. 828.

dentop van een uitgesproken vorm (klokgevel met gebogen fronton) vertoont, evenals bij Groot Constantia door „driehoekjes” geflankeerd. Het huis op de voorgrond in Stellenbosch (Lewcock afb. 21) heeft een gemetselde, nog niet geheel het formaat van een middentop bereikende dakkapel van vaag puntvormige gedaante. Voorts vertonen enkele Kaapse huizen verticale lijnen onder middentop of driehoekje. Hoe nu zouden wij deze driehoekjes kunnen interpreteren? Als de frontons van het midden-17de-eeuwse Nederlandse classicisme? Daar vertonen zij zich nooit in het gezelschap van niet-klassieke middentoppen. Trouwens, vele schijnen van een venster te zijn voorzien, hetgeen een fatsoenlijk fronton zich niet kan permitteren. Zijn het dan dakkapellen, waardoor voor Groot Constantia en het zo juist genoemde geheimzinnige huis parallellen met Vergelegen zouden kunnen worden getrokken? Maar waarom beeldt Stade dan enkele dakkapellen normaal af? En de verticale gevellijnen, wijzen die op middenrisalieten (juist zo heerlijk met frontons te combineren)? Bij het huis op de voorgrond van Lewcocks afb. 20 zou dit kunnen, maar bij enkele van de verderaf gelegen huizen lijkt men tegen een dwarsvleugel met top, maar ook wel met „driehoekje” aan te kijken. Tenslotte het paradepaardje van de aanhangers van een 17de-eeuws Kaaps classicisme (Lewcock blz. 165-166; het twee-verdiepingshuis rechts op zijn afb. 20). Was dit een evenbeeld van bijvoorbeeld het Amsterdamse O.Z. Huiszittenhuis? Wat doet dan het tweede driehoekje rechts van het midden? En de drie deuren? Is het wel één huis of duiden de lijnen op drie aangebouwde huizen? Kortom, men moet eerst over uitvoeriger en betrouwbaarder afbeeldingen van gebouwen uit die tijd beschikken voor men het kan wagen verstrekkende interpretaties van de tekeningen van Stade te lanceren. Veel duidelijker zaken krijgen wij te zien op de tekening van het Groentemarktplein door Johannes Rach, waarvan twee versies bestaan, die 1762-1765 worden gedateerd. De meeste daarop voorkomende huizen zijn dwarshuizen zonder bovenverdieping, onder een rieten dak, dat bijna steeds tussen topgevels is gevat. Deze daken worden onderbroken door flinke dakkapellen die óf door gebogen frontons worden bekroond (links van het Burgerwagthuis) óf segmentvormig zijn beëindigd¹⁰;

in beide gevallen voegt zich de rietafdekking naar de vorm. Het hoekhuis van het linker rijtje heeft daarentegen een topgevel in klokvorm, die op de ene tekening (Lewcock, afb. 3) een vloeiend verloop heeft, doch op de andere enige trapvormige knikjes op de overgang van zij- naar bovenkant. Het dwarse dakje hierachter heeft de nokhoogte van het hoofddak. Sommige dezer dakkapellen zijn niet, andere wel boven de deur geplaatst. Deze laatste is bij het linkergroepje huizen vergezeld van één en in één geval van twee aangekoppelde halve vensters. Naast vensters van „normale” hoogte vindt men ook de voor de Kaap karakteristieke vensters van halve hoogte waar ik later nog op terugkom. De meeste huizen hebben vertrekken te weerszijden van de deur; het meest linkse rijtje bevat echter twee woningen van halve breedte (één venster en deur). Indien mijn interpretatie van de driehoekjes bij Stade als dakkapellen juist is, kan men het beschreven soort huisjes beschouwen als het type dat ook reeds door Stade wordt afgebeeld. De dakkapellen met frontons zijn waarschijnlijk wel 17de eeuws, de andere bezitten te weinig stijlkenmerken om enige nadere datering voor 1765 vast te stellen. De deuren met hun aangekoppelde vensters vertegenwoordigen een meer 17de- dan 18de-eeuwse traditie.

Het is m.i. niet mogelijk op grond van het tot nu toe aangevoerde materiaal met Lewcock en Biermann te concluderen dat het Nederlandse classicisme à la Post en Vingboons ook de stijl was van de 17de-eeuwse bouwkunst aan de Kaap. Wij krijgen hoogstens een vage indruk van een simpele architectuur, wier soberheid echter overeenstemt met die van de laat-17de-eeuwse in Nederland. Alleen Vergelegen valt in elk opzicht uit de toon. Het enige aanwijsbare 17de-eeuwse fronton aan de Kaap, dat van de Kasteelpoort, wijkt af van wat in Nederland gebruikelijk is; merkwaardigerwijze zien wij echter soortgelijke net even opengebarsten frontons aan het Gouverneurshuis in het Kasteel van Batavia, zowel op de tekeningen van Rach als op de prent bij Heydt¹¹. Het op fig. 1 afgebeelde bijgebouw van Koornhoop maakt geen erg 17de-eeuwse indruk. Mocht de middenrisaliet met fronton inderdaad uit die tijd dateren, dan is het niet eenvoudig er een gelijktijdige Nederlandse parallel voor te vinden. De gesignaleerde topgevels op het mid-

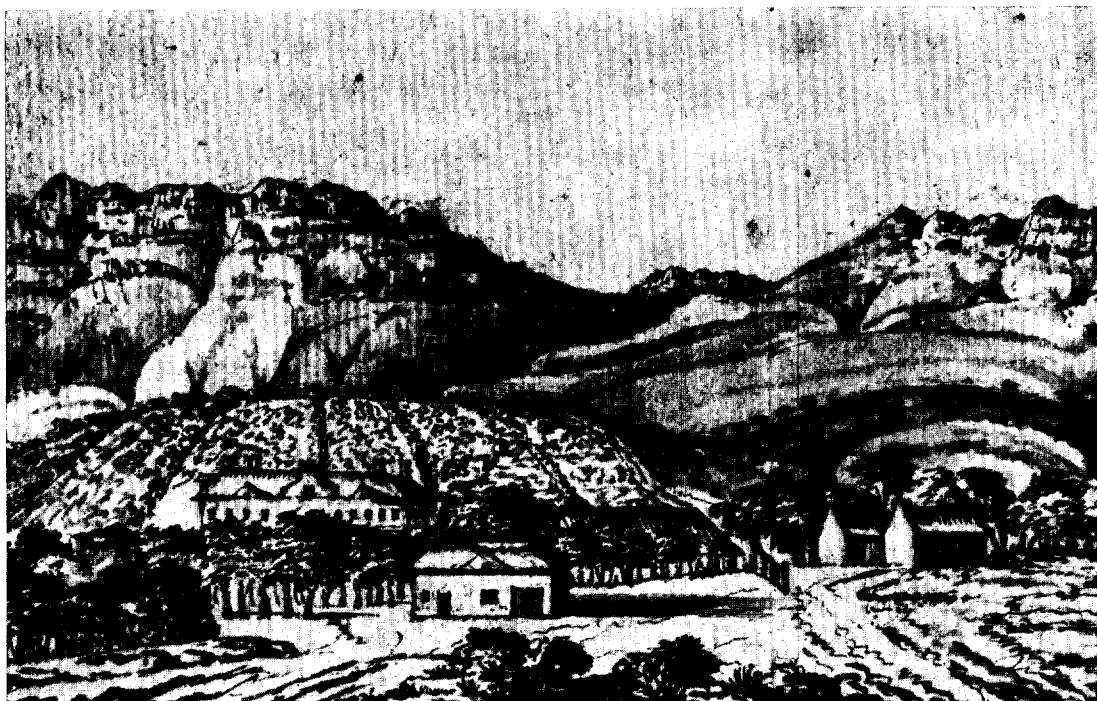
¹⁰ R. Lewcock, *Early nineteenth century architecture in South Africa, a study of the interaction of two cultures 1795-1837*, Kaapstad 1963 (voortaan ge-

citeerd als: Lewcock, *Architecture*), afb. 7, geheel links.

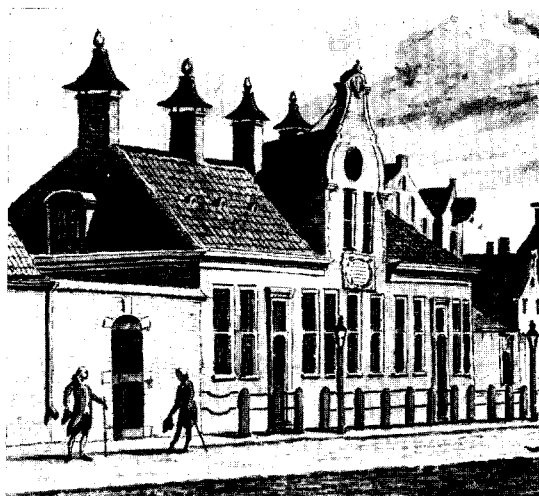
¹¹ F. de Haan, *Ond Batavia*, Batavia 1922, platen-

Afb. 1. Gezicht op Kaapstad zeewaarts in 1710, detail tekening van Stade. Topografie klopt niet met gezicht landwaarts (Lewcock afb. 20). Huis rechts van kerk met middentopgevel; vgl. afb. 2 en 4.
(Topogr. Dienst, Delft)

Afb. 2. Groot Constantia in 1710, detail tekening van Stade. Middentopgevel op laat-17de-eeuws huis; vgl. afb. 1 en 4.
(Topogr. Dienst, Delft)

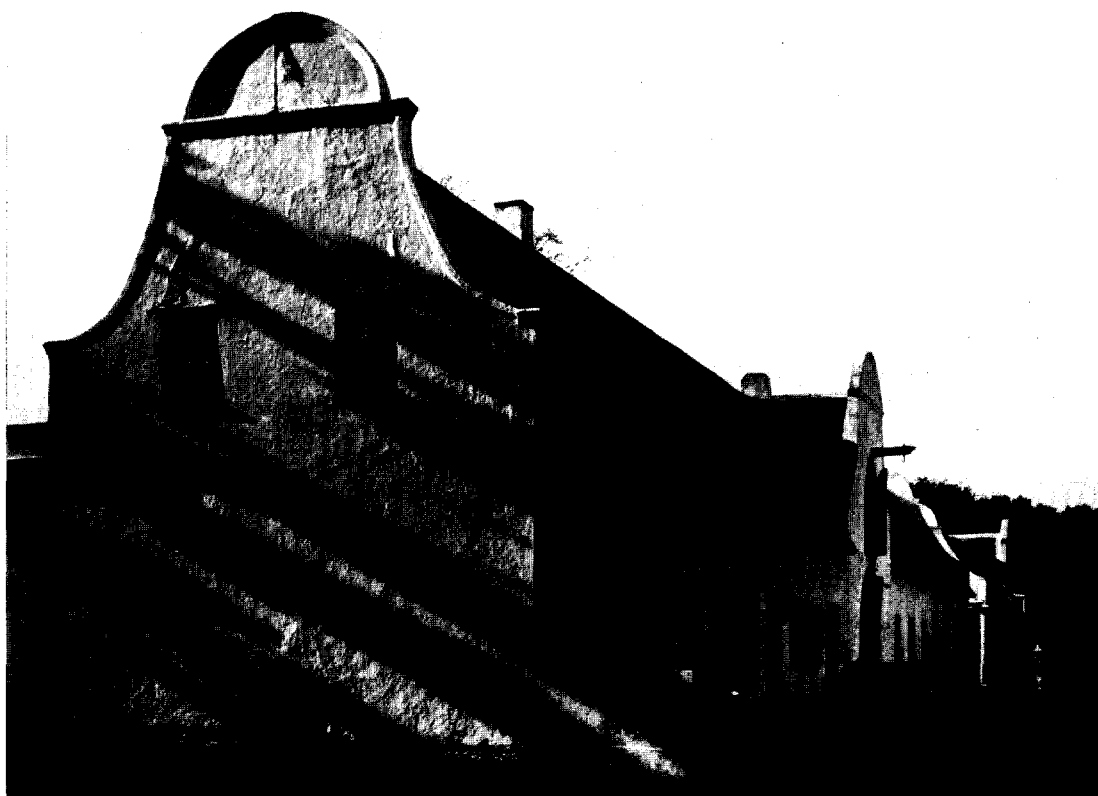

Afb. 3. Nieuw Aduarder Gasthuis, Groningen (1775). Middentoptraditie dan nog slechts in Friesland en Groningen zeer levend. Een der schaarse verwanten met Kaapse B-type, accentueert geen inwendige indeling. Detail tek. J. Bulthuis, 1786. (Groninger Museum)

Afb. 4. Jufferenstraat 22 te Elburg. Huis met een middentop uit 1687. Vergelijk de afbeeldingen 1 en 2.

(Foto Monumentenzorg)

Afb. 5. Bijgebouwen van Groot Constantia ($\pm$ 1790?). Middentoppen accentueren geen inwendige indeling. Stoep vgl. fig. 9, doch in deze verhoogde vorm niet in Nederland.

(Foto Elliott, Kaapstad)

Fig. 1. Een der gebouwen op Koornhoop bij Kaapstad. Zijtop laat-18de-eeuws type, middenpartij noch indien 17de-eeuws, noch indien laat-18de-eeuws in Nederland goed denkbaar. (Uit: A. Trotter, *Old Cape Colony*).

den van de lange gevel van een gebouw, nog in de eerste decennia van de 17de eeuw een in Nederland uiterst geliefd thema, zijn niet in overeenstemming met de idealen van het daarna komende classicisme, al zijn natuurlijk altijd wel voorbeelden aan te wijzen zoals de Waag te Monnikendam (derde kwart 17de eeuw), Monstastate in Bolsward en het huis Jufferenstraat 22 te Elburg (1687, afb. 4). Een voorbeeld uit het begin van de 18de eeuw is het raadhuis te Krommenie (1706) in de ook later uitzonderlijk toplievende Zaanstreek. De neiging tot accentuering van de as door een hoger opgaand element was ook bij de 17de-eeuwse classicisten in het begin wel aanwezig maar dit kreeg bij hen dan toch liefst de vorm van een strenge rechthoekige verhoging onder balustrade of fronton. Iets in die trant vertoont het huis Rosenberg op de door Lewcock afgebeelde waterverftekening van Webber uit 1780 (Lewcock, afb. 17). Indien het huis hier inderdaad zijn begin-18de-eeuwse toestand ongewijzigd vertoont, zoals Lewcock wil verzekeren, dan is er voor die tijd geen parallel in Nederland te vinden, terwijl de twee vensters en het kleine, slechts een deel van de verhoging bedekkende frontonnetje ook bij Vingboons en Post een raar figuur zouden slaan. Geheel uit de lucht gegrepen zijn Lewcocks vergelijkingen (Lewcock, noot 18) zowel van deze bekroning als van het volkomen onnederlandse, zotte geval in Over, Cambridgeshire¹² met de Nederlandse

half-cirkelvormig verhoogde gevellijsten die hij topgevels noemt. In zijn algemene uiterlijk lijkt Rosenberg nog het meest op het begin-19de-eeuwse huis Tokai.

Een der voornaamste twistpunten is de herkomst van de reeds omstreeks 1700 constateerbare, vrijwel geen uitzonderingen duldende voorliefde voor het dwarshuis, die nergens in Europa haar weerga vindt. Slechts bij het zeer vroege huis Rustenburg kan men aannemen dat het van de aanvang af blokvormig is geweest, zodat men voorzichtig een vergelijking met gelijktijdige blokvormige buitenhuizen in Nederland kan wagen. De enige met zekerheid bekende plattegrond van vóór 1700 is die van Groot Constantia (fig. 2). Een gelijktijdige Nederlandse parallel voor dit grondplan met voorhuis, twee zijvertrekken, haaks daarop geplaatste forse achtervleugels en daartussen liggende achtergalerij is mij niet bekend; slechts het onlangs afgebroken midden-18de-eeuwse voormalige buitenhuis Bezuidenhoutseweg-hoek Rijnstraat in Den Haag was zeer verwant. In 1691, dus tegelijk met Groot Constantia, bouwde men echter te Naloer op Ceylon een seminarie voor inlandse predikanten, waarvan de woningen voor het schoolhoofd en de predikant een plattegrond vertoonden¹³ die vrijwel identiek was met die van Groot Constantia. Het is te voorbarig om hier te spreken van een in compagnieskringen rondwarend „ideaal plan” maar de gelijkenis is te frappant

album resp. K3, K5 en K4.

¹² C. L. Cudworth, „The Dutch gables of East Anglia”, *The Architectural Review*, 1939, 118.

¹³ De plattegrond bevindt zich in het Alg. Rijksarchief, inv. Leupe, nr. 1007, evenals de tekening van het exterieur, zie volgende artikel, afb. 5.

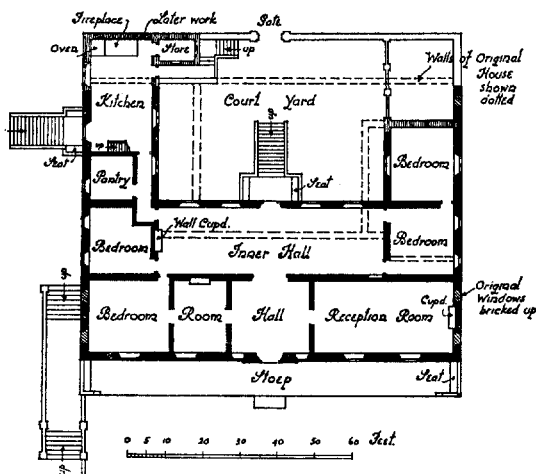

Fig. 2. Groot Constantia. Plattegrond ook in oorspronkelijke toestand ($\pm$ 1690, stippellijnen) zeer verwant met woningen in seminarie te Naloer, Ceylon, vgl. volgende artikel afb. 5. (Uit: G. E. Pearse, *The Cape of Good Hope*).

om haar niet te signaleren. Volgens Lewcock (noot 19a) was de aanleg met een diepte van twee vertrekken overspannend rieten dak nauwelijks voor iemand anders dan een gouverneur bereikbaar omdat alleen deze de beschikking had over het daarvoor benodigde materiaal en kundige werkkrachten. Bij de laat-18de-eeuwse verbouwing voor de particulier Hendrik Cloete werd de achtergalerij echter dieper gemaakt zodat het dak een nog grotere omvang kreeg dan dat van de gouverneur Van der Stel. Sommige huizen op de tekeningen van Stade maken ook de indruk meer dan één vertrek diep te zijn en ik vraag mij af of dit niet eveneens het geval is bij het ter plaatse als „koetsiershuis” bekend staande pand aan de Braak in Stellenbosch (Lewcock, afb. 9) ¹⁴.

Afgaande op de oude afbeeldingen en op wat thans nog aan huizen met rieten daken over is kan men echter inderdaad met de andere schrijvers over dit onderwerp vermoeden, dat de hoofdmasa van de Kaapse woning, niet alleen op het land maar ook in de nederzettingen, in de regel reeds dadelijk de vorm had van een één vertrek diep dwarshuis, bestaande uit een ingangsruijme met een vertrek te weerszijden of in enkele gevallen slechts aan één zijde. L-vormige

huizen vindt men reeds op de plattegrond van Kaapstad uit 1683 voornamelijk op straathoeken; daarnaast ziet men daarop reeds huizen met een uitbouw precies in de as. Bij sommige huizen van dit en het daarmee verwante I-type (bijv. Lewcock, fig. 4), wier ontstaanstijd (nog) niet is aangetoond, blijkt de ingangshal volgens gepubliceerde plattegronden, slechts door wegklapbare beglaasde deuren onderbroken, in die achtervleugel door te lopen, zodat meer de indruk wordt dat de kern een hallehuis in de diepte is, waarvan de zijvertrekken aan de voorkant slechts aanbouwen zijn. Opvallend is verder een waar mogelijk aangehouden streng symmetrische indeling.

Van der Meulen zegt hierover dat het dwars-huis in Nederland reeds vóór men aan de Kaap begon te bouwen door het uit de stedelijke cultuur afkomstige, classicistisch-blokvormige van Vingboons c.s. was verdronen, maar dat het juist in Noord-Europa, stoelend op een oeroude landelijke traditie, in zwang bleef. In de eerste plaats lijkt het mij onnodig het steeds glibberiger wordende pad van de huisvormengeschiedenis tot in de prehistorie te volgen; een onderzoek naar de bouwgewoonten tijdens het ontstaan van de Kaapse architectuur is voldoende. Ten tweede legt hij de nadruk op het niet combineren van woning- en bedrijfsruimte, terwijl hij vervolgens meteen echte boerderijen, waar dat juist wel het geval is, in zijn vergelijkingsreeks gaat opnemen; de voor de Kaapse huizen zo kenmerkende symmetrie is daarbij ook ver te zoeken. Boerse herenhuizen, zoals men de meeste Kaapse huizen noemen kan, worden uit de tot nu toe door ons bekeken tijd vóór $\pm$ 1710 nauwelijks aangehaald; Pessin uit de 16de eeuw is niet symmetrisch en Leye uit 1703 is zo diep dat het evengoed blokvormig kan worden genoemd. Alleen Rønnede Kro op Falster (1645), dat er wel wat gemoderniseerd uitziet en de pastorie in Koldenbüttel (1658) blijven over. Kijkt men nu de monumentenbeschrijvingen en boeken over herenhuizen uit die streken door, dan blijkt het ook niet het alles beheersende type te zijn; ditzelfde geldt voor de kleine stadjes in Sleeswijk-Holstein waar men in de diepte gebouwde huizen en dwarshuizen door elkaar ziet staan. Omgekeerd vindt men in Nederland zelfs bij de vroege landhuizen

¹⁴ Zie ook: Raie Rodwell, „Blijwende bekoring”, *Suid-Afrikaanse Panorama*, sept. 1965, 40 e.v.

¹⁵ *Gronden en afbeeldsels der voornaamste gebouwen van alle die Philips Vingboons geordineerd heeft*,

Amsterdam² 1688, pl. 1 en 2; 28 en 29; 42 en 43.

¹⁶ M. Brouërius van Nidek, *Het verheerlijkt Watergraafs- of Diemermeer bij de stad Amsterdam*, Amsterdam 1725 (reprod. in: J. H. Kruizinga, *Water-*

van een classicist als Vingboons nog wel exemplaren die in hoofdzaak uit een één vertrek diepe dwarsvleugel bestaan (Elsenburg, 1637), Westwijk in de Purmer (1637) en Groenhoven aan de Amstelveenseweg bij Amsterdam (1643) ¹⁵, al is hun architectuur duidelijk blokvormig van karakter. Zelfs de 2de helft van de 17de eeuw levert bij goed zoeken nog wel huizen in dit genre op, zoals bijvoorbeeld Reigersburg in de Watergraafsmeer ¹⁶. Dit geeft met zijn voorhuis met halve vensters naast de deur, flankerende vertrekken en schilddak zonder topgevels een vrij aardige parallel van een Kaaps huis uit die tijd. Het exterieur van al deze huizen is echter wel blokvormig van karakter.

Huizen met juist uitwendig een typisch dwarshuisaspect, zoals het midden-17de-eeuwse rechts naast het Aalsmeerder Veerhuis bij Amsterdam ¹⁷ met zijn middenpartij in de vorm van een timmermansnavolging van een stadsgevel van Vingboons, ziet men dan niet meer. Een uitzondering op deze ontwikkeling vormen slechts Friesland, Groningen en Drenthe, waarop ik bij de behandeling van de latere 18de-eeuwse architectuur zal terugkomen. Wil men echter in een vrije situatie een huis van drie vertrekken bouwen, dan ligt de plaatsing van de deur (ongeveer) in het midden van de lange zijde zo voor de hand, dat dit Kaapse grondtype wel overal kan ontstaan, behalve in een stad en vooral niet in een Nederlandse stad. De door Lewcock genoemde huizen aan de Plantage Middenlaan in Amsterdam zijn de ongelukkigste voorbeelden die hij kon aanhalen, want de Plantage was een onbebouwd gebleven, in tuinen verdeeld gebied binnen de grote 17de-eeuwse Amsterdamse uitleg, waar langzamerhand wat herbergen en buitenhuisjes verrezen. De twee overgebleven exemplaren hebben bovendien niet wat men kan noemen een middentopgevel. Lewcocks argument bij de bestrijding van Van der Meulen dat de Kaapse landhuisvormen overgeplante stadshuisvormen zijn gaat dus niet op, aangezien Kaapstad rond 1700 nog zo'n uitermate landelijk karakter droeg. Lewcocks tweede bewering, dat de huizen dwars werden gezet om zo weinig mogelijk plaats op het voor landbouw ingerichte erf in te nemen lijkt mij evenmin steekhoudend, aangezien de oppervlakte van een huis even groot blijft

in welke richting men het ook zet. Wanneer hij ter staving dat het dwarshuis met middentopgevel in de 2de helft van de 17de eeuw nog in zwang was de befaamde huizen met „Dutch gables” in East Anglia aanhaalt, meent hij de twijfelaars aan het Nederlandse karakter van deze gebouwen te kunnen overtuigen door zich te beroepen op M. W. Barley's „authorative” *the English Farmhouse and Cottage* (London 1961). Slaat men Barley hierop na, evenals de artikelen van C. L. Cudworth ¹⁸ en Arthur Percival ¹⁹, dan blijken deze heren met verbijsterende gelijkmoedigheid de termen Dutch en Flemish door elkaar te gebruiken, alsof dit na het begin van de 17de eeuw geen totaal verschillende architectonische begrippen zijn, terwijl Cudworth slordig nageschetste Amsterdamse en andere topgevels van vaak verdacht allooi of veel later datum als voorbeelden aanhaalt. Middentopgevels boven de ingang zijn bij deze „Dutch houses” niet gebruikelijk, maar overigens zijn zij wel zeer onnederlands van karakter. De vormen der topgevels zijn geenszins gebaseerd op wat in de 2de helft van de 17de eeuw voor Nederland karakteristiek kan heten. Een groot deel is verwant met een der typen van de zgn. Gelderse top, die voornamelijk in Gelderland, Noord-Limburg en het aansluitende Duitse grensgebied voorkomt en hier en daar tot in de 18de eeuw voortleeft. Weliswaar waren in die tijd ook in het Westen uit een aantal opeenvolgende zwenkingen samengestelde toppen nog in vrij grote getale aanwezig; zij waren daar echter sinds het begin van de 17de eeuw uit de mode maar bovendien behoorden zij tot een variant die in Engeland nauwelijks voorkomt (schuur te Kimberley, Norfolk, 1716). Voor ons eigenlijke onderwerp veel interessanter is echter een ander, eveneens tot in de 18de eeuw voorkomend toptype, dat in grote trekken overeenkomt met het Kaapse B type (zie Lewcock, afb. 4). Toppen van een verwant silhouet, doch steeds met kleinere uitzwenking en grotere inzwenking vindt men hier en daar wel eens in Nederland, maar niet eerder dan een eindweegs in de 18de eeuw. Slechts een derde, ingezwenkt topgeveltype als op St. John's College, Cambridge (1671) en Maugreen Hall (Norfolk, ± 1700) zou men met gelijktijdige klokgevels in Nederland kunnen vergelijken indien de gedron-

graafsmeer, Amsterdam 1948, afb. 13).

¹⁷ Tekening N. Aartman, 1755, gem.-arch., Amsterdam; zie *Mbl. Amstelodamum*, 44 (1957), afb. II.

¹⁸ Cudworth, o.c., 113-118.

¹⁹ Arthur Percival, „Some old houses in Deal and South and East Kent” (fotokopie van artikel van onbekende herkomst in de bibliotheek van Monumentenzorg aanwezig).

gen vorm niet liet denken aan een reductie van het vorige type. Nu kan het heel goed waar zijn dat relaties met Nederland de veelvuldige toepassing van topgevels in z.o.-Engeland na 1650 hebben geïnspireerd, maar aan de andere kant zijn topgevels in 1650 geen nieuwigheid voor Engeland. De vroegste voorbeelden, zoals Bourn Mill, Colchester (1591) zijn inderdaad van het dan nog in Vlaanderen en Nederland gelijksoortige type. De voorlopers van de huistoppen in East Anglia kan men al, soms als weinig organisch toegevoegde modegrapjes, vinden op landhuizen als Montacute House (Somerset, ± 1599), Holland House in Kensington (± 1606-'07), Aston Hall (Warwickshire, 1618-'35), Blickling Hall (Norfolk, 1620), Slyfield Manor (± 1625-'30), West Horsley Place (1630) en Kew Palace (1631), alle in Surrey. Ook de „Holborn” toppen (klokgevels met fronton) als van „My Ladye Cookes House”, Holborn, Londen (getekend door John Smythson in 1619) en van Raynham Hall (Norfolk, 1622) vinden geen parallellen in het toenmalige Nederland, hoezeer J. Summerson²⁰ ook beweert dat dit type toen reeds in Amsterdam bestond. Een van de weinige gebouwen waar werkelijk enig Nederlands karakter in zit is Peacock's School (1636) te Rye, Sussex, dat drie classicistische topgevels bezit.

Wat de aanbouwen tot L-, U- en I-vorm betreft, geldt voor de door Van der Meulen aangehaalde voorbeelden weer, dat het weinig zin heeft slechts die karakters trekken van een gebouw aan te halen die ter vergelijking met de Kaapse huizen kunnen dienen, maar de eigenschappen die deze vergelijking zouden tegenwerken, buiten beschouwing te laten. Boerderijen met woon- en bedrijfsgedeelte onder één dak zijn daarom niet erg geschikt. Van der Meulen lost dit bezwaar op door te zeggen dat in de landelijke architectuur traditionele bouwvormen onafhankelijk van de bestemming konden worden overgenomen. Al te star functioneel redeneren zal zeker niet altijd opgaan, maar indien men omgekeerd te werk gaat is het hek van de dam en dreigen onvergelykbare grootheden naast elkaar te worden gelegd. Door het ontbreken van gedateerde plattegronden, zowel van Zuid-Afrikaanse huizen als van de daarmee in Nederland het meest overeenstemmende categorie van bescheiden buitenhuizen uit de tot nu toe bespro-

ken periode, is het niet mogelijk genoegzaam verwante parallellen in Nederland aan te wijzen. Wel lijkt het mij dienstig ter vergelijking met het eigenaardige I-vormige type met in de diepte gestrekte centrale hal aan te halen de herberg de Bonte Os, later bekend als het Aalsmeerder Veerhuis, even buiten het toenmalige Amsterdam (1634)²¹, die, op een I-vormig grondvak gebouwd, aan de voorzijde de indruk van een dwarshuis, althans van een aan de straat gelegen dwarsvleugel maakt, maar krachtens haar constructie een in de diepte gestrekt bouwwerk is, aan de voorzijde voorzien van zijdelingse aanbouwen.

Omstreeks 1755 moet er in de Zuid-Afrikaanse architectuur iets gebeurd zijn. Immers, de enige overgebleven topgevel van type A en de oudste bewaard gebleven toppen van de typen B en C zijn resp. 1756, 1756 en 1757 gedateerd. Uiteraard zal men bij het slopen in de afgelopen twee eeuwen geen rekening hebben gehouden met de wensen van de hedendaagse kunsthistorici, maar indien men bij de nog bestaande B en C toppen vanaf dat jaar een vrij grote „jaartaldichtheid” kan constateren en het oudste in Kaapstad aanwezige gebouw van topkwaliteit het in 1755 begonnen Burgerwagthuis is, mag men toch wel vermoeden dat hier geen zuiver toeval in het spel is en dat er in het midden van de 18de eeuw een zekere opleving in de bouwbedrijvigheid heeft plaats gevonden. Is deze samengegaan met een wijziging van architectonische opvattingen? Wij hebben weinig houvast aan de tijd tussen 1710 (Stade-tekeningen) en 1755. Twee huizen worden vermeld als hebbende geen middentopgevel: Imhoffs Gift, waarvan het oudste deel indien het nooit veranderd is zou moeten dagtekenen van kort na de schenking door G. W. van Imhoff in 1743 en „Oatlands”, Simonstad²² (Van der Meulen dateert Oatlands ook in 1743). Het eerste huis zou volgens Van der Meulen oorspronkelijk alleen uit een dwarsvleugel hebben bestaan en later tot U-huis zijn uitgroeid, het tweede is een U-huis met vier puntgevels (aan de uiteinden zowel van de dwarsvleugel als van de achtervleugels). De Drost dijk te Swellendam, volgens de Bosdari²³ kort na 1746 gebouwd, vertoont zich op tekeningen uit de jaren 70 van de 18de eeuw als een huis met puntgevels aan

²⁰ J. Summerson, *Architecture in Britain 1530-1830*, Londen 1953, 99.

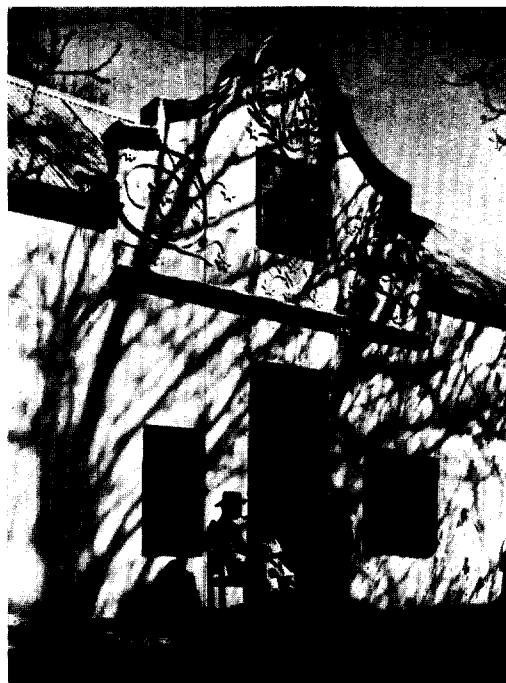
²¹ R. Meischke, „De herberg de Bonte Os of het

Aalsmeerder Veerhuis”, *Mbl. Amstelodamum*, 44 (1957), 2 e.v.

²² C. de Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*,

Afb. 6. Zijlstraat 86, Haarlem (3de kw. 18de eeuw). Gelobde topgevel, in Nederland vrij zeldzaam, daarbuiten na de Gotiek nauwelijks voorkomend. (Foto Monumentenzorg)

Afb. 7. Bourgogne. Verminkte top type B (1791). „Wild” stucwerk niet noodzakelijk „malcis”, zie afb. 9.

(Foto Elliott, Kaapstad)

Afb. 8. Kennemerstraatweg 7, Bloemendaal. Slechts tot deurkalfhoogte reikende vensters in Nederland vrijwel onbekend, aan de Kaap zeer gebruikelijk; vgl. fig. 3 en afb. 7.

(Foto Monumentenzorg)

Afb. 9. Schouw in boerderij Hamdijk 12, Boonersschans (oostgrens Groningen). „Wild” stucwerk ongeveer gelijktijdig met Bourgogne? Voor Nederland ongebruikelijk. Vgl. afb. 7.

(Foto Kramer, Groningen)

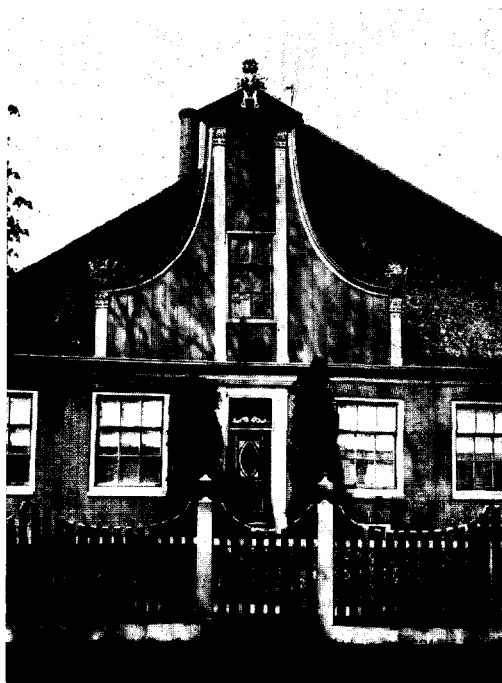

Afb. 10. Nectar (top gedateerd 1815). Mengsel classicisme en topvorm afb. 9, Lewcock. Disproportionering pilasters in handen van ongeschoolde. Hoge stoep over volle breedte niet in Ned., wel in Duitsl. (Foto Elliott, Kaapstad)

Afb. 11. Westerkade 1, Utrecht (18de eeuw). Zowel in Nederland als daarbuiten vrij zeldzame pendant van Kaapse toptype B. De voluten ook op Curaçao.

(Foto Monumentenzorg)

Afb. 12. Westwoud (Noord-Holland), boerderij uit 1849. Disproportionering pilasters als bij Nectar, zelfde ontwikkeling zonder noodzakelijk verband. (Foto Monumentenzorg)

Afb. 13. Morgenster (1786). Basisvorm toptype C, kan zonder moeite zelfstandig uit B (Lewcock afb. 4) zijn voortgekomen.

(Foto Elliott, Kaapstad)

de uiteinden en op het midden van de dwarsvleugel; het gebouw zou oorspronkelijk $\perp$ -vormig zijn geweest.

De kruisvormige oude kerk van Tulbagh ten slotte draagt tegenwoordig in zijn enige topgevel — ook al weer! — het jaartal 1743, waarschijnlijk omdat Dorothea Fairbridge beweerde dat het oorspronkelijke jaartal 1796 alleen maar op een opknapbeurt zou slaan. De kerk is inderdaad in 1743 gesticht en het tegenwoordige gebouw zou met zijn schilddaken zonder topgevels ook heel goed het oorspronkelijke kunnen zijn, dat dus de plattegrond van Kaapstads Grote kerk herhaalt. Op het probleem van de topgevel kom ik nog terug. Men kan op grond van deze weinige gegevens constateren dat enerzijds de middentopgevel tegen 1750 nog niet obligaat was geworden en dat anderzijds topgevels aan de uiteinden van de dwarse hoofdvlleugel hun intrede hebben gedaan. De drie genoemde huizen vertegenwoordigen de reeds in de 17de eeuw geconstateerde grondvormen. Van der Meulens veronderstelling dat Meerlust reeds bij de vermoedelijke bouw in de eerste jaren van de 18de eeuw de tegenwoordige $\perp$ -vorm heeft gekregen wordt door Lewcock (noot 21a) tegengesproken op grond van gegevens die bij de restauratie zouden zijn gevonden: Eerst in 1776 zou de voorste helft aan de vroeger onregelmatig $\perp$ -vormige achterste zijn toegevoegd. Een van de drie huizen met de vroegst gedateerde topgevels, Klipheuvel, vertoont echter reeds de $\perp$ -vorm. Hiermee komen wij meteen bij een moeilijkheid bij de beoordeling van de thans nog bestaande Kaapse huizen: de voornaamste kapstok waaraan wij deze ophangen wordt gevormd door de data op hun topgevels; deze geven het tijdstip aan waarop de huizen hun tegenwoordig uiterlijk kregen, duidelijke latere verbouwingen buiten beschouwing gelaten. De meeste staan echter op landgoederen die vele decennia eerder werden gesticht, zodat het jaartal niet op een algehele herbouw hoeft te slaan; vele huizen zullen in de kern veel ouder zijn en misschien zelfs in etappes tot hun uiteindelijke vorm zijn gekomen. Zolang echter nog geen op grondig bouwkundig onderzoek berustende documentatie van alle nog bestaande oude Kaapse architectuur tot onze beschikking staat — gezien haar bedreigde positie is het zaak hiermee met de meeste spoed te beginnen — kunnen

wij alleen zeggen dat in ieder geval reeds in 1756 een type bestond, dat uiteindelijk onder de Kaapse landhuizen het talrijkst vertegenwoordigd zou zijn. Dit type bestaat uit twee parallelle dwarse vleugels, in het midden door een tussenlid verbonden; aangezien voor- en achtergevel vaak vrijwel identiek en in ieder geval van dezelfde importantie zijn maken deze huizen vooral in de vele gevallen waarbij de onderlinge afstand der vleugels zeer gering is, sterk de indruk van Siamese tweelingen (zie Lewcock, fig. 4 en afb. 4 en 14). Dat men in Nederland niet spoedig een voorbeeld hiervoor zal vinden, zullen alle schrijvers over Zuid-Afrikaanse architectuur wel in zeldzame eensgezindheid beamen. (Er is wel een soort parallel als men wil: het door schilddaken gedekte twee verdiepingen hoge huis 44 te Oosterzee, Lemsterland, Friesland). Lewcock meent dat wij hier te maken hebben met een aanpassing aan de omstandigheden van een gesloten plattegrond met twee kamers achter elkaar te weerszijden van een doorlopende centrale hal. Naast de wens tot zijdelingse belichting van de hal zou de technische onmogelijkheid om aan de Kaap ruimten van meer dan één vertrek diep met een rieten dak te overspannen tot deze oplossing hebben geleid. Nu is het, zoals ik op blz. 26 reeds uiteenzette, niet zeker of niet meer huizen dan alleen Groot Constantia rieten daken over een diepte van meer dan één vertrek hebben gehad. Indien men met één groot dak niet uitkomt, zou men bovendien twee parallelle vleugels, ieder met hun eigen dak, tegen elkaar kunnen plaatsen (Het resultaat wordt geïllustreerd door de Welby Almshouses te Denton (Lincolnshire, 1653), een van vijf m.i. geheel ten onrechte „Dutch” genoemde topgevels voorzien, verdiepingloos gebouw). Ik vraag mij weliswaar af of dit met rieten daken goed doenbaar is, maar het door Van der Meulen op afb. 618 afgebeelde Kaapse huis Rustenburg schijnt een bevestigend antwoord te geven. Een andere oplossing laat het zeer uitzonderlijke huis Stellenberg zien: De plattegrond (Van der Meulen, afb. 23)²⁴, die nog heel goed uit de stichtingstijd (1697) van het huis kan dateren, suggereert een blokvormig gebouw met korte achtervleugels. Het gebouw bestaat echter uit een dwarse, één vertrek diepe voorvleugel en twee lange dito achtervleugels, alle door rieten daken gedekt; de tussen de ach-

Kaapstad-Amsterdam 1953, 42.

²³ o.c., 97.

²⁴ G. E. Pearse, *Eighteenth century architecture in*

South Africa, Londen 1933, pl. 55.

tervleugels liggende hal heeft een later, zeer flauw hellend dak dat oorspronkelijk wel plat zal zijn geweest. Het feit echter, dat men zodra een volledig plat dak werd toegepast, ook tot de blokvormige plattegrond kwam, lijkt wel enige steun te geven aan Lewcocks theorie, die althans niet onwaarschijnlijker aandoet dan die van Van der Meulen, volgens welke het type door Hüsing in het begin van de 18de eeuw uit Sleeswijkse contreien zou zijn ingevoerd. Ook indien hem deze schakel niet door de nieuwe inzichten betreffende de bouwgeschiedenis van Meerlust uit handen was geslagen, zou het reeds vermelde bezwaar gelden betreffende de vergelijking met boerderijen. Afgezien daarvan klinkt Van der Meulens analyse van de Hauberge niet altijd even overtuigend; de houten hoofdconstructie met zijn het dak schragende staanders lijkt mij essentiëler dan de indeling door de uiterst dunne wandjes en schotten. Reeds de methode om aan één voorbeeld (Hauberg Matthiesen; Van der Meulen, afb. 603) een — overigens nauwelijks bestaande — overeenkomst tussen het woongedeelte van een Kaaps Γ -huis te demonstreren, maar bij de andere afgebeelde, geheel afwijkende voorbeelden daarvan wijselijk niet te reppen, terwijl deze hele vergelijking in het water valt wanneer men volgens zijn eigen theorie van een 90° gekeerde oriëntering uitgaat, laat zien hoe kronkelig de bochten zijn, waarin Van der Meulen zich soms moet wringen om zijn redenering plausibel te maken. Hoewel moet worden gezegd, dat geen gebouw ter wereld, zowel in vorm als in „sfeer”, meer op de Kaapse Γ -huizen lijkt dan de Sleeswijkse Γ -vormige boerderij (Van der Meulen, afb. 615, 617), is hieruit geen *be-wijs* af te leiden voor de directe relatie tussen deze beide. Indien Lewcock nu suggereert dat de *symmetrische* indeling van het Kaapse huis, met kamers te weerszijden van een centrale hal, zou zijn afgeleid van voorbeeldenboeken als die van Vingboons, meen ik erop te moeten wijzen, dat de hierin afgebeelde huizen van dit type laten zien hoe men juist in Nederland zeer vaak de inwendige symmetrie, waarschijnlijk op grond van nuchtere, praktische eisen, liet varen indien daarvan uitwendig maar niets te zien was en dat hetgeen aan de Kaap op pijnlijk symmetrische plattegrond verrees er wel heel anders uitzag dan wat in de voorbeeldenboeken werd getoond, ja zelfs daarvan sterker afweek dan hetgeen Stade's tekeningen nog lieten zien: Schilddaken treft men niet meer aan, topgevels zijn nu regel aan de uiteinden der vleugels en boven het midden

der lange zijden. Het is alsof wij teruggeplaatst zijn in het begin van de 17de eeuw, de tijd, waaraan men dan ook graag de voorbeelden ontleent ter demonstratie van de Nederlandse origine van het Kaapse huis. Indien men dit type van het begin af aan de Kaap aantrof, zou er niets op tegen zijn te denken aan een wat laat in Afrika neergestreken, sindsdien in dit geïsoleerde gebied verstarde traditie, maar de modernere gebouwen uit de tijd van Stade ontkrachten deze redenering. De traditie der middentoppen was inmiddels in Nederland vrijwel overal verdwenen behalve in de noordelijke provincies: In zijn gehele aspect en proporties zéér op de Zuid-Afrikaanse huizen lijkt het nog 17de-eeuwse raadhuis te Eelde (Drenthe); verdere ook 17de-eeuws aandoende voorbeelden in die provincie zijn de thans verdwenen Kymmelsborg te Peize en Borg te Paterswolde. In de 18de eeuw vindt men buiten het noorden slechts zeer weinig exemplaren: het huis A 127 te Schermerhorn (1701) en het reeds genoemde raadhuis te Krommenie (hoog, blokvormig, 1706); Westzaan, Overtoom 56 (1729), alle drie niet tot nokhoogte; Zaandam, Westzijde 38 (hoog, blokvormig huis); Naarden, Cattenhagestraat 11-11a (asymmetrisch huis, derde kwart 18de eeuw); het hoge, brede pakhuis Singel 19-21 te Amsterdam (top derde kwart 18de eeuw op veel oudere gevel); het nogal 19de-eeuws aandoende huis Dijk 23 te Olst en, ver uit de buurt, in zekere zin ook het vroegere raadhuisje van Son in Noord-Brabant met zijn stenen centrale dakkapel (tweede helft 18de eeuw). Groningse voorbeelden zijn of waren het in 1853 afgebroken huis Veenhuizen in Noordbroek²⁵, het huis Welgelegen te Borgercompagnie (Sappe-meer), de vroegere pastorie te Aduard, het Commandantshuis te Delfzijl en in de stad Groningen een huis op de hoek van het Schuitendiep en de Tuinstraat, het St.-Anthoniegasthuis (een der vleugels aan de binnenplaats) en het Nieuw-Aduardergasthuis (1775). Het grootste aantal middentopgevels vindt men in Friesland. Behalve vele niet meer bestaande die in de oude topografische plaatwerken zijn op te sporen, kunnen de volgende worden genoemd: Harlingen, Havenplein 14 (1728); Heeg (Wymbritseradeel), huis nr. 49 (1737), Schraard bij Bolsward, verdwenen pastorie; de boerderij Schoolstraat 80 en het raadhuis te Bergum (Tietjerksteradeel); het huis Schatzenburg te Dronrijp (eerste helft 18de

²⁵ G. Last, *Een dorp in de Franse tijd*, Noordbroek 1964, afb. t.o. 161.

eeuw); het vroegere molenaarshuis te Ferwerd (1764); een huis aan de Halvemaanspoort te Dokkum; Moleneind A 117 in Drachten; Nieuwe Buren E 4 en een huis aan de Langestreek te Lemmer; het huis nr. 44 (geen dwarshuis) te Oosterzee (Lemsterland); het woonhuis van de boerderij 't Veerhuis te Menaldum en het schoolmeestershuis in Driesum (Dantumadeel, 1787).

Parallel met dit verschijnsel loopt in Friesland het vasthouden aan de topgevel bij smalle „stadshuizen”. Van der Meulens bewering dat de topgevel in Nederland in het vierde kwart van de 18de eeuw verdwijnt gaat in grote trekken wel op, al vindt men zelfs in Amsterdam topgevels gedateerd tot 1798 toe (Palmgracht 35). In minder moderne streken komt de topgevel, vooral in eenvoudige vorm, ook nog laat voor: te Zwolle Walstraat 17 (1791), gevel aan de Vijfhoek (1789), Diezerstraat 49 (1795), Diezerstraat 111 (1796) en ongedateerd uit dezelfde tijd Diezerstraat 41; Blokzijl, Zuiderkade 337 (1798); Groningen, Binnendamsterdiep 26 (1793); Hoorn, Korenmarkt 1 (1792). Opvallend zijn echter de vele typische uitbundig bewerkte toppen van zeer late datum in Friesland, bijvoorbeeld in plaatsen als Gorredijk, Balk, Joure, Vrouwenparochie, Harlingen. Men moet daarbij wel oppassen, want het zou kunnen dat data tot ver in de 19de eeuw (1875!) op gevels in zuiver 18de-eeuwse trant op herbouw met de oude topelementen zouden kunnen wijzen.

Al deze toppen, die voor het overgrote deel klokgevels zijn, demonstrenen in hun vormgeving duidelijk hoe de Amsterdamse invloed zich in de 18de eeuw over heel Nederland (Limburg uiteraard uitgezonderd) uitbreidde.

De vermelde dwarshuizen in de noordelijke provincies wijken verder vaak in zoverre van de Zuid-Afrikaanse af dat zij schilddaken en dus alléén een middentop hebben, die bovendien dikwijls niet tot nokhoogte is opgetrokken en beter zou kunnen worden omschreven als een groot soort stenen dakkapel in de vorm van een smalle, hoog opgaande miniatuur stadshuisgevel: de gedrukte klokvormige beëindiging en het dakje daarachter beginnen pas boven een hoge rechte onderbouw; bovendien reikt het dakje vaak niet tot de nok van het hoofddak. Al met al is de overeenkomst tussen onze noordelijke dwarshuizen en die aan de Kaap dus niet zó groot dat men redenen zou moeten zoeken om een afleiding speciaal uit die streken aannemelijk te maken.

Zijn zekere 18de-eeuwse Nederlandse paral-

lellen voor de gelijktijdige Kaapse dwarshuisvorm dus wel aanwezig doch schaars, hetzelfde geldt voor de veel besproken Kaapse topgevel, waarvan drie typen, naar de indeling van Van der Meulen A, B en C genaamd, gelijktijdig aan het begin van de gedateerde reeksen verschijnen.

Type A is de nog slechts door Joostenburg (Lewcock, afb. 1) vertegenwoordigde gelobde topgevel. Van der Meulen maakt bezwaar tegen vergelijking met houten gevelbeëindigingen van die vorm, zodat het voorbeeld van Lewcock (Amsterdam, Prinsengracht 14, Lewcock, afb. 2) ongelukkig gekozen is; als beter vergelijkingsobject is daarom thans Zijlstraat 86 te Haarlem gegeven (derde kwart 18de eeuw, afb. 6).

Toevallig is dit juist het enige type waarvoor zelfs Van der Meulens speurzin geen gelijktijdige parallellen in Duitsland heeft gevonden. Toch is diens bezwaar niet zo ongegrond als het lijkt: de gelobde gemetselde topgevel is een zeldzaam verschijnsel in Nederland en de meestal zware lijstvorm van zijn afdekking plaatst hem aan het „boven einde” van — maar nog net binnen de eigenaardige hybridische groep gevelbeëindigingen die tussen de rechte lijst en de topgevel in zweeft: Gebogen verhogingen van de bovenzijde van houten zowel als natuurstenen gevellijsten konden zozeer in omvang toenemen dat zij de topgevelvorm benaderden (Lewcocks boven aangehaalde voorbeeld); indien ook de onderzijde van de gevellijst ging meegolven kwam via dezelfde ontwikkeling in de hoogte het thans afgebeelde voorbeeld tot stand. Van der Meulens mening dat dit type topgevel en zelfs de gelobde lijstverhogingen in Nederland van Duitse origine zouden zijn, mede op grond van een vermeend Duits karakter van een gebouw als de Fundatie van Renswoude te Utrecht, mist echter elk fundament. Duitse voorbeelden kan hij niet aanhalen: wat hij als zodanig op afb. 659 voor-schotelt heeft voorzover van dit in de steigers staande gebouw iets valt te onderscheiden niets te maken met een gelobde top.

Een staaltje van zijn gevaarlijke conclusies betreffende Nederlandse zaken waar hij geen verstand van heeft is zijn opmerking dat een andere gelobde gevel, Herengracht 322 te Amsterdam (gesloopt in 1960) niet op de monumentenlijst was geplaatst omdat men hem niet typisch had gevonden voor het stadsbeeld! Deze gevel zal immers óf gewoon zijn vergeten óf zijn weggelaten omdat hij naar de toenmalige smaak evenals zovele voor het stadsbeeld wél zeer typische lijstgevels te onbenullig was.

Joostenburg heeft echter nog het beste met Nederlandse toppen te vergelijken exemplaar, aangezien dit de driepasvorm benadert. Gevels met méér lobben komen niet in Nederland voor; ook het door Lewcock afb. 2 afgebeelde exemplaar is niet vier- maar drielobbig. Voor de door Van der Meulen afgebeelde verdwenen vijf-pastoppen op afb. 107 (door horizontale lijsten ingedeeld) en afb. 96 (op een tekening van Rach, met naar binnen gekeerde voluten aan het benedeneinde) zou ik geen parallellen kunnen aanwijzen.

Type B (Lewcock, afb. 4), de eenvoudige uiteen ingezwenkte top met halfronde afdekking, zou men het Kaapse standaardtype kunnen noemen, dat de pioniers tot in de verste uithoeken van Zuid-Afrika is gevolgd. Hij schijnt de eigenschap te hebben op het eerste gezicht zeer Nederlands aan te doen, een effect dat ik — ik moet het bekennen — zelf steeds weer onderga. Zoekt men echter voorbeelden, dan blijkt hoe zeldzaam dit type in Nederland is. Het karakteristieke silhouet van de Nederlandse hals- en klokgevels sinds $\pm$ 1670 is de grote ongebroken concave lijn. De eventuele tegencurve van de voluten aan de voet pleegt daaraan geheel ondergeschikt te blijven. Het enige type dat *steeds* deze tegencurve vertoont is het Zaanse en Waterlandse houten „voorschot” zoals dit na 1750 ontstond en — evenals de topgevel aan de Kaap — tot in de 19de eeuw zijn populariteit behield (Lewcock, afb. 5 en 6), maar hoewel de convex bij deze toppen veel omvangrijker is en het silhouet daardoor dat van de Kaapse B-top benadert, behoudt de concaaf hier eveneens nog duidelijk de overhand, zoals Van der Meulen ook terecht opmerkt. Diens bewering dat men deze voorschotten niet onder de topgevels kan rekenen, omdat ze van het ene huis naar het andere kunnen worden overgebracht gaat niet op: overplaatsen van topgevels is een vrij recente „reddingsmanoeuvre” die ook op gemetselde exemplaren wordt toegepast. Bovendien wil het voorschot zo graag een topgevel zijn dat men het gerust zo noemen mag. Dit betekent echter niet dat men deze, binnen de Nederlandse architectuur zeer uitzonderlijke en zeer plaatselijk beperkte, pas ongeveer tegelijkertijd met het Kaapse B-type ontstane groep nu meteen maar als

diens prototype kan gaan aanmerken: Hiervoor zouden wel zeer duidelijke directe banden tussen Zaan en Kaap moeten worden aangetoond. *Gemetselde* toppen van dit omgekeerd S-vormige silhouet vindt men echter hier en daar ook wel verspreid over heel Nederland: enige voorbeelden zijn het huisje In den Bonten Os te Oirschot in Brabant, Dorpsstraat 23 in Mijdrecht, Oudegracht 346 en Westerkade 1 te Utrecht (afb. 11), de reeds door mij vermelde middentop te Heeg in Friesland, het Nieuw-Aduarder Gasthuis te Groningen (afb. 3). Zelfs Amsterdam levert er nog enkele op en bij goed speuren zal men er wel enige tientallen bij elkaar kunnen krijgen. Men kan dus moeilijk met Lewcock (blz. 163) spreken over „one of the popular kinds in Holland” en evenmin met zijn suggestie instemmen dat het in Engeland, Scandinavië en Duitsland voorkomende type aan Nederlandse invloed is te danken. Deze opmerking van Lewcock is des te merkwaardiger aangezien hij zelf zegt nog geen exacte Nederlandse prototypen te kennen! De meeste door Van der Meulen afgebeelde parallellen in Duitsland wijken door hun groter aantal curven vrij sterk af; hij had dan beter kunnen wijzen op de midden 18de-eeuwse huizen aan de Grosse Freiheit 27-33 en een huis aan de Struenseestrasse te Altona ²⁶. Het kost werkelijk evenveel moeite geheel gelijke toppen in Duitsland als in Nederland te vinden.

De gedateerde reeks van topgeveltype C begint zoals gezegd in 1757. Weliswaar is een afbeelding bekend van een verdwenen huis in de Dorpstraat te Kaapstad ²⁷ waarvan de topgevel een nogal afwijkende, reeds vrij wilde versie van type C laat zien met het jaartal 1717; indien dit juist is, valt deze top geheel buiten de ontwikkeling. Het jaartal zou echter verkeerd kunnen zijn overgenomen (1777 past beter) of later op de tekening zijn toegevoegd. Een ander twistpunt is de door mij reeds eerder vermelde topgevel van de kerk te Tulbagh, die oorspronkelijk het jaartal 1796 droeg en daarmee geheel aan het einde van de reeks moet worden geplaatst, hetgeen goed overeenkomt met de classicistische stucdecoratie. De verandering van het jaartal in 1743 (het jaar van de bouw van de kerk) geschiedde naar mijn mening dan ook geheel ten onrechte.

²⁶ Renata Klée Gobert, *Die Bau- und Kunstdenkmale der freien und Hansestadt Hamburg*, II, *Altona-Elbvororte*, Hamburg 1959, fig. 35 en afb. 125.

²⁷ Fairbridge, *Historic houses*, afb. t.o. 40.

²⁸ *Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten*

van geschiedenis en kunst, V 2, *De gemeente Amsterdam*, Den Haag 1928, 283.

²⁹ R. Stein, *Bremer Barock und Rokoko*, Bremen 1960, afb. 153.

³⁰ B. Kojić, *Stara Gradska i Seoska arhitektura u*

Aangezien Lewcock van type C geen exemplaar in „basisvorm” afbeeldt geef ik hierbij een foto van de middentop van Morgenster (afb. 13), die, hoewel van 1786 daterend, in silhouet niet verschilt van Kromme Rhee, het oudste voorbeeld (1759) waarbij de top accoladevoluten en een palmet vertoont. Iedereen is het er over eens, dat dit doortrekken van het afdekkingsprofiel van de convexe benedenhelft over het geveloppervlak in Nederland niet voorkomt. De volkomen onbegrijpelijke plaatsing op de *Voorloopige Lijst*²⁸ van Kloveniersburgwal 52 als 18de-eeuws brengt Van der Meulen ertoe deze gepleisterde gevel als een „Einbringling aus einer anderen Kunstlandschaft” te zien. Het gaat hier echter om een geval uit de tweede helft van de 19de eeuw. Het dichtst wordt het idee benaderd door de met dit Kaapse type wel zeer verwante top van het Oud-Barrahuis te Wirdum in Friesland (waarop ik de datum 1734 meen te lezen), aangezien het profiel hier bij de knik duidelijk wordt onderbroken. De accoladevoluten met palmet of kuif zijn echter een motief dat aan de Nederlandse Lodewijk XIV-gevels zéér veel voorkomt. Na 1750 lost het op in de Lodewijk XV-stijl en verdwijnt. Van der Meulen laat zien dat iets dergelijks ook in Duitsland voorkomt en zelfs evenals in Zuid-Afrika nog vrij laat (Stettin, 1774); het enige andere door hem afgebeelde voorbeeld (de kerk in Steinhausen van Dominikus Zimmermann) is eveneens het enige, waarbij men ook van een parallel voor het doortrekken en ineenkrullen van het benedenprofiel bij de Kaapse gevels kan spreken. Misschien kan ik Van der Meulen echter dienen met een Noordduits voorbeeld: Bremen, Ostertorssteinweg 99²⁹. Aangezien type C, zoals ook Van der Meulen zegt, duidelijk uit type B is voortgekomen, gaat het er alleen maar om of men in Zuid-Afrika zelf op het idee gekomen is om eens met die profielen te gaan spelen of dat dit door een kersvers geïmmigreerde kustenaar moest worden meegebracht. Wat betreft het benedenprofiel lijkt mij eigen initiatief zeer goed mogelijk. Merkwaardigerwijs schijnt een ander voor de hand liggend idee, namelijk het doortrekken van het benedeneind van dit profiel in een voluut (zie afb. 11) aan de Kaap geen ingang te hebben ge-

vonden, al beeldt Rach enkele toppen met dit motief af (Lewcock, afb. 3 rechts, en bij Van der Meulen, afb. 96 waarop deze voluten ook aan de reeds vermelde gelobde toppen voorkomen). Op Curaçao zou juist *dit* motief tot ontwikkeling komen! Een spontaan ontstaan van het wel zeer speciale, meer door een „stijl” bepaalde topmotief ligt minder voor de hand. Indien er enigerelei afbeelding of eigen aanschouwing aan ten grondslag heeft gelegen zou ik gezien het verschil in verwantschap en frequentie in Duitsland en Nederland ertoe neigen aan het Nederlandse voorbeeld te denken.

Zoals type B blijft ook type C tientallen jaren in de mode. Naast het strenge grondtype ontwikkelt zich bij beiden een neiging tot verwildering, het eerst bij de C-toppen ($\pm$ 1770). Waar dit bij deze groep toe leidt toont bijvoorbeeld Ida's Vallei (1787-'89, Lewcock, afb. 11). De overeenkomstige oplossing in kleinere, ook vaak S-vormige curven bij type B (Lewcock, afb. 9) kondigt zich rond 1800 aan en zet pas goed door na de bouw van de kerk te Paarl in 1805 (Lewcock, afb. 8). Van der Meulen wil hier een subtype B 1 zien, ook als het, reeds vanaf $\pm$ 1790, slechts gaat om een aparte markerings van de topafdekking, kennelijk onder classicistische invloed (de topgevel op Rach's tekening, Lewcock, afb. 3 rechts, is ook in dit opzicht uitzonderlijk). Hij laat enige voorbeelden zien van een uit dezelfde mentaliteit voortkomende verwildering in Duitsland en Denemarken.

Wij zouden daaraan nog voorbeelden kunnen toevoegen in de onder Maria Theresia gekoloniseerde Wojwodina³⁰ en uitlopers tot ver in de 19de eeuw in Tsjecho-Slovakië³¹. Een dergelijke mentaliteit is in Nederland, zelfs in de provincie, vrijwel onbekend. Hoogstens vindt men die bij enkele wonderlijke, als uitlopers van het „Gelderse” type te beschouwen, waarschijnlijk zeer late topgevels als Kapelstraat 76-78 te Zeelst (Veldhoven) en Maasdijk 53 te Neerland (Andel) in Noord-Brabant. Merkwaardigerwijs treffen wij wel zeer verwante „topgevels” aan op verplaatsbare houten kermislloodsen zoals deze in het begin van de 19de eeuw zijn afgebeeld op een schilderij van de kermis op de Boermarkt te Amsterdam in het Rijksmuseum³²

Serbiji, Belgrado 1949.

³¹ L. Foltyn, *Volksbaukunst in der Slowakei*, Praag 1960. — J. Kostka en M. V. Kratochvil, *Richesse de la Tchécoslovaquie en souvenirs d'art et histoire*, Praag 1958.

³² H. E. van Gelder, *Holland by Dutch artists*, Amsterdam 1959, afb. 117.

³³ J. Aarse, H. C. Hazewinkel en A. Kossmann, *Prentenboek van Rotterdam*, Amsterdam 1954, 299.

en op een tekening van de kermis op de Nieuwe Markt te Rotterdam uit 1804 ³³. Het is de vraag in hoeverre een eventuele buitenlandse afkomst van het kermisvolk hierbij van invloed kan zijn geweest. Dat het atectonische plaatsen van vazen op voluten niet tot Duitsland beperkt bleef, zou Van der Meulen echter gemakkelijk aan talloze Amsterdamse gevels en aan de kerk te Delfshaven hebben kunnen bespeuren. Lewcock probeert nog eens de 16de-eeuwse Vredeman-de-Vries-gevels als prototypen van de latere Kaapse C-toppen te propageren. De verschillende soorten in de toen cultureel nog niet scherp gescheiden Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden ontstane renaissance-topgevels hebben inderdaad in grote delen van Europa een lange nasleep gehad, zodat vele vrij-gecontourde 18de-eeuwse toppen nog op de 16de-eeuwse voorgangers kunnen teruggaan. Dit geldt binnen de huidige Nederlandse grenzen ook voor Limburg (Lewcock, afb. 10). Het heeft echter geen zin voorbeelden uit deze provincie ter staving van Nederlandse invloed in Zuid Afrika aan te halen, aangezien Limburg in de 18de eeuw slechts ten dele tot het Nederlandse grondgebied behoorde en de bouwkunst aldaar buiten de grenzen lag van het door onderling niet scherp gescheiden architectuurlandschappen omringde Nederlandse „cultuureiland”, dat met de komst van het 17de-eeuwse classicisme is ontstaan. De sindsdien in Nederland gegroeide bouwkunstige tradities hebben tot in de verste uithoeken elke herinnering aan de Vredeman-de-Vries-gevel c.s. uitgeroeid. De invloed van dit Nederlandse architectuureiland in Europa is in tegenstelling tot die van de vorige periode zeer beperkt: in de 17de eeuw vrij veel classicistische landhuizen in Engeland, enkele gebouwen in Scandinavië, enige losse motieven in Westfalen en steden als Munster en Bremen, c'est tout. In de 18de eeuw is (buiten direct over de Nederlandse grens liggende stadjes als Neuhaus en Anholt) de invloed nog slechts incidenteel: een direct van de Amsterdamse grachten weggelopen huis als Obernstrasse 23 te Bremen (1717) ³⁴ valt dan meteen uit de toon evenals de stucgang in het huis Gelting in Sleeswijk-Holstein ($\pm$ 1770) ³⁵. Hierbij zijn dan ook Nederlandse relaties van de bouwheren aanwijsbaar.

Naast een verwildering van de gevelcontour treedt aan de Kaap ook een anorganische vulling van het gevelvlak met stucornament op (Bour-

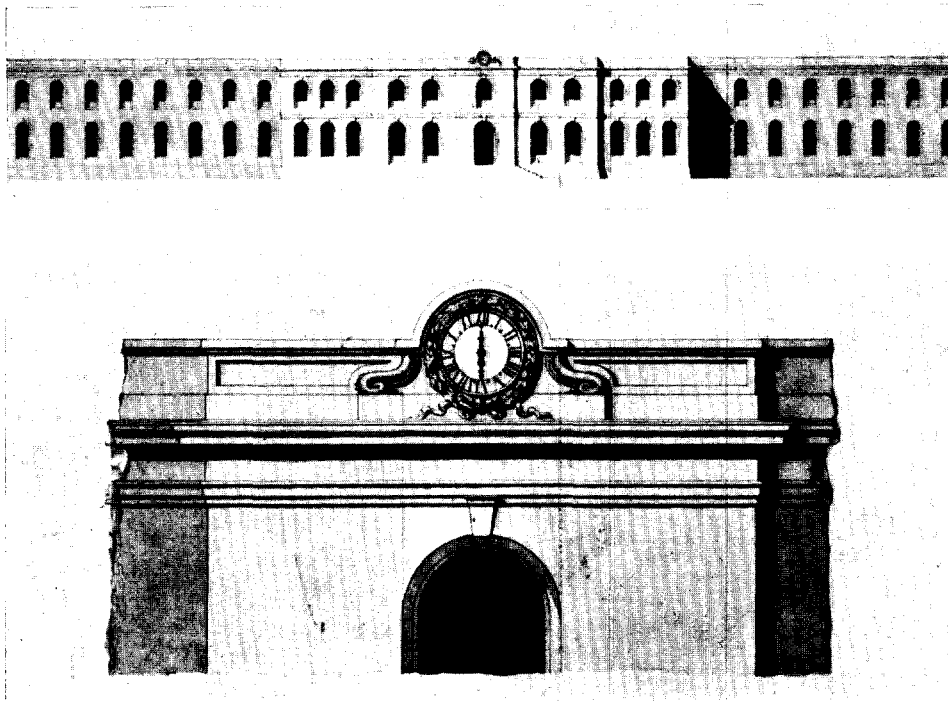
gogne, 1791, afb. 7). Dat hiervoor geen Maleise slaven verantwoordelijk gesteld behoeven te worden, kan men aan (waarschijnlijk veelal door de weersinvloeden teloorgegangene) soortgelijke voortbrengselen van „volkskunst” in andere landen demonstreren (bijvoorbeeld woonhuis Beauchamps, Shopland, Essex, 1788). Een zekere verwantschap vertoont het waarschijnlijk ongeveer uit dezelfde tijd daterende stucwerk op een schouw in de boerderij Hamdijk 12 te Boonerschans, nog juist binnen de Nederlandse oostergrens. Men zal in Nederland niet vaak stucwerk vinden dat zich zo sterk aan de heersende mode onttrekt.

De laatste Kaapse topgevel, type D, is classicistisch. Ik zal deze daarom behandelen wanneer de herkomst van het laat-18de-eeuwse classicisme aan de Kaap ter sprake komt. Thans is het zaak de verdere details van de niet-classicistische architectuur nader te bezien. In de stad was intussen ter vermindering van brandgevaar met goed gevolg, naar het reeds in de 17de eeuw gegeven voorbeeld in het kasteel, geëxperimenteerd met platte daken, afgedekt door plavuizen of leisteen van het Robbeneiland ³⁶. Het oudste thans nog bestaande aldus gedekte gebouw is het Burgerwagthuis (1755); op de tekening van Rach uit 1762-'65 komen echter ook reeds vele particuliere huizen van dit type voor, alle met bovenverdieping. De meeste zijn „dubbele huizen” (met kamers aan beide zijden van gang of voorhuis), maar hij beeldt er ook enkele van vier vensterassen af. Op het in 1778 uit zee opgenomen stads-panorama van R. J. Gordon ziet men reeds de lage huisjes zoals er thans nog in de Maleise wijk bestaan. Hierbij kwamen ook „enkele” huizen voor (kamers slechts aan één zijde van gang of voorhuis) (fig. 3). De weinige gepubliceerde plattegronden van 18de-eeuwse stadshuizen laten een blokvormig grondplan zien met twee vertrekkende achter elkaar te weerszijden van een middenhal of -gang. Aan de achterzijde sluiten twee uitbouwen een binnenplaats in (Jammer genoeg is geen plattegrond opgemeten van de thans naar ik meen niet meer bestaande, noodzakelijkerwijs *asymmetrische* huizen van vier en twee traveeën). Of deze plattegrondvorm pas door de komst van de platte daken mogelijk is gemaakt lijkt mij, zoals ik reeds schreef, niet zeker. In hoeverre gaat bijvoorbeeld de plattegrond van het Koopmans de Wethuis (Van der Meulen, afb. 30) ³⁷, dat

³⁴ R. Stein, o.c., afb. 214 en 215.

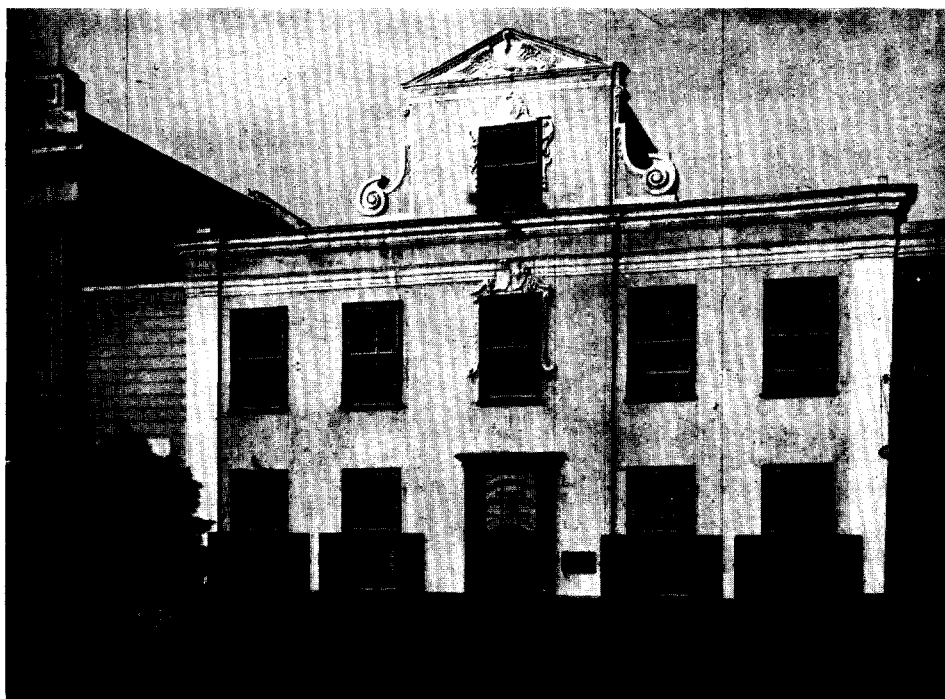
³⁵ D. Ellger, *Die Kunstdenkmäler des Landes*

Schleswig-Holstein, 6, Landkreis Flensburg, München 1952, 259, 260, afb. 262.

Afb. 14 en 15. Details van een ontwerp voor het Nieuwe Hospitaal te Kaapstad (1772? anders uitgevoerd). Classicisme van moeilijk te bepalen oorsprong vóór de komst van Anreith aan de Kaap (1777) en moderner dan diens werk in de Lutherse kerk (afb. 20).

(Alg. Rijksarch., Den Haag, inv. Leupe 843 en suppl. 318)

Afb. 16. Lutherse pastorie te Kaapstad (1781). Gevelcompositie, schuiframen, deuroplijsting en accentuering middenas zeer Nederlands; „liplijn” deurkalf en oorspr. golvende roeden in bovenlicht typisch Duits; dakkamer Kaaps.

(Foto Elliott, Kaapstad)

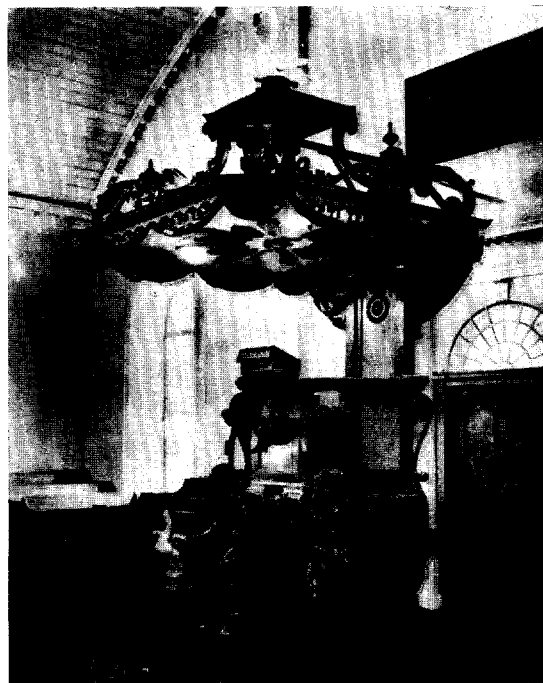
Afb. 17. Kleinzand 55, Sneek (eind 18de eeuw). Trigriefenlijst vgl. fig. 10; voor Nederland uniek voorbeeld van een bekroning à la 17de-eeuwse halsgevel. (Foto Monumentenzorg)

Afb. 18. Detail Lutherse pastorie, Kaapstad (1781). Stijl stucwerk niet Nederlands, motief boven venster der eerste verdieping barokker dan bij ons. Vingboons noch Duitsland als bron voor top bewijsbaar.

Afb. 19. Deur Schulplatz 8, Neuruppin, Brandenburg (na 1787!). „Liplijn” deurekalf en lijstjes met voluten boven panelen, vgl. Rust en Vreugd (fig. 6).

Afb. 20. Lutherse kerk, Kaapstad. Rococo lessenaar en sacristiedeuren, preekstoel in mengstijl, nauwelijks sporen van classicisme, alles door Anreith (1784-'85). (Foto Martin Gibbs)

in 1701 zou zijn gesticht, op de oorspronkelijke toestand terug?

De door Van der Meulen gegeven Duitse en Zwitserse voorbeelden verschillen ongeveer evenveel van de Kaapse als de Nederlandse die men zou kunnen aanhalen, behalve dat de achteraanbouwen bij ons steeds uiterst smal en van weinig betekenis zijn. Zonder een (thans helaas waarschijnlijk niet meer bij elkaar te krijgen) uitgebreide documentatie van de inwendige indeling van de stadshuizen kan hierover verder weinig zinnigs worden gezegd.

Over het uiterlijk van deze thans bijna geheel verdwenen categorie zijn wij echter door oude foto's en gedetailleerde tekeningen goed ingelicht. Het eenvoudigste, „landelijkste” type heeft een ongelede gevel, afgesloten door een golvende afdekking, die al of niet door een lijst als apart opzetstuk is gekarakteriseerd (fig. 3) 38; op tekeningen van Rach komen ook driepasbekroningen voor, waarvan die op afb. 3 in Lewcocks artikel er wel wat ongeloofwaardig uitziet). Deze gevelbeëindigingen behoren, vooral door het accoladevoluut-met-kuif-motief, duidelijk bij de topgevels van het type C thuis. Zij doen, vooral indien de gevel zonder onderbreking tot het bovenprofiel doorloopt, zeer exotisch aan, en herinneren aan Spaans-koloniale architectuur (kerk van La Orotava op Tenerife en Pocitokapel te Guadalupe in Mexico). Begint men met dergelijke vergelijkingen dan kan men natuurlijk ook met het volste recht het huis Zum Falken in Würzburg (Van der Meulen, afb. 687) aanhalen. 18de eeuwse gebeeldhouwde opzetstukken op Nederlandse lijstgevels zouden, hoewel weer veel minder wild, ook kunnen dienen. Wat de Kaapse bouwers, werkend met het materiaal dat ze hadden, voor ogen heeft gezweefd, kan ik echter niet zeggen. Een dikwijls zowel bij deze eenvoudige stadshuizen als bij de plattelandshuizen voorkomend opvallend verschijnsel zijn de lage tweelichtvensters wier bovenzijde tot het kalf van de deur reikt. Het zich boven deze deur bevindende bovenlicht steekt daardoor op eigenaardige wijze boven het geheel uit (fig. 3, zie verder Lewcock, afb. 9, 11 en 12).

Ik heb dit fenomeen lange tijd voor autochtoon Kaaps gehouden tot ik de hierbij (afb. 8) afgebeelde, thans met afbraak bedreigde Bloemendaalse blekerij vond. Het lijkt mij echter niet helemaal zeker of de toestand daar origineel

Fig. 3. Tweelinghuisje in Kaapstad. Bekroning in stijl van type C toppen, geen parallellen in Nederland; zelfstandig ontwikkelde bastaard tussen attiek en topgevel? Lage vensters vgl. afb. 8. (Uit: A. Trotter, *Old Cape Colony*).

is en het is ook voor Nederland een wel zeer ongewone verschijning. Hoe lang deze venstervorm zich aan de Kaap gehandhaafd heeft is mede door de vooralsnog onzekere datering van het bouwlichaam van de nog bestaande plattelandshuizen niet goed te zeggen.

Een geheel andere indruk maken het Burgerwagthuis en de daarmee samenhangende gebouwen. Het Burgerwagthuis (tegenwoordige toestand fig. 4, oorspronkelijke toestand Lewcock, afb. 3 midden), gebouwd van 1755-1761, is een blokvormig gebouw op de hoek van het Groentemarktplein en de Burgstraat. Beide gevels worden per verdieping geleed door respectievelijk toscanse en ionische pilasters en (oorspronkelijk) afgesloten door een balustrade met vazen. Alle vensters, die schuiframen met kleine roedenverdeling bevatten, worden bekroond door verbasterd-frontonachtige afdekkingen, op de verdieping wat rijker dan op de begane grond. Aan de voorgevel, waarvoor een drie traveeën brede loggia met balkon is geplaatst, wordt de iets bredere ingangstravee op de verdieping geaccentueerd door een omlijsting van de balkon-deuren, bekroond door een in het begin van de vorige eeuw zeer verschraald sculpturaal motief dat in het de gevel afsluitende hoofdgestel grijpt. De getoogde bovenlichten van de deuren op begane grond en verdieping zijn van snijramen voorzien; boven eerstgenoemde deur is de omlijsting met een zekere horror vacui met stucwerk gevuld.

36 Lewcock, *Architecture*, 8.

37 Pearse, *Architecture*, fig. 6.

38 Zie ook Pearse, *Architecture*, fig. 11, en Lewcock, *Architecture*, afb. 12 en 14.

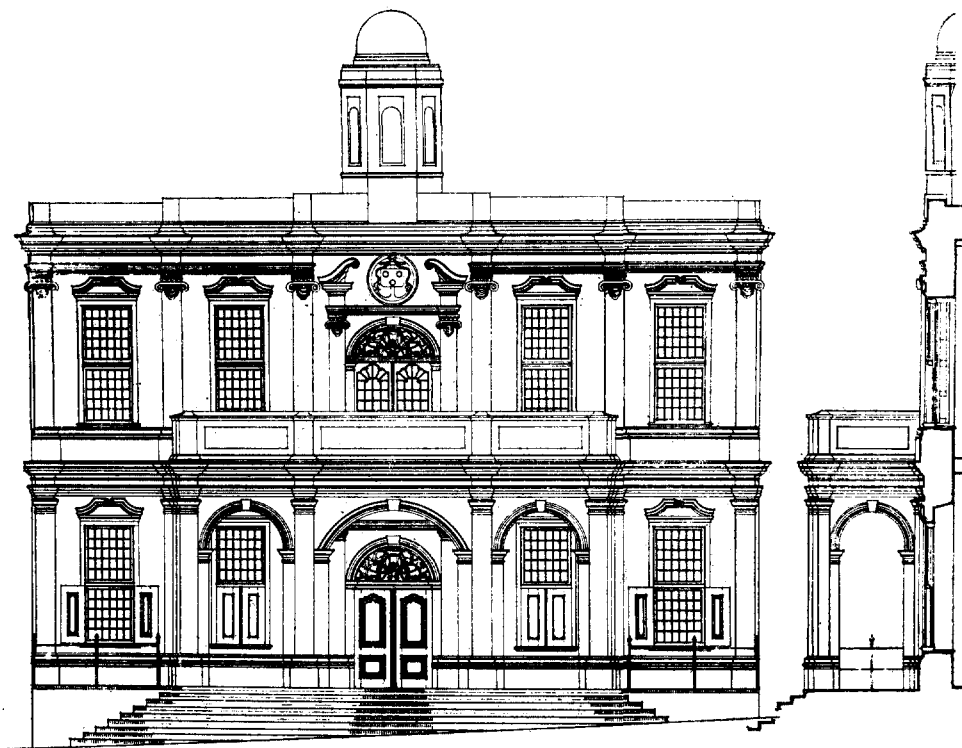

Fig. 4. Burgerwagthuis, Kaapstad (1755-'61). Algehele proportionering noch Nederlands noch Duits; pilasters en vensterbekroningen onnederlands. (Uit: G. E. Pearse, *Eighteenth century architecture in South Africa*).

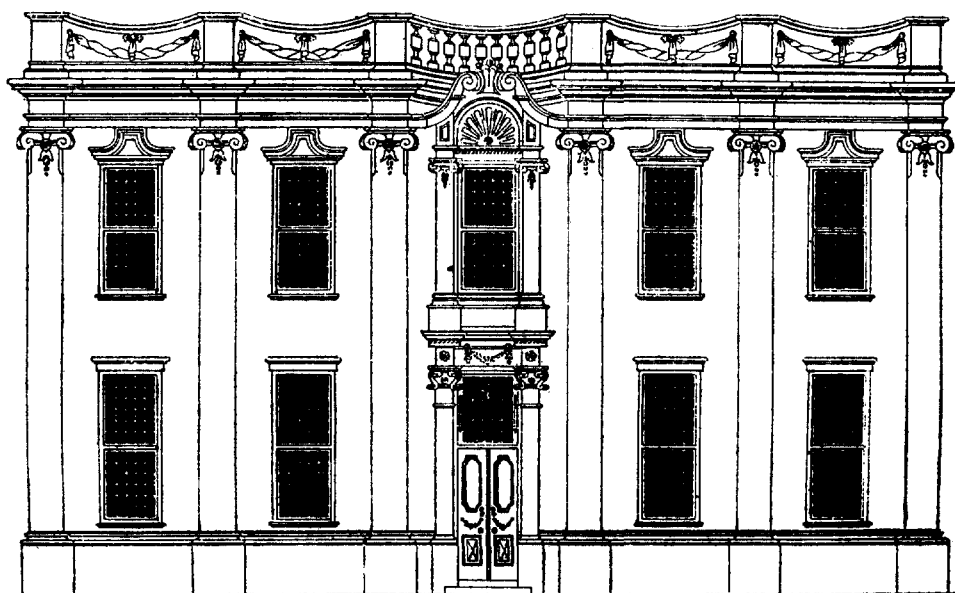

Fig. 5. Voormalig Kosterhuis, Herengracht, Kaapstad ($\pm$ 1762?). Algehele proportionering noch Nederlands noch Duits; pilasters en vensterbekroningen onnederlands; accentuering middenas en attiek wel Nederlands. (Uit: D. Fairbridge, *Historic houses of South Africa*).

Een met het Burgerwagthuis sterk verwant gebouw was het Hervormde Kosterhuis aan de Herengracht (fig. 5)³⁹ waarvoor Van der Meulen 1762 als vermoedelijke bouwdatum aannemelijk heeft gemaakt. Het voornaamste verschil is de toepassing van een ionische reuzenorde en het in elk travee naar binnen buigen van de attiek.

Van der Meulen wil deze gebouwen met alle geweld vergelijken met Zuid-Duitse barokke gebouwen als het Hotel Drei Mohren in Augsburg, het stadhuis in Schwäbisch Hall en het Palais Preysing in München (resp. 1722, 1730 en 1723-'28, Van der Meulen afb. 788, 789 en 790). Niets staat echter verder van elkaar dan de pathetische barok van de Duitse voorbeelden en de klassieke rust van de Kaapse panden. Een typisch kenmerk van de eerstgenoemde groep is verder het geringe verschil in accentuering van de midden- en zijpartijen. De zeer duidelijke nadruk alleen op de astravee loopt parallel met wat bij ons gebruikelijk was. Ook de attiek van het Kosterhuis doet ons zeer vertrouwd aan. De pilastergeleding van de gevels is echter geheel in tegenspraak met de toenmalige opvattingen in Nederland, dat zich juist door de afwezigheid daarvan onderscheidde van de omliggende landen. In tegenstelling tot Van der Meulen ben ik ook van mening dat de vorm der ionische kapitelen zeer verwant is met wat wij in Nederland daar waar wel pilasters worden toegestaan aanschouwen.

Ook gaat het niet aan motieven als maskers die in die tijd overal in Europa voorkomen als speciaal Duits te kwalificeren. De afdekkingen boven de vensters lijken echter inderdaad zeer op de Augsburgse en de toepassing van dergelijke accenten is in Nederland ongebruikelijk. Wanneer Van der Meulen het op blz. 121 van zijn boek over vergelijking met „Stichen des deutschen Barocktheoretikers J. J. Schübler” heeft, bedoelt hij het titelblad van het tweede deel van diens in het Nederlands vertaalde boek *Het Grondig Onderwijs des volkomen Ordening der Kolommen na de Hedendaagse Boukunst*, Amsterdam 1728⁴⁰, waar het inderdaad in details uitzonderlijke, maar in opzet echt Amsterdamse

huis Keizersgracht 446 staat afgebeeld. Of er nog andere gebouwen in deze trant in Kaapstad zijn geweest is mij niet bekend. Van een huis met een attiek als die van het kosterhuis is op het bij Van der Meulen (afb. 97) gereproduceerde fragment van een tekening van Rach door de ervoor staande bomen verder niets te zien. Een eveneens onnederlands en verder niet thuis te brengen werk uit deze tijd is tenslotte de tussen 1751 en 1771 tot stand gekomen verbouwing en verhoging van de Grotekerkstoren⁴¹ met zijn om de wijzerplaten golvende daklijst, geblokte hoeken en vensterbogen en concave vierzijdige spits.

Een volgende stijlfase wordt vertegenwoordigd door het nog bestaande, in 1777 voor de fiscaal Boers gebouwde huis Rust en Vreugd (Van der Meulen afb. 835, 836, 840)⁴², een verdwenen huis op de hoek van de Burg- en de Strandstraat (Van der Meulen afb. 839)⁴³ en de op een tekening uit 1791 vereeuwigde, in 1777-'79 in de afgebeelde toestand gebrachte tuinfaçade van het Gouverneurshuis in de Compagniestuin⁴⁴. De twee laatste gebouwen hebben zeer rustige vijf-assige gevels met hoeklisenen en middenrisaliet en een onder andere door een deuromlijsting en een rijke Lodewijk XV-vensteromlijsting daarboven geaccentueerde astravee, geheel volgens het karakteristiek Nederlandse recept. De gevels worden weer bekroond door balustrades met vazen, waarbij die van het Gouverneurshuis zich onderscheidt door een groot, met een draperie behangen, gebogen fronton boven de middenrisaliet, een motief dat men in Nederland tussen het begin van de 18de eeuw (Corvershof, Amsterdam; kasteel Eerde) en het begin van de 19de eeuw (Diligentia, Den Haag) niet aantreft; misschien zou een daklijstverhoging als die van het r.k. Weesen Oudeliedenhuis te Hoorn (1773) als parallel kunnen dienen. Naast de ingangsdeuren hebben beide gebouwen smalle („halve”) vensters. Dit motief is bij de Nederlandse 17de-eeuwse bouwkunst met zijn brede voorhuizen zeer geliefd; de smalle 18de-eeuwse gangen deden het verdwijnen, maar zodra weer een voorhuis wordt gemaakt komt het terug (Huis Patras, Lange Voorhout 74-76, Den Haag, 1760-'64; Zuidsingelhoek Korte Gracht, Amersfoort, ± 1780). De

³⁹ Zie ook een oude foto bij Lewcock, *Architecture*, afb. 27.

⁴⁰ Afgebeeld bij B. E. Bierman, *Boukuns in Suid-Afrika*, Kaapstad-Amsterdam 1955, 32.

⁴¹ Lewcock, *Architecture*, afb. 420, of *Suid-Afrikaanse Panorama*, juni 1958, 18.

⁴² Pearse, *Architecture*, pl. 30 en 31.

⁴³ Lewcock, *Architecture*, afb. 12.

⁴⁴ D. Bax en C. Koeman, *Argitektoniese skoonheid in Kaapstad se Kompanjiesuin 1777-1805*, Kaapstad 1963, afb. 1.

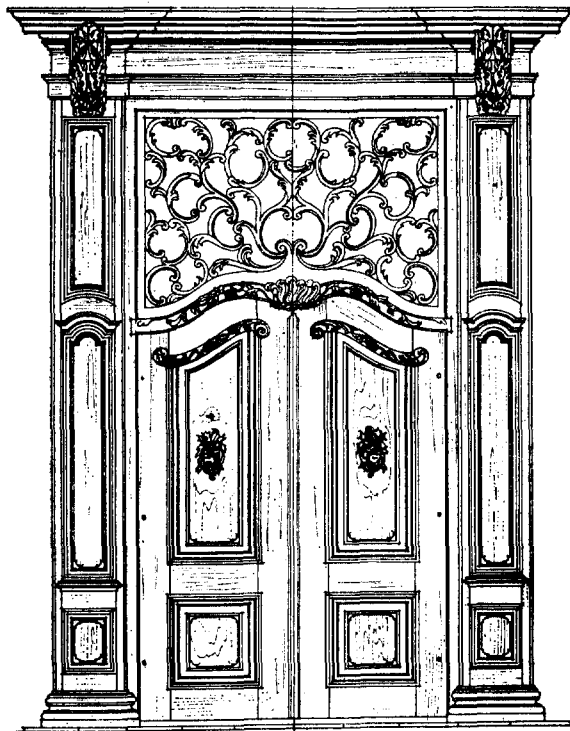

Fig. 6. Deurpartij, Rust en Vreugd, Kaapstad (1777). Omlijsting typisch Nederlands motief; deurkalf in „liplijn” vaker Duits dan Nederlands; lijstjes met voluten boven de panelen typisch Duits, vgl. afb. 19. (Uit: G. E. Pearse, *Eighteenth century architecture in South Africa*).

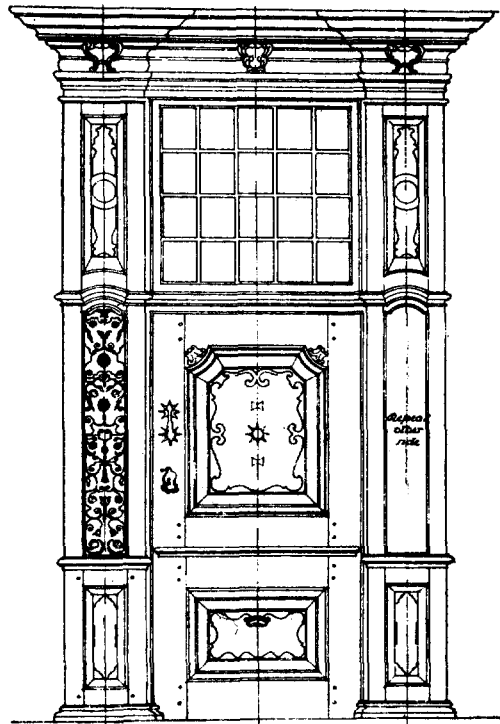

Fig. 7. Deurpartij op Groote Schuur, afkomstig van Elsenburg (1761). Omlijsting en zijlichten met raster typisch Nederlands; gekartelde vulling panelen onnederlands, in Duitsland voorkomend. (Uit: G. E. Pearse, *Eighteenth century architecture in South Africa*).

colonnade met balkon voor het huis Rust en Vreugd en het Gouverneurshuis en vooral de typisch Kaapse „stoepkamers” bij dit laatste zijn uit lokale eisen voortgekomen, de hoge bordessen van het hoekhuis in de Burgstraat en van Rust en Vreugd komen later nog ter sprake. Specifiek onnederlands is de *golvende* roedenverdeling in de beglaasde deur van het Gouverneurshuis. Men komt deze herhaaldelijk in Duitsland tegen (zie ook Lewcock, afb. 11). Ook bij Rust en Vreugd wordt de middentravee geaccentueerd door een niet in alle details maar wel als verschijning zo karakteristiek Nederlandse deuroplijsting (fig. 6) en een naar Nederlandse begrippen wat uitbundige gesneden omlijsting van de balkondeur daarboven. De snijramen zijn een motief dat Nederland met Duitsland deelt; de „liplijn” van het

gebogen deurkalf is in Nederland weliswaar niet geheel onbekend, maar veel karakteristieker voor Duitsland (de bij ons gebruikelijke gebogen vorm is een korfboog met rechte uiteinden). Gegarandeerd Duits is tenslotte het motief van de S-vormige lijstjes met voluten boven de deurpanelen, vergelijk Schulplatz 8 te Neuruppin, Brandenburg (afb. 19).

Op het platteland, waar de drie nu gefixeerde dwarshuistypen nog lang de alleenheerschappij zullen hebben en de topgevel oblagaat is geworden, zelfs voor bijgebouwen waar de inwendige indeling en de gevelcompositie er niet om vraagt (in kleine woningen verdeelde slavenverblijven, het dergelijke, uit twee door een doorrit gescheiden gedeelten bestaande zogenaamde Jonkershuis en de stallen daarnaast op Groot Con-

⁴⁵ Ook bijvoorbeeld: A. Ludorff, *Die Bau- und Kunstdenkmäler von Westfalen, Kreis Siegen, Munster*

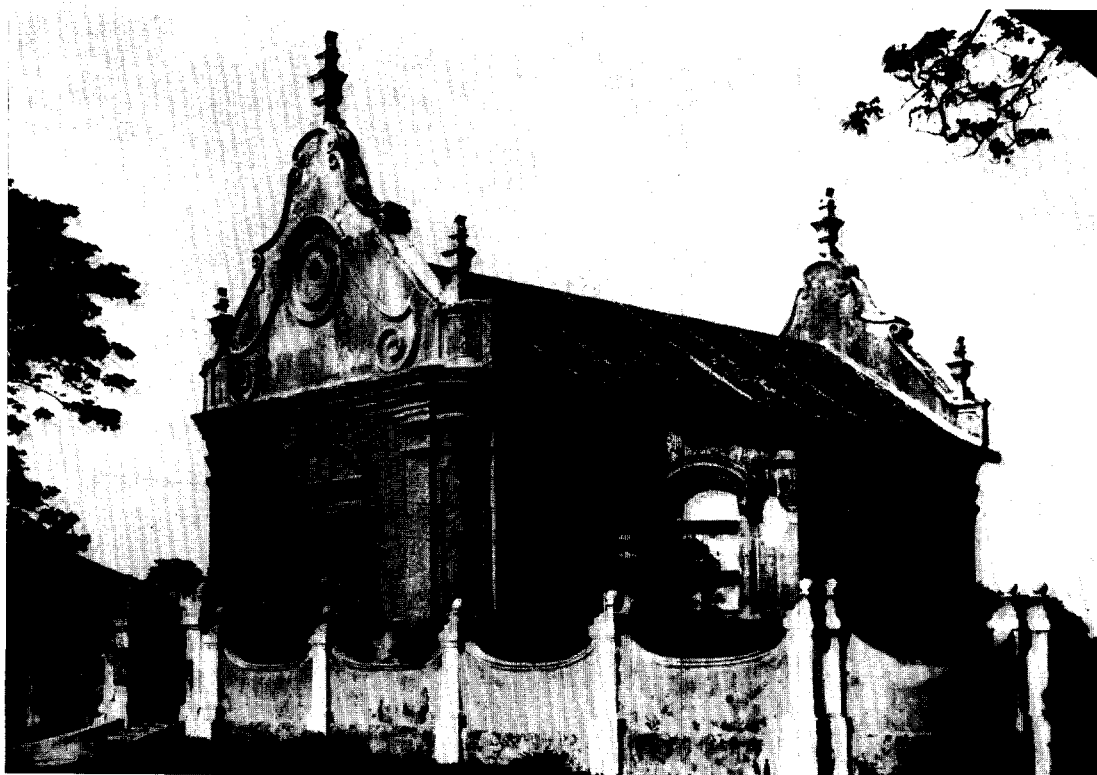
1903, afb. op 51.

⁴⁶ J. Walton, *Homesteads and villages of South*

Afb. 21. Ned. herv. kerk, Jafna, Ceylon (1706). Detail tekening van C. Steiger. Kruiskerk van Nederlands type met ouderwetse details. Verhoogde kruising bij ons ongebruikelijk.

(Rijksprentenkabinet, Amsterdam)

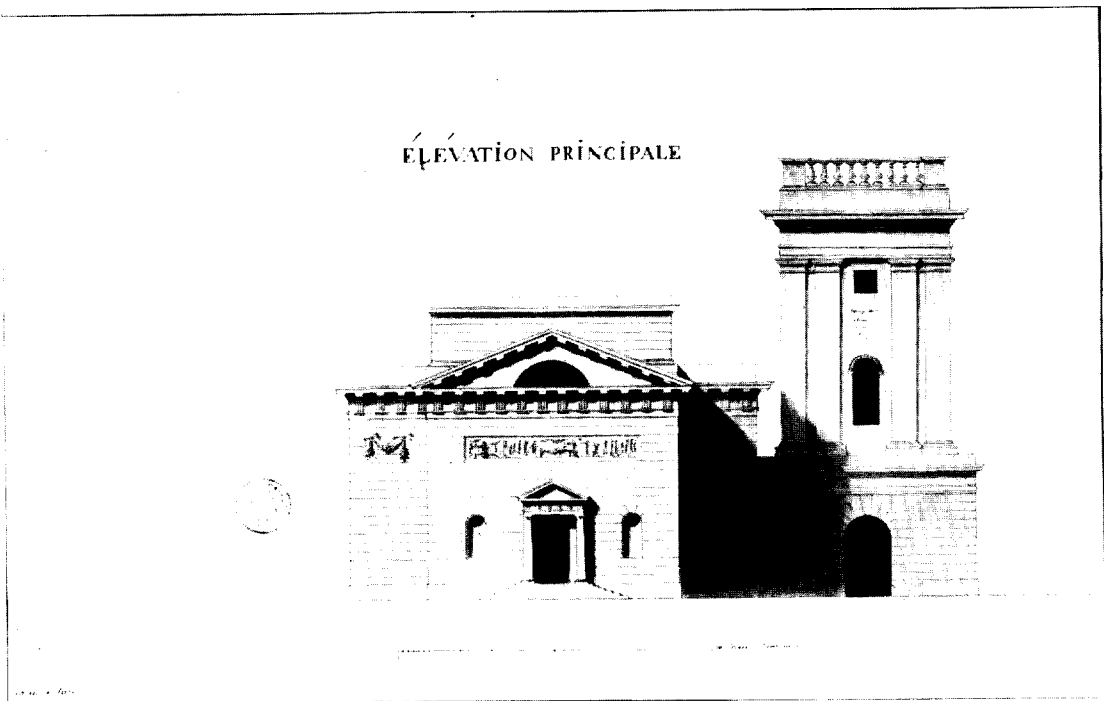
Afb. 22. Ned. herv. kerk, Galle, Ceylon (1752).! Barokke plattegrond, geen Nederlandse karaktertrekken; wilde toppen Portugese, centraal-Europese of inlandse mentaliteit?

(Fotocollectie mcj. M. W. Jurriaanse, Den Haag)

Afb. 23. Wolvendaalse Kerk, Colombo, Ceylon (1749). Kruiskerk in navolging van Jafna. Classicisme van moeilijk te bepalen doch beslist onnederlandse herkomst.

(Fotocollectie mej. M. W. Jurriaanse, Den Haag)

Afb. 24. Ontwerp herbouw kerk te Colombo, Ceylon (tegen 1790?), gesigeneerd door: (ing. chevalier de) La Goupillière. Frans classicisme zonder enig verband met Nederland.

(Alg. Rijksarch., Den Haag, inv. Leupe 987)

stantia, afb. 5, vergelijk afb. 3), dringen Lode-wijk XV-motieven nauwelijks door (deuromlijsting Alphen). Deze veelal aanwezige deuromlijstingen, een motief waarnaar Van der Meulen in Duitsland, behalve in zeer op Nederland georiënteerde grensplaatsjes als Anholt en Bocholt tevergeefs zou zoeken, geven aan de landhuisgevels een zeer Nederlandse noot, die nog wordt versterkt in de gevallen waarin zijlichten in de stijlen aanwezig zijn of althans worden gesuggereerd door houten (Alphen) of metalen rasters (Elsenburg, 1761, overgebracht naar Groote Schuur, fig. 7). Onnederlands zijn in het laatste geval daarentegen de gekartelde vullingen van de deurpanelen, zoals men die ook op Meerlust aantreft. Dit motief komt nogal eens in Noord Duitsland voor (zie de verschillende monumentenbeschrijvingen van Sleeswijk-Holstein, Hamburg en Westfalen). Onmiskenbaar Noord-Duits zijn, eveneens op Meerlust, ook de puntige paneelvullingen van de schouwdeuren (fig. 8, vergelijk bijv. Danzig en Hamburg). Tenslotte zijn de grote grillig gevormde koperen slotplaten in Nederland niet bekend, wel in de omringende landen, o.a. Duitsland, zie bijvoorbeeld de vele gepubliceerde in de monumentenbeschrijvingen van Sleeswijk-Holstein⁴⁵. Vele deuren kunnen echter als boerser geproportioneerde parallellen van de Nederlandse worden beschouwd. Typisch Nederlands is ook de verdeling in boven- en onderdeur. Dat men hier niet met Walton⁴⁶ naar dwarshuis-oertypen hoeft terug te gaan (zie ook Van der Meulen, blz. 113) bewijzen de vele duizenden exemplaren aan smalle Nederlandse stadshuizen. Zelfs voor een altijd autochtoon Kaaps geacht fenomeen als het schuifraam dat bij geopende bovendeur op de onderdeur kan zakken heeft Meischke onlangs in Nederland parallellen gevonden⁴⁷.

Het Nederlandse element wordt daarenboven weer versterkt door de ook hier doordringende schuiframen met hun kleine roedenverdeling. Van der Meulen wil de bewering van Mary Cook dat men ze niet vóór 1781 in topgevels aantreft tegenspreken door op die van Joostenburg, Kromme Rhee en Plessis les Marle te wijzen. Het eerste (Lewcock, afb. 1) en laatste huis tonen echter sporen van een verbouwing in de Engelse tijd, toen eerst de grotere roedenverdeling in zwang kwam en Kromme Rhee ziet er nogal gerestaureerd uit, zodat Mary Cook toch wel eens

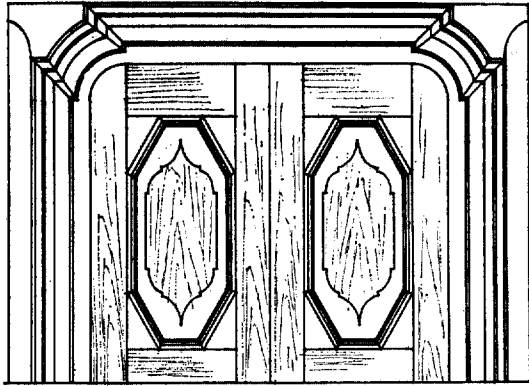

Fig. 8. Schouwdeuren, Meerlust. Puntige vullingen in gerekt-achthoekige panelen typisch Noord-Duits. (Uit: G. E. Pearse, *Eighteenth century furniture in South Africa*).

gelijk zou kunnen hebben. Verder wijst Van der Meulen op een onderscheid in vorm tussen de Kaapse en Nederlandse schuiframen: waarschijnlijk bedoelt hij, dat in Nederland boven- en onderhelft van het raam vlak achter elkaar diep in het kozijn zijn geplaatst terwijl in Zuid-Afrika de bovenhelft direct in het kozijn, in het vlak van de muur ligt en slechts de benedenhelft luiken heeft die in hetzelfde vlak voor de vensters sluiten. Deze vorm, die duidelijk van het kruiskozijn afkomstig is, vindt men echter zeer vaak aan Nederlandse dorps huizen en boerderijen. Dat het schuifvenster ook in Duitsland voorkomt is onbetwistbaar. Het verspreidingsgebied strekt zich zelfs tot de Canarische eilanden uit, waarbij de herkomst niet duidelijk is. In Duitsland vindt men ze echter het meest in niet ver van Nederland verwijderde streken zoals het Bentheimse, Westfalen, Rijnland (de door Van der Meulen, afb. 599 en 763, afgebeelde boerderijen in Kellen zijn zuiver Nederlands van stijl met het niet-Kaapse raamtype en uitlopers van een boerderijtype dat in Nederland - de Betuwe - zijn zwaartepunt heeft), Aken en omgeving en bijzonder veel in het Bergische Land (waar ook de „halve” voorhuisvensters zeer verbreid zijn). In Sleeswijk-Holstein vindt men ze slechts in het reeds genoemde, door een Nederlands georiënteerde bouwheer opgetrokken huis Gelting. Tenslotte wijst Van der Meulen op het aan de Kaap „geliefde”, in Nederland slechts bij uitzondering

Africa, Pretoria 1952, 21.

⁴⁷ R. Meischke, „Goedereede en zijn oude gebou-

wen”, *Bull. K.N.O.B.*, 64 (1965), 90.

Fig. 9. Enkhuizen. Stoepen over volle breedte van de huizen met banken aan de uiteinden. (Uit: *Het Verheerlijkt Nederland*, VI, 1757, pl. 36).

voorkomende licht getoogde venster, dat men daarentegen in Duitsland en Scandinavië zoveel ziet. De toepassing aan de Kaap beperkt zich echter tot een kleine groep vrij verwante huizen tussen $\pm$ 1795 en 1818. Hetzelfde soort getoogde

vensters ziet men in Nederland inderdaad ook vrij zelden, echter naar verhouding vermoedelijk toch wel vaker, maar dan vooral in het derde kwart van de 18de eeuw.

Een zeer integrerend onderdeel van het Zuid-Afrikaanse huis, zowel in de stad als op het land, is de stoep over de gehele breedte van de gevel, aan de uiteinden voorzien van dwars op het huis staande banken (Lewcock, fig. 5, afb. 4 en 23). Dergelijke stoepen bestaan thans niet meer in Nederland, maar ze zijn er wel geweest, getuige de oude topografische prenten (fig. 9). Bij vele huizen ligt hij echter enige treden boven de straat (afb. 5, 16, Lewcock, afb. 1, 14, 22) of zelfs zeer hoog, soms ter hoogte van een kelderverdieping (afb. 10)⁴⁸. Van der Meulen beeldt van de iets verhoogde zowel als van de zeer hoge soort een aantal Duitse voorbeelden af (Van der Meulen, afb. 748, 749, 750, 755, 756). Deze hebben geen van alle banken. De hoge, met hun balustrade, lijken inderdaad zeer op sommige Kaapse, eveneens zonder banken en met balustrade. Volgens Lewcock zijn deze hoge stoepen gemaakt om het huis op ongelijk of hellend terrein een waterpas grondvlak te geven. Hoewel dit niet altijd zeker lijkt te zijn (het voorbeeld in de Waalstraat, waar een naaststaand huis geen stoep heeft), zal het in vele gevallen wel een der redenen van ontstaan zijn. Een soortgelijke oplossing in dezelfde situatie kennen wij in Nederland echter niet.

De compositie van het gehele gebouwencomplex op de „plaats” (herenboerderij/landgoed) toont een grote verscheidenheid. De opvallendste oplossingen zijn die waarbij de bijgebouwen symmetrisch te weerszijden van een voorplein voor het huis zijn geplaatst en die waarbij zij in een lange rij naast elkaar langs de oprijlaan staan. De eerste compositiewijze vindt Van der Meulen onnederlands, want zij komt alleen voor bij de Drenthse havezathen die bij de Duitse ontwikkeling aansluiten (dit laatste is ongetwijfeld waar; onze oostgrens is geen ijzeren gordijn) en zou ook in de ogen van de Nederlanders niet representatief zijn voor de Nederlandse architectuur (dit beweert Van der Meulen alleen op grond van een klacht over veronachtzaming van de zijde van de Drenthse „lokalpatriot” J. Westra van Holthe in het *Bull. K.N.O.B.* 1957, 192!). Men kan echter bij een snelle oriëntatie

⁴⁸ Andere voorbeelden bij Lewcock, *Architecture*: London Hotel, afb. 16; in de Waalstraat, afb. 44; Loopstraat, afb. 134; Kloofstraat, afb. 136; Breestraat,

afb. 147. Verder bij Van der Meulen, afb. 213, 215, 839.

⁴⁹ P. Hirschfeld, *Herrenhäuser und Schlösser in*

talloze kastelen en landhuizen in Nederland met deze aanleg vinden, ik noem voor de vuist weg Dijksterhuis en Fraeylemaborg in Groningen; Twickel, Weldam en Eerde in Overijssel; Midachten, Ampsen en Onsteyn in Gelderland; Groeneveld, Drakesteyn en Zeist in Utrecht; Westhove en St. Jan ten Heere in Zeeland; Klein Mathenesse en Brittenrust in Zuid- en 't Manpad in Noord-Holland. Van der Meulen ontkent terecht dat dit een exclusief barok motief is (vele voorbeelden, ook in Duitsland, zijn ouder), maar verliest zich meteen weer in herleidingen uit vroeg-historische oertypen, waarbij de axialiteit van het dwarshuis bepalend voor de aanleg was. De reeds vermelde duidelijke asymmetrie van vele door hem aangehaalde vroege dwarshuizen en het ontbreken van enigerlei axialiteit bij 16de-eeuwse hoofdgebouwen in zijn geliefd Sleeswijk-Holstein⁴⁹ zet deze theorie op zijn minst op losse schroeven. Voor het tweede complextype ken ik inderdaad geen Nederlandse voorbeelden en Van der Meulen komt hier ook zeer matig uit de bus. Ter illustratie van de niet-Nederlandse, „Noordepere” opzet van een nederzetting als Stellenbosch haalt hij onvergelykbare grootheden aan als door de 18de-eeuwse Pruisische militaire geest gestichte dorpen enerzijds en oeroude gegroeide Nederlandse dorpen anderzijds. Dat ook wij dwarshuizen in rij en gelid aan de straat konden zetten kan men in Renswoude zien.

Vrij aardig op tijd begon men zich in Zuid Afrika ook voor de nieuwe classicistische mode te interesseren. De eerste tekenen daarvan vindt men op het ontwerp voor het in 1904 afgebroken Nieuwe Hospitaal te Kaapstad waarvan de bouw in 1772 werd begonnen. Twee uitvoerige versies daarvan, met plattegronden en doorsneden, bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag (Inv. Leupe 843 en suppl. inv. Leupe 318), schetsen naar een derde, volgens welke het ook is gebouwd, in de verzamelingen van de Topografische Dienst in Delft. Deze ontwerpen, die blijkens hun geringe onderlinge verschillen op één hoofdgedachte teruggaan, tonen ons een op H-vormige plattegrond opgetrokken, zeer sober, twee verdiepingen hoog, plat afgedekt gevaarte (het hele complex was zo'n 200 meter breed), waarvan de door eindeloze rijen rondboogvensters doorbroken muurvlakken

slechts enigszins werden geleed door de iets rijkere behandeling van het middenblok en de kopgevels der dwarsvleugels (risalieten, scheiding der verdiepingen door een lijst, blokken boven de vensters). Volgens de „Haagse” ontwerpen zou de daklijst door een attiek worden bekroond, die slechts boven de ingang zou worden doorbroken door het enige stuk ornament aan het hele gebouw, een opzetje voor een in een onvervalste Lodewijk XVI-lauwerkrans gevatte wijzerplaat (afb. 14 en 15). Bij de uitgevoerde versie kwamen voor de attiek en de wijzerplaat frontons boven de middenrisalieten van hoofdblok en dwarsvleugelopgevels in de plaats. De bouw van dit hospitaal werd een lijdensweg: ondanks het feit dat het blijkbaar een los van het Compagniestimmerhuis staande eigen bouwloods had met 80 à 100 man⁵⁰ was het blijkens een brief en tekeningen van Thibault uit 1791 (coll. Topogr. Dienst Delft) nog niet klaar (Thibault, die zich er ambtelijk mee moest bemoeien, had er allang genoeg van: de plattegrond van een heel ander ontwerp van zijn hand uit 1788 is in dezelfde collectie aanwezig). De maker van het noch in Nederland noch in enig ander land goed te plaatsen ontwerp is helaas onbekend. Volgens Bax en Koeman stond de bouw sinds 1775 onder leiding van zekere Marthinus van Oorden uit Delft⁵¹; Anton Anreith en Louis Michel Thibault kwamen pas respectievelijk in 1777 en 1783 in Zuid-Afrika aan. De classicistische details aan het overigens meer op een Zuid-Amerikaans kerkje lijkende Arsenaal te Stellenbosch, dat volgens De Bosdari in 1777 door de metselaar Michael Rambusch uit Danzig is gebouwd⁵² geven geen aanknopingspunten.

Aangezien de ingenieur Thibault de eerste en enige werkelijke architect in Zuid-Afrika vóór de komst van de Engelsen was, placht men de invoering van het classicisme en alles wat na 1783 architectonisch de moeite waard was aan hem toe te schrijven. Volgens Van der Meulen was echter Anreiths komst de donderslag aan de Kaapse rococohemel, die de verlossende classicistische regen zou brengen. In het eerste werk, dat documentair van Anreith vaststaat, de orgelgalerij, de sacristiedeuren, de lessenaar en de preekstoel van de Lutherse kerk in Kaapstad (1783-'84, afb. 20), is nog weinig classicisme te bespeuren: de deuren en de lessenaar zijn nog

Schleswig-Holstein, München 1959, afb. 14, 17, 29.

⁵⁰ C. de Bosdari, *Anton Anreith*, Kaapstad 1954, 20.

⁵¹ Bax en Koeman, *o.c.*, 21.

⁵² De Bosdari, *Cape Dutch houses and farms*, 61.

geheel Lodewijk XV, de preekstoel vertoont Lodewijk XIV-lambrequins en een Lodewijk XVI-trapleuning (Van der Meulen, afb. 833) en -vazen bij een in het algemeen barokke opzet. Verwant, maar reeds veel classicistischer is de 1788-'89 samen met Johann Jakob Graaf gemaakte preekstoel in de Grote kerk (Van der Meulen, afb. 797). Dat Van der Meulen deze wel, maar die in de Lutherse kerk liever niet afbeeldt, is in verband met zijn theorie wel te begrijpen.

Het revolutionaire gebouw, waarmee volgens Van der Meulen het classicisme zijn intrede doet is de Lutherse pastorie (1781, afb. 16 en 18). Ik vraag mij echter af, of dit overigens zeer fraaie huis wel zo revolutionair is, wanneer wij zien dat de gevelindeling overeenkomt met die van het reeds vermelde hoekhuis Strandstraat-Burgstraat, van de ook al een enkel Lodewijk XVI-motiefje vertonende tuingevel (1777-'79) van het Gouverneurshuis en als ik het goed zie ook van een huis aan de Parade op het panorama van Gordon (1778) en een op de tekening van Webber (1780) in het artikel van Lewcock (diens afb. 17), dat het accent ook hier tot de middentravee beperkt blijft, de deuromlijsting van die van Rust en Vreugd is de afgekeken en zelfs de „dakkamer”, het merkwaardige, vóór op het dak gebouwde kubusvormige vertrek, niet de eerste in Kaapstad blijkt te zijn aangezien Gordon er reeds een afbeeldt. Wat de reden van ontstaan van deze specifiek Kaapse eigenaardigheid ook mag zijn, het lijkt mij niet zeer waarschijnlijk, dat zij is uitgevonden om aan het Zuid-Afrikaanse dwarshuis-topgevel-instinct tegemoet te komen: men zou dan wel van het begin af alle huizen met platte daken ermee hebben getooid. Afgezien van de dakkamer zou men kunnen zeggen dat de gevel van de Lutherse pastorie een vertaling in classicistische geest is van een reeds kort tevoren opgekomen type. Een aantal navolgingen is sindsdien in Kaapstad verzezen (Van der Meulen, afb. 290 t/m 295)⁵³. Bij een dezer huizen (dat van C. A. Haupt) is als variant de middenrisaliet, ook in de dakkamer, vervangen door de ingangstravee flankerende lisenen (pilasters); andere huizen lieten de dakkamer weg, waarbij het fronton naar beneden verhuisde (Van der Meulen, afb. 814 t/m 819)⁵⁴.

Het weglaten van de sculpturale accentuering van de middenas, reeds bij het huis van de Lutherse koster (1787-'88), werd bij het strenger worden van de stijl regel.

Het aspect van deze gevels is in hoofdtrekken niet onnederlands; laat één ervan, een zeer fraai voormalig huis aan de Burgstraat⁵⁵ zelfs een ons zeer vertrouwde triglyfenlijst zien (fig. 10, vergelijk afb. 17), in detail zijn duidelijk vreemde invloeden merkbaar: De stijl van de vensteromlijstingen is niet verwant aan die van de Nederlandse equivalenten (fig. 10, afb. 16) en soms duidelijk barokker (afb. 16, onderste vensterbekroning); wij zien de Duitse vorm van deurkalf en golvende roeden voortleven, die zich ook in Duitsland in deze periode handhaaft (aan de Lutherse pastorie naar kennelijke aanwijzingen gerestaureerd; zie verder Lewcock, afb. 23). Ook de stijl van de snijramen komt niet met de Nederlandse overeen. Men kan zich echter weer ten hoogste verwonderen over de vergelijking die Van der Meulen meent te kunnen trekken met huizen in Freiburg im Breisgau (de geboortestreek van Anreith; zie Van der Meulen, afb. 827 en 829): Het voorkomen van lisenen en een fronton is bepaald niet genoeg om alle andere verschillen in architectuuropvatting te verdoezelen.

Geheel afwijkend van deze groep gevels is die van het beroemde Koopmans de Wethuis (Lewcock, afb. 22), zowel door zijn indeling in vijf gelijke traveeën met een *gesuggereerde* middenrisaliet over drie assen, als door de gecanneleerde pilasters en de panelen met guirlandes in elke travee. De door Lewcock opgemerkte gelijkenis met het Mauritshuisschema is wel aanwezig en wij zien in eind 18de-eeuwse leerboeken als J. Berquin, *Architectura of wiskunstige verhandeling* enz., Amsterdam, 1789-1790 de herwaardering voor het 17de-eeuwse classicisme ook duidelijk gedemonstreerd, maar de gevel kan niet aan voorbeelden in Nederland worden aangeknoopt, evenmin trouwens (behalve het deurkalf) aan Duitse. Een ander uniek gebouw zonder parallel in Nederland was een moeilijk dateerbaar huis in de Loopstraat met een geheel door lisenen gelede gevel⁵⁶.

Van één classicistisch bouwwerk is Anreith als auteur documentair vastgelegd, namelijk de gevel

⁵³ De nummers 292 t/m 295 in het platendeel van Van der Meulen behoren gelezen te worden als 294, 295, 292 en 293. Zie ook vele oude afbeeldingen bij Pearse, *Architecture*, Lewcock, *Architecture*, en het bij uitzon-

dering Thibaultachtige details vertonende hoekhuis op afb. 18 bij Bax en Koeman, *o.c.*, waarvan het raadselachtige blok links op het dak geen watertank maar het van opzij geziene fronton op de zijgevel is.

van de Lutherse kerk (1791-'92, in 1818-'20 verbouwd en door een toren bekroond, Van der Meulen, afb. 804 t/m 808). Het gevelschema van de in de rooilijn staande dissenterkerk, met zijn drie grote vensters, is wel typisch Nederlands, vergelijk bijvoorbeeld de Lutherse kerk te Edam⁵⁷; de rondboogvensters in rechthoekige omlijsting met palmetten in de zwikken zijn ons al even vertrouwd; de hele gevelbehandeling met zijn dunne pilasters die een in het Zuid-Afrikaanse materiaal vrijwel onrealiseerbaar gebroken fronton met enorme centrale obelisk en guirlande dragen lijkt meer op een toneeldecor dan wat enige nuchtere Hollander zou bouwen.

Een heel wat rustiger navolging van dit schema vertoont de gevel van de helaas ook al weer met afbraak bedreigde Zendingskerk in de Langstraat, in 1804 gebouwd door de burgermetselaar J. G. Mocke en de (latere stads-) timmerman J(oseph) van Schalkhoven⁵⁸.

Zijn op het platteland enkele huizen ontstaan of verbouwd naar het stadse type (Vredenhof en Uitkijk, zie voor het laatste Lewcock, afb. 23), in het algemeen hield men er trouw vast aan het traditionele huis met rieten dak en middentop, zonder echter afkerig te zijn van de toepassing der nieuwe stijlelementen, waarbij de gevelschema's en dakkamertoppen der stadshuizen als voorbeeld dienden. Van het type met middenrisaliet werd het omstreeks 1790 verbouwde Groot Constantia het grote voorbeeld (Lewcock, afb. 15), van het type met middenpilasters Rhone (1795). Al naarmate de ontwerper met het classicisme vertrouwd was werd de navolging orthodox, zwak (Lewcock, afb. 12), onbegrepen of met behoud van het silhouet tot klokgevel gereduceerd. Taaie tradities leidden tot geslaagde of vermakelijke vermengingen van classicistische motieven met die van de B en C typen (Lewcock, afb. 14 en 19). Wegens de inderdaad opvallende gelijkenis van de middentop van Groot Constantia (en ook, maar niet in proporties, van zijn voorbeeld, de dakkamer van de Lutherse pastorie in Kaapstad) met de 17de-eeuwse Amsterdamse halsgevel, heeft men geconcludeerd dat het type aan de publikaties van Vingboons' oeuvre was ontleend. Van der Meulen, die zegt dat de topgevel in Nederland in die tijd niet meer voorkomt en, in hals- of ediculavorm, dan nog alleen

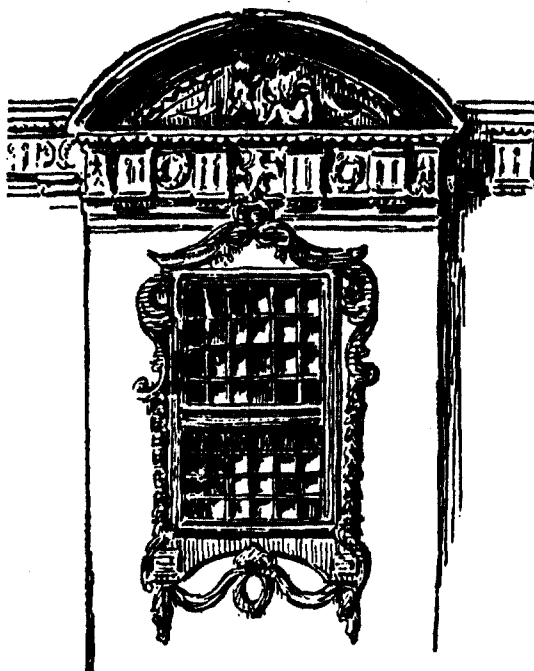

Fig. 10. Voormalig Lodewijk XVI-huis, Burgstraat, Kaapstad. Trigriefenlijst en accentuering middenas door vensteromlijsting Nederlands motief, stijl niet Nederlands. (Uit: A. Trotter, *Old Cape Colony*).

karakteristiek is voor de „Deutsche Raum“, komt met een groot aantal parallellen uit Duitsland aandragen, ook voor alle verbasteringen. Nu komt de topgevel zoals wij zagen wel degelijk nog laat in de 18de eeuw en zelfs in het begin van de 19de eeuw in Nederland voor, maar hij is dan vrijwel steeds een klokgevel in verlate Lodewijk XV-vormen of onder rollagen (Lewcock, afb. 7 is bijvoorbeeld een 19de-eeuwse vereenvoudiging van een vroeg 17de-eeuwse trapgevel en daarom van geen waarde voor diens betoog); de weinige Lodewijk XVI-halsgevels (Prinsenstraat 12, Amsterdam; Oudegracht 132, Utrecht) hebben eigentijdse vleugelstukken en zijn dus niet aan Vingboons ontleend; Berquin interesseert zich zoals gezegd wel voor het dubbele-huis schema van Vingboons, maar niet voor diens topgevels: de enige topgevel die hij afbeeldt is een wat vreemde klokgevel (dl. II,

⁵⁴ Verder eveneens bij Pearse, *Architecture*, en Lewcock, *Architecture*.

⁵⁵ Lewcock, *Architecture*, afb. 26.

⁵⁶ Lewcock, *Architecture*, afb. 13.

⁵⁷ J. J. F. W. van Agt, *Waterland en omgeving = De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst*, VIII 1, Den Haag 1953, afb. 29.

⁵⁸ *Suid-Afrikaanse Panorama*, sept. 1957, 3.

pl. IX). Van één uniek, wat dwaas opzetje als bij Kleinzand 55 te Sneek (afb. 17) zou men dat wel kunnen zeggen, maar aangezien gelijke architectuuropvattingen tot gelijke resultaten kunnen leiden, kan men het verband nooit bewijzen. Iets dergelijks demonstreren de afb. 10 en 12: ongeschoolde handen rekken zonder wroeging pilasters uit als veterdrop. Tot enig verband tussen de Zaanstreek en Zuid Afrika kan men daaruit niet concluderen. Zo kunnen mijns inziens ook frappante parallellen als op Eenzaamheid en in Flensburg (Van der Meulen, afb. 728 en 734) onafhankelijk van elkaar zijn ontstaan. Van der Meulens bewering dat het Kaapse „Bauwesen” niet tot dergelijke fantasieën in staat was is een dooddoener. Gezien het gemengde karakter van de Zuid-Afrikaanse architectuur is het onmogelijk vaste conclusies te trekken betreffende de inspiratiebron van de Kaapse classicistische topgevel.

Een grote verdienste van Van der Meulen is dat hij heeft aangetoond hoe het bewijsbare werk van Thibault geheel buiten de Kaapse traditie staat: zie bijvoorbeeld het op Petit Trianon geïnspireerde Papenboom, de uit in elkaar grijpende bouwblokken samengestelde Vrijmetselaarsloge met zijn Ledoux-achtige zuilen, de megalomane behandeling van dierenhokken in de Compagniestuin, het rusticawerk van een wachthuisje, het lunettevenster en de uit elkaar kruisende massieve lichamen bestaande bekroning van het Gerechtshof (afbeeldingen bij Van der Meulen, 857, 862, 863, 866, 871)⁵⁹. Wanneer hij de drostdij voor het verre, waarschijnlijk conservatieve Graaff Reinets moet ontwerpen in de trant van een traditioneel Kaaps huis⁶⁰ wordt de vervanging van de topgevel door een echt Thibault motief ronduit belachelijk. Iets dergelijks ziet men bij zijn ontwerp voor de verbouwing van Nieuweland (Van der Meulen, afb. 323).

De trotse ingenieur Thibault wilde dus „grote architectuur” scheppen; de Duitse ingenieur Georg Konrad Küchler, die de kerk in Paarl (Lewcock, afb. 8) bouwde, zal ook wel wat in zijn mars hebben gehad maar hij paste zich zo goed bij de landelijke Kaapse traditie aan, dat het ontwerp evengoed van een plaatselijk timmerman zou kunnen zijn. Dat het Kaapse „Bauwesen” ook het kleincurvige B-topgeveltype niet

op eigen houtje zou hebben kunnen ontwikkelen kan ik niet met Van der Meulen eens zijn: dergelijke eenvoudige geometrische figuren kunnen uit elke willekeurige tekenpen vloeien. Indien Anreith inderdaad meer dan incidenteel als architect is opgetreden en de Lutherse pastorie en andere Kaapse huizen in die trant heeft gebouwd, hetgeen ik helemaal niet voor onmogelijk houd aangezien hij uit een metselaarsfamilie komt en later ook wiskundeles geeft, is hij ook geheel in de Kaapse traditie opgegaan, hetgeen men overigens van een zo ziekelijk bescheiden man ook zou kunnen verwachten.

Met de tot nu toe in dit artikel genoemde namen is de lijst van bekende auteurs van tijdens het Nederlandse bewind tot stand gekomen bouwwerken uitgeput. In de registers van boeken als R. Lewcock, *Early nineteenth century architecture*; De Bosdari, *Anton Anreith*; D. Bax en C. Koeman, *Argitektoniese skoonheid in Kaapstad se Kompangiestuin 1777-1805*, komen echter vele lieden voor die op de een of andere manier met de bouwwereld te maken hadden of konden hebben, helaas alle eerst in de tweede helft van de 18de eeuw. Hoewel in deze boeken bepaald niet is getracht door selecteren de Zuid-Afrikaanse samenleving een Duits tintje te geven, valt het op dat het aantal Duitsers dat van de Nederlanders volkomen in de schaduw stelt (hetzelfde geldt overigens voor andere handwerkslieden als orgelbouwers, edelsmeden, koperslagers, hoedenmakers en horlogemakers). Nu zegt Ozinga in zijn genoemde artikel⁶¹ terecht, dat men in Nederland kan constateren hoe gemakkelijk buitenlandse architecten zich aanpasten aan de culturele tradities van ons land; dit kan men mutatis mutandis ook elders zien, bijvoorbeeld bij de Nederlandse architect Tielman van Gameren in Polen⁶².

Hierbij zal de wereld van de opdrachtgevers echter ook een zekere rol hebben gespeeld. Deze wereld moet in Nederland ondanks de ook hier aanzienlijke toevloed van Duitsers (men bestudere bijvoorbeeld de herkomst van de stamvaders der in *Nederlands Patriciaat* gepubliceerde genealogieën!) veel homogener zijn geweest dan in het jonge Zuid-Afrika waar de bevolkingsaanwas voor zo'n veel groter deel uit immigranten bestond. Van deze immigranten was in de tweede

⁵⁹ Verdere afb. bij Bax en Koeman, *o.c.*, 17 t/m 21, 34, 39.

⁶⁰ Lewcock, *Architecture*, afb. 83.

⁶¹ Zie n. 3.

⁶² T. Gostynski, „Tielman van Gameren, een Nederlands bouwmeester in Polen”, *Bull. K.N.O.B.*, 6de s. 13 (1960), 1-20.

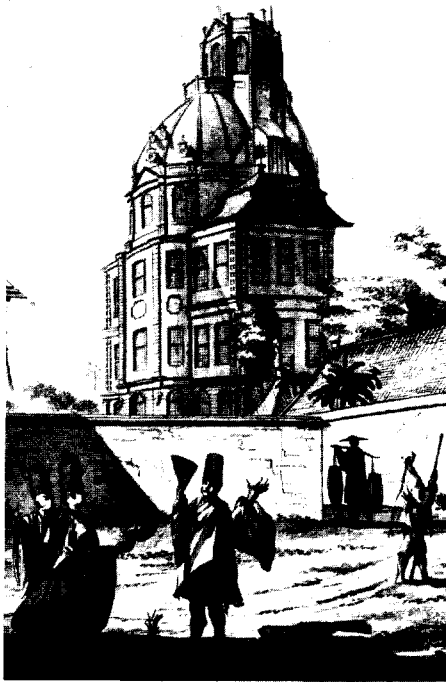
⁶³ J. de Loos-Haaxman, *Johannes Rach en zijn werk*,

Afb. 25. Huis Weltevreden bij Batavia (3de kw. 18de eeuw). Tekening J. Rach. Geheel onnederlandse pilasterarchitectuur en toppen, herkomst onzeker.

Afb. 26. Huis van gouverneur-generaal De la Parra, Batavia (3de kw. 18de eeuw). Tekening J. Rach. Ingangshek Zuidduitse rococo? Façades der zijvleugels in Nederland ondenkbaar.

Afb. 27. Ds. Mohrs observatorium, Batavia (volt. 1768). Detail tekening van J. Rach. Sterk Duits van karakter. Voor de opzet vgl. observatorium te Kremsmünster.

Afb. 28. Huis naast de Portugese Buitenkerk, Batavia. Detail tekening van J. Rach. 18de-eeuwse top zonder Nederlandse parallellen, afleiding van Duitse verwanten onbewijsbaar.

HET GEZICHT VAN HET VĒNDUW DE GĒVERNEMENT TE
COLOMBO LĒGGENDE OP HET EYLAND CĒYLON.

Afb. 29. Gouverneurshuis te Colombo, Ceylon, na 18de-eeuwse herbouw. Tekening van J. Rach (naar een foto in de collectie van mej. M. W. Jurriaanse). Middenstuk Duits-barok, zijpaviljoens eerder Frans-classicistisch van karakter.

helft van de 18de eeuw de meerderheid uit Duitsland afkomstig. Dit feit moet met de volgende factoren worden genuanceerd: immigratie van gehuwden was toen niet toegestaan, deze Duitsers trouwden dus altijd in een reeds gevestigde familie in, zodat zij door het milieu van hun vrouw zullen zijn opgezogen; hun schoonvader was echter dikwijls zelf ook een Duitse immigrant met verse herinneringen aan zijn land van herkomst; hun cultureel peil was in het algemeen verre van hoog en zal niet hebben opgewogen tegen dat van het ambtenarenmilieu in de stad. Al met al is het toch wel opmerkelijk dat naast de uitgesproken Franse gebouwen van Thibault geen uitgesproken Duitse kunnen worden geplaatst. Dat wordt des te merkwaardiger wanneer wij de ontwikkeling in enkele andere Nederlandse koloniën als Java en Ceylon vergelijken. Voor Java hebben wij daarvoor een voortreffelijke gids in de tekeningen van Rach ⁶³. De 17de eeuwse gebouwen zijn, evenals in Zuid-Afrika, nog sterk Nederlands georiënteerd, bijvoorbeeld het door mij reeds in verband met de Kasteelpoort te Kaapstad vermelde Gouvernement in het kasteel te Batavia en het voor de bouwtijd (kort na 1685) wel zeer ouderwetse huis van Gouverneur Generaal Camphuys op het eiland Edam ⁶⁴; op Ceylon het oude Gouvernement te Colombo (zie *volgende artikel*, afb. 3 en 4) met — zowaar ook hier! — een wat zinloze centrale halsgevel en het in verband met Groot Constantia al genoemde seminarie te Naloer, waarvan de gevelcompositie bij het schoolmeestershuis (links) gelijk is aan die bij het Kaapse Vergelegen volgens de afbeelding van de „verdediging”, de meest linkse vleugel echter reeds een niet thuis te brengen veel-gezwente topgevel vertoont (zie *volgende artikel*, afb. 5).

In de 18de eeuw komen de buitenlandse invloeden. Topgevels vindt men niet veel op Java, maar de weinige exemplaren doen vaak onnederlands aan: die van een bijgebouw van het huis Tanah Abang ⁶⁵ lijkt ongeveer op Van der Meulens B1 type; de zijvleugels van Gouverneur-Generaal Van der Parra's huis aan de Jacatraweg (afb. 26) en van diens paleis te Weltevreden (afb. 25) hebben toppen die moeilijk zijn thuis te brengen, evenmin trouwens als de hele architectuur met zijn pilasters van dit laatste. Voor de

topgevel die naast de Portugese Buitenkerk te Batavia heeft gestaan (afb. 28) vindt men parallellen in Duitsland zonder dat hieruit conclusies kunnen worden getrokken. Geheel in het karakter van de Zuidduitse rococo zijn echter de monumentale toegangshekken voor beide Van der Parra-huizen (afb. 26), terwijl ook de zogenaamde „Grote Zaal” op Weltevreden ⁶⁶ duidelijk Duitse trekken vertoont (gebroken dak, deur, vergelijk de Zuid-Afrikaanse voorbeelden). Het bekende huis van Reynier de Klerk aan het Molenvliet ⁶⁷ heeft naast de Nederlandse deuromlijsting panelen onder de vensters en omlijstingen om deze laatste die Duits of Belgisch maar niet Nederlands aandoen. De in 1768 voltooide sterrenwacht van de Duitse dominee Mohr te Batavia tenslotte (afb. 27) zou zonder meer in Zuid-Duitsland of Oostenrijk kunnen staan (vergelijk in opzet het observatorium te Kremsmünster).

Op Ceylon is de kerk in het Fort te Jafna (1706, afb. 21) nog een sterk Nederlandse kruiskerk met een zeer ouderwets, 17de-eeuws soort vensters. Ongebruikelijk is echter de torenvormig verhoogde kruising, waarvoor slechts de kerk te Hooze Zwaluwe (1639-1641) een parallel biedt. Naar het model van de kerk te Jafna is in 1749 de bekende Wolvendaalse kerk te Colombo gebouwd (afb. 23). Hier tonen de façades der kruisarmen (die door verhoging der vleugelstukken tengevolge van het aanbrengen der gegolfd-plaatijzeren daken hebben geleden) een voor die tijd in Nederland ondenkbaar en overigens ook qua karakter onnederlands classicisme (vergelijk ook de poort van het Sterrefort te Matara, 1763, zie *volgende artikel*, afb. 11). Nog sterker onnederlands, doch volkomen in tegenstelling tot de vorige is de bijna gelijktijdige kerk te Galle (1752) met haar barokke plattegrond en haar wilde topgevels, die in mentaliteit zowel Portugees als Centraal-Europees als misschien ook inlands zouden kunnen zijn en die ook voorkomen aan de kerk te Negapatam in India. In ieder geval aansluitend bij inlandse motieven is de kop van de klokketoren bij de Kaaimanspoort te Colombo (zie *volgende artikel*, afb. 10). Op bekender terrein zijn wij met het nieuwe Gouvernement te Colombo (afb. 29) dat in tegenstelling tot het oude geen enkele band met Nederland

Batavia 1928.

⁶⁴ De Loos-Haaxman, *o.c.*, 13.

⁶⁵ De Loos-Haaxman, *o.c.*, 33.

⁶⁶ De Loos-Haaxman, *o.c.*, 41.

⁶⁷ W. G. F. C. Rissink, „Ter gedagtenisse van . . .”, *Bull. K.N.O.B.*, 64 (1965), afb. 4.

heeft. Eigenaardig is het echter dat het midden-gedeelte een Duits-barokke en de zijpaviljoens een Frans-classicistische indruk maken. Frans classicisme van het zuiverste water vertoont tenslotte het La Goupillière gesignde ontwerp „pour le rétablissement de l'Eglise de Colombo” in het Rijksarchief te Den Haag (afb. 24; plattegrond en twee doorsneden eveneens aanwezig). Van de auteur, ingenieur chevalier de la Goupillière, zijn een aantal samen met de directeur der fortificaties te Pondichéry, de la Lustière, gesignde tekeningen van vestingwerken op Ceylon in het Algemeen Rijksarchief aanwezig. Het

is dus mogelijk dat hij eveneens van deze Franse basis afkomstig was.

Ik hoop in dit artikel te hebben aangetoond dat de Zuid-Afrikaanse bouwkunst ten tijde van de Compagnie, hoezeer ook uit Nederlandse en vreemde elementen samengesteld, een sterk eigen karakter heeft ontwikkeld. Noch Kaaps-Duits, noch Kaaps-Hollands, maar Kaaps zonder meer, verdient zij, indien de Zuid-Afrikaners waarde hechten aan een eigen nationaal verleden, als tastbare uiting daarvan met de meeste zorg te worden beschermd.

SUMMARY

THE ORIGINS OF CAPE ARCHITECTURE

BY G. ROOSEGAARDE BISSCHOP

The publication in 1962 of J. van der Meulen's dissertation, in which the South African architecture realized during the Dutch administration was characterized as German-colonial, put an end to the unhesitating certainty with which it had previously been assumed that all the architecture in Dutch colonies was Dutch. The reaction of Lewcock in the columns of this periodical (1965, pp. 159-171) and of Ozinga in the journal *Zuid-Afrika* (1965, pp. 148-149) were not entirely unemotional, and in their efforts to restore absolute certainty they were unable to avoid a certain amount of wishful thinking.

This author has attempted to arrive at an objective opinion on the basis of the published facts and comparison with the architecture of other Dutch colonies.

Unlike Lewcock, he considers that the architecture originating from the West-Netherlands centres after the period of Hendrik de Keyser tended more and more to form an island amid the surrounding architectural landscapes, which sometimes show far fewer mutual differences. In the second half of the seventeenth century, Dutch influences can be found only sporadically in other countries, and thereafter only incidentally.

Lewcock's concept of a classicism *à la* Post and Vingboons on the Cape has yet to be proved by the evidence. The late seventeenth and early eighteenth century buildings convey a sober, and therefore not un-Dutch impression, and the still rare central gables find a parallel only in the more conservative, second-rate architecture in The Netherlands.

In the second half of the eighteenth century

Cape architecture appears to have developed extremely tenacious traditions comprising a noticeably small number of building types. The monomaniac preference for the transverse types of house is not equalled in any European country; because in a free situation this type quite easily comes into being, the demonstration of its origin is very difficult. Although the central gable only then became a must, its area of frequent occurrence in The Netherlands had by that time been reduced to the two northernmost provinces. In its general aspect, the architecture is in no sense German, but — even in buildings of markedly high quality — sometimes just as little Dutch (for example, the Burgerwagthuis in Capetown). In its details it is a mixture of distinctly Dutch and non-Dutch motifs, a few of which can with a high degree of probability be localized in Germany. The only architect from whom more than incidental work is known, Thibault, distanced himself from the Cape tradition as much as possible by the French note in all his work. The classicism of the late eighteenth century was probably not introduced by him or by the German Anreith; before their arrival a classicistic hospital had already been designed, and the earliest of Anreith's documented work (for the Lutheran Church in Capetown) shows hardly any of the features of classicism.

As for the shape of the central gables, although van der Meulen succeeded in finding parallels for many (but not all) types in Germany, it is impossible, in view of the fact that Cape architecture as a whole is so little German in character, to accept this point as evidence for

their origin. On the other hand, Dutch parallels can be found for only the oldest types, and then very seldom. The wooden gables found in the Dutch Zaan district, which form an exceptional group in The Netherlands and which did not occur until the second half of the eighteenth century, can hardly be considered as direct prototypes. The further wild elaboration of the Cape gables runs parallel with a taste found in northern and central Europe but not in The Netherlands.

Is all this to be explained, as Van der Meulen will have it, by the arrival in South Africa of large numbers of Germans, especially craftsmen, during the second half of the eighteenth century? It can be demonstrated for any country that for-

eigners adopt its cultural traditions without difficulty; this must certainly have been the case for the Cape Colony, to judge from the surprisingly small contribution to the development of a Cape architecture with a highly individual character to be attributed to the indeed overwhelmingly large numbers of Germans who poured into that still very young country. This makes it the more remarkable to see how much more vigorously non-Dutch influences affected the architecture of Java and Ceylon. If South Africans attach any value to a national past, it is exactly the architectonic expression of a culture composed of a variety of elements but truly their own — neither Cape German nor Cape Dutch but purely 'Cape' — that is worth protecting.

EEN TENTOONSTELLING CEYLON-NEDERLAND IN HET VERLEDEN, 1602-1796

DOOR

M. A. P. MEILINK-ROELOFSZ

Over de betrekkingen van de Nederlanders met de gebieden overzee bezit het Algemeen Rijksarchief in Den Haag een schat van materiaal, dat grotendeels afkomstig is uit de archieven van de Oost- en Westindische handelscompagnieën en voor de periode na 1795 van de ministeries van koloniën en buitenlandse zaken, de staatssecretarie en het kabinet des konings. Bovendien zijn tal van archieven, die oudtijds in de koloniën zelf zijn gevormd, met name in West-Afrika, het Caribische gebied en de Guyana's, naar Nederland overgezonden; zij berusten nu ook in het Algemeen Rijksarchief. Naast de eigenlijke archiefstukken is bovendien van de Nederlandse overzeese vestigingen een omvangrijke collectie getekende en gedrukte kaarten bewaard.

Over een beperkt onderwerp, de relaties tussen Ceylon en Nederland in het verleden, werd in de afgelopen zomer op het Algemeen Rijksarchief een kleine tentoonstelling samengesteld. Aan een wat ruimer historisch geïnteresseerd publiek dan de eigenlijke vakhistorici kon zo een klein deel van de rijke schatten worden getoond. Aangevuld met een aantal voorwerpen, aquarellen en tekeningen, die door andere instellingen en particulieren welwillend in bruikleen werden afgestaan, gaf de tentoonstelling in kort bestek een beeld van de aanwezigheid der Nederlanders op Ceylon, het mooie en interessante eiland, dat „als een kostbaar juweel hangt aan het vasteland van India”. Deze relatie met Nederland, die door de eilandbewoners, twee volken, ieder met een eigen eeuwenoude cultuur, min of meer gedwongen is ondergaan, heeft toch in de geschiedenis van Nederland en Ceylon beiden te veel sporen achtergelaten, dan dat het niet van belang zou zijn hier aandacht voor te vragen; zoveel mogelijk werd hierbij het accent gelegd op de wederzijdse cultuurbeïnvloeding.

De handel en wel voornamelijk die in specerijen had de Nederlanders naar Azië gevoerd. Het handelslichaam, dat deze handel als een monopolie met uitsluiting van andere Nederlanders uitoefende, was de Verenigde Oostindische Compagnie, wier bestuurscentrum in Azië sinds 1619 in Batavia was gevestigd.

De basis van de Nederlandse macht lag in de Indonesische archipel, maar reeds vroeg richtten de Nederlanders zich vandaar ook noord- en westwaarts.

Ceylon, zeer gunstig gelegen op de handelsroute van Oost naar West, bovendien leverancier van een van de kostbaarste specerijen, de kaneel, had reeds een eeuw vóór de Nederlanders de aandacht van de Portugezen getrokken.

Door zich in troontwisten en burgeroorlogen op het eiland te mengen, hadden deze een machtspositie verworven en was Ceylon een van de belangrijkste bolwerken in het Portugese imperium geworden. De uitvoer van de kaneel werd door hen gemonopoliseerd, maar de eilanders ondervonden dit Portugese monopolie als bijzonder drukkend en het Portugese bestuur als corrupt.

Ondanks de aanwezigheid van de Portugezen op het eiland was het eerste contact tussen de Nederlanders en de eilandbewoners reeds in 1602 door Joris van Spilbergen gelegd, een van die Nederlandse zeevaarders wier reisjournalen ook heden nog spannende lectuur vormen. Illustraties in het gedrukte journaal¹ van deze reis bewijzen, dat de Nederlanders hun ogen goed de kost gaven en dat zij de werkelijkheid zo waarheidsgetrouw mogelijk trachtten weer te geven. Het costuum, dat de koning bij zijn eerste ontmoeting met Van Spilbergen draagt, vertoont dan ook grote gelijkenis met inheemse tekeningen van dit koninkrijk gewaad². Maar niet

¹ *De reis van Joris van Spilbergen naar Ceylon, Atjeh en Bantam, 1601-1604* = *Werken, uitgegeven door de Linschoten Vereeniging*, 38 Den Haag 1933, LIV.

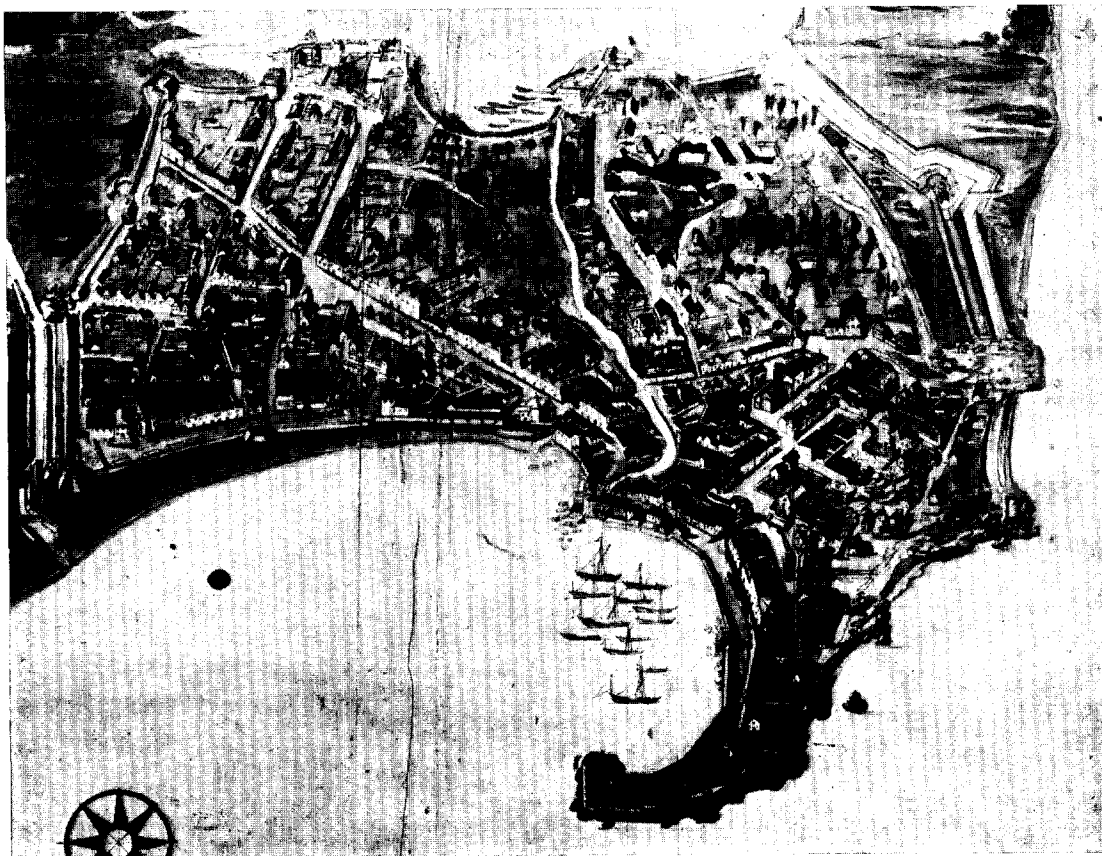
² Brief van Radja Sinha aan de Nederlandse opperbevelhebber op Ceylon (Adriaan van der Meyden), verlucht met ornamenten en tekeningen van personen,

1658 december 20. Portugese tekst. (British Museum add. 9380P30510).

³ Ph. Baldaeus, *Nauwkeurige Beschryvinge van Malabar en Choromandel, derzelver aangrenzende Ryken en het machtige Eyland Ceylon*, Amsterdam 1672.

⁴ A.R.A., aanw. 1856 BV, K.A. 37.

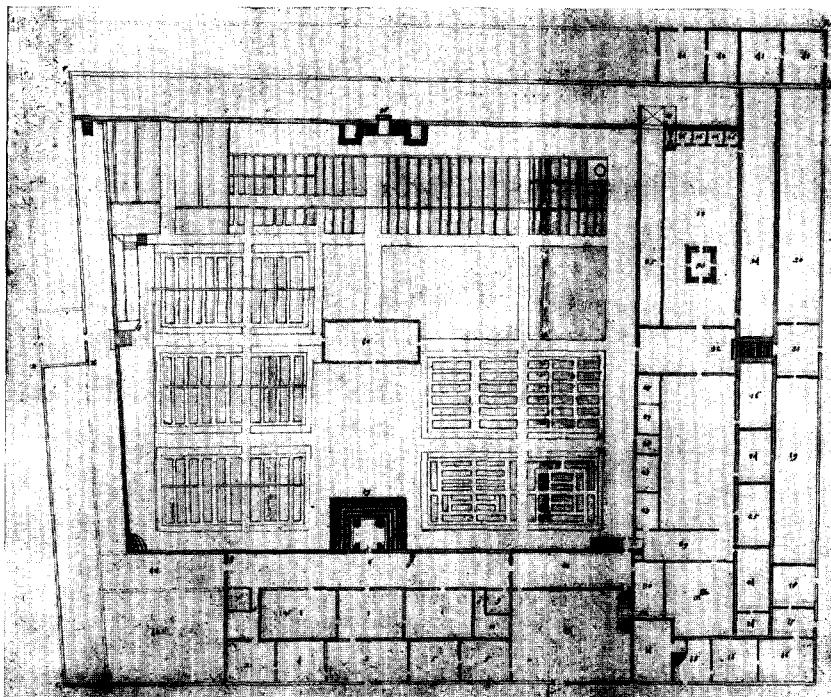
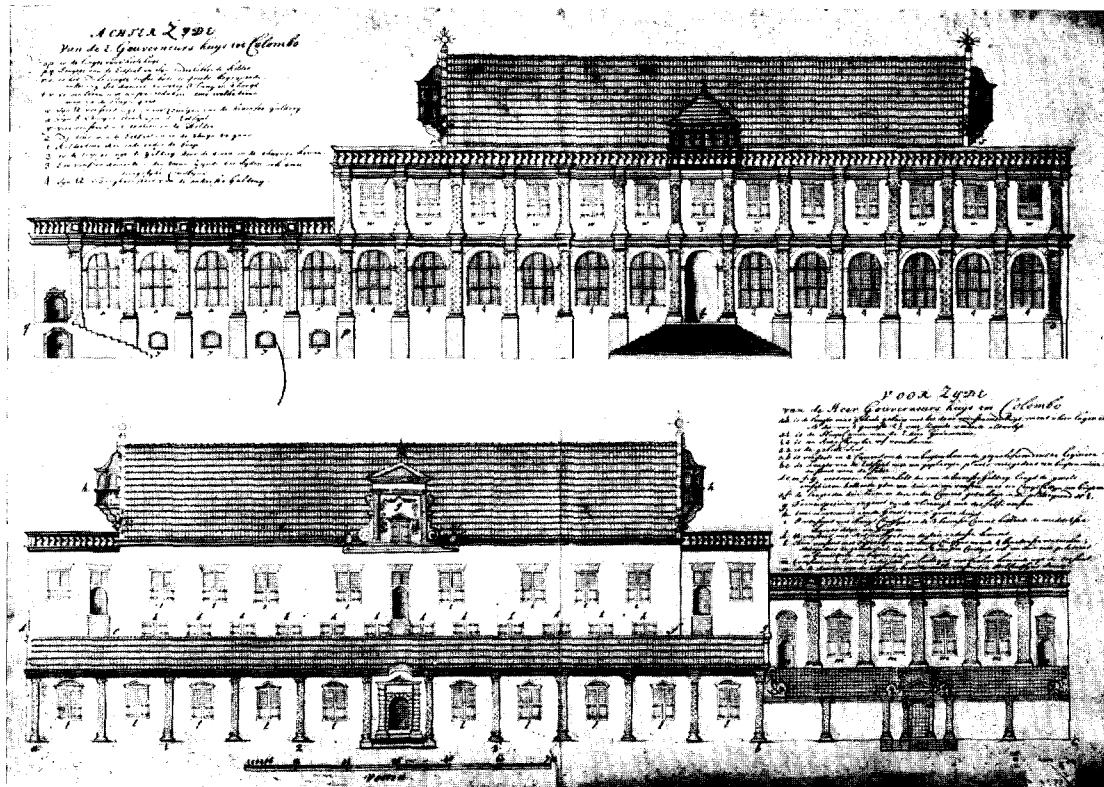
⁵ A.R.A., inventaris buitenlandse kaarten, 928.

Afb. 1. Colombo. Detail van een gekleurde tekening, midden 17de eeuw.
(Alg. Rijksarch., Den Haag, inv. buitenl. krtn., suppl. 619, atlas Vingboons, 115)

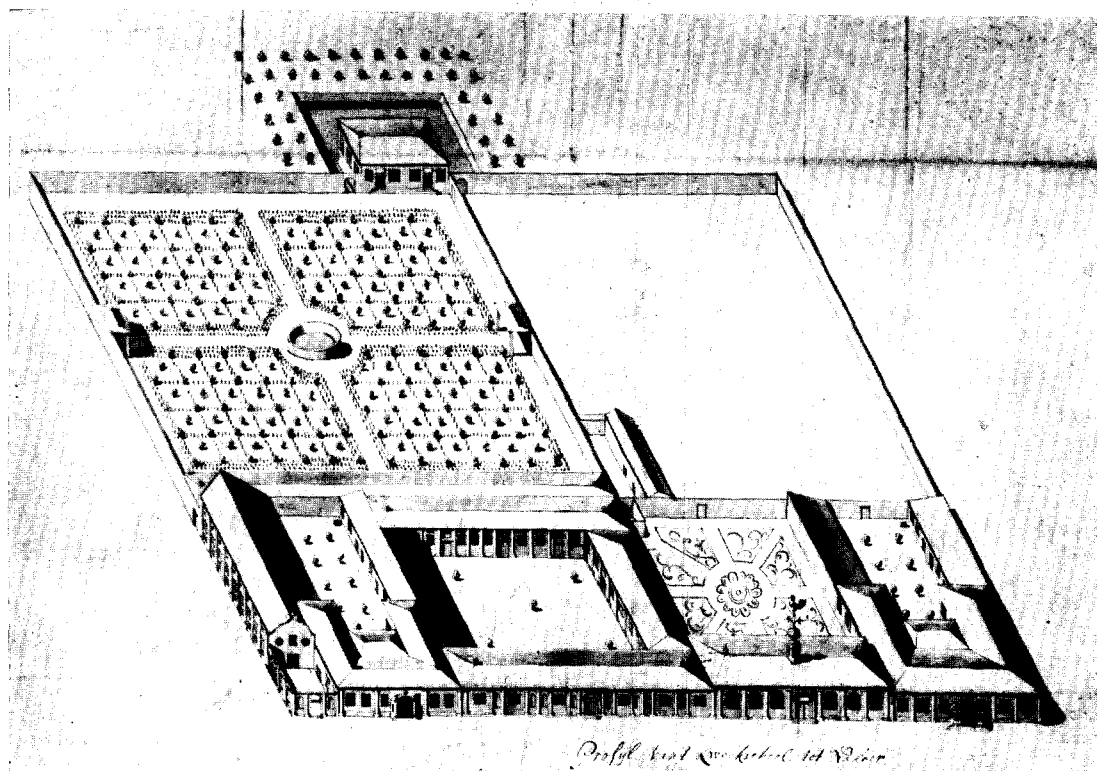

Afb. 2. Het fort van Batticalao. Gekleurde kopergravure, 17de eeuw.
(Alg. Rijksarch., inv. buitenl. krtn., suppl. 619, atlas Vingboons, 25).

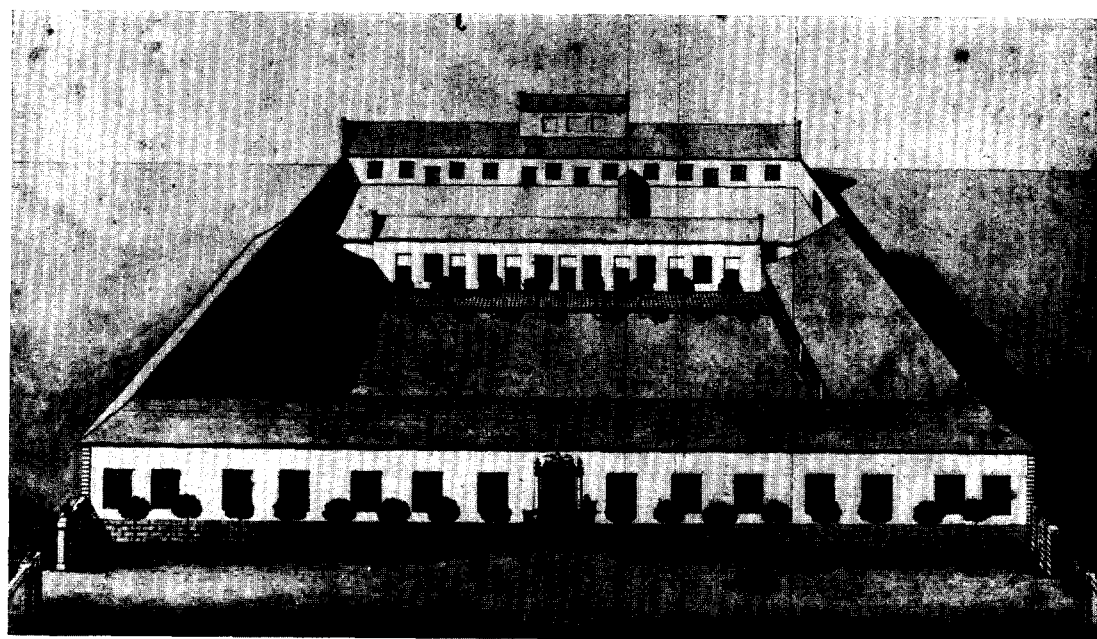

Afb. 3 en 4. Gouverneurshuis te Colombo. Gevels en plattegrond. Pentekening in kleuren, 1687.

(Alg. Rijksarch., Den Haag, inv. buitenl. krtn., 985, 986).

Afb. 5. Ontwerptekening van het seminarium te Naloer, 1691
(Alg. Rijksarch., Den Haag, inv. buitenl. krtn., 1006)

Afb. 6. Het Compagnies hospitaal te Colombo, achterzijde, 1771. Tekening J. Rach (detail).
(Kon. Instituut v. Taal-, Land- en Volkenkunde, Den Haag)

Afb. 7. Gracht in het fort van Colombo. Watervrtekening J. L. K. van Dort, 1888.
(Kon. Instituut v. Taal-, Land- en Volkenkunde, Den Haag)

Afb. 8. Straat binnen het fort van Colombo. Watervrtekening J. L. K. van Dort, 1888.
(Kon. Instituut v. Taal-, Land- en Volkenkunde)

altijd waren deze Nederlandse illustraties zo realistisch. In Baldaeus' bekende *Beschrijvinge* zien wij de ontvangst door de koning van Ceylon van de Nederlandse gezant Hulft, maar nu waant men zich verplaatst aan het hof van Versailles³ al heeft de tekenaar niet vergeten de in het originele journaal van de ambassade⁴ vermelde geschenken, als bijvoorbeeld een paar jachthonden, goed zichtbaar weer te geven.

De eerste relaties tussen de Nederlanders en de eilandbewoners verliepen aanvankelijk niet zonder strubbelingen. Toch braken de Nederlanders de betrekkingen met het eiland niet af. Vrees voor andere Europese concurrenten, die eveneens op de kaneel afkwamen, speelde hierbij zeker een rol.

Het eerste tiental jaren van de 17de eeuw ontvouwd de Portugezen echter nog een vrij grote kracht op het eiland. Het Algemeen Rijksarchief bezit uit deze periode twee kopieën van Portugese kaarten, te weten een kaart van het eiland op last van de Portugese koning in 1624 gemaakt⁵ en een kaart van de Portugese nederzetting te Colombo, waarop de vele katholieke kerken en de militaire versterkingen zeer duidelijk zijn weergegeven⁶, goed vergelijkingsmateriaal in verband met de latere kaarten van Ceylon en Colombo uit de Nederlandse tijd, en wel in het bijzonder met een drietal 17de-eeuwse kaarten van het eiland⁷. Men ziet hier Ceylon al in een juistere vorm afgebeeld, al is men ook bij deze kaarten nog ver van de landmeetkundige nauwkeurigheid van de laat 18de-eeuwse kaart door de landmeter Jean Duperron⁸. De mooie aquarel uit de bekende Vingboons collectie, stelt Colombo voor kort na de overgang in Nederlandse handen (afb. 1)⁹. Hoe tenslotte Colombo zowel van de zee- als van de landzijde in een bijna onneembare vesting werd herschapen toont een laat 18de-eeuwse kaart¹⁰.

De grote Ceylonese koning Radja Sinha, die in het begin van de dertiger jaren van de 17de eeuw het gehele Ceylonese gebied, dat buiten de Portugese invloedssfeer viel, onder zijn bestuur wist te brengen had, uitziende naar hulp om de Portugezen van het eiland te verdrijven, steun bij de Nederlanders gezocht. Zij immers hadden in

militair technisch opzicht getoond de Portugezen in Azië te kunnen weerstaan. Die strijd was een voortzetting van hun opstand tegen Spanje, met welk land Portugal sinds 1581 was verenigd. De overwinningen op de Portugezen versterkten zowel de Nederlandse overzeese handel als de vrijheidssrijd in de lage landen.

De Nederlanders gaven aan het verzoek van de koning gehoor en in 1639 kwam een verdrag tot stand, waarbij beide partijen beloofden samen te werken tot verdrijving van de Portugezen¹¹. Voor de Nederlanders bestond er een nauwe samenhang tussen hun penetratie in het aan de westkust van India gelegen peperrijke Malabar, waar zij eveneens een einde aan de Portugese invloed wilden maken, en hun strijd in Ceylon.

Bij de militaire operaties kregen de Nederlanders maar geringe steun van de troepen van de Ceylonese koning. Dit en ook het feit, dat de koning niet de door de Nederlanders wel zeer hoog berekende oorlogskosten voldeed, was voor hen aanleiding de op de Portugezen veroverde forten en kustgebieden niet aan de koning terug te geven, maar deze te blijven bezetten. Juridisch was dit zeker niet te verdedigen en zou ook tot grote moeilijkheden met het hof van Kandy, zoals het binnenrijk naar de naam van de hoofdstad werd genoemd, aanleiding geven.

In een periode van twintig jaar gingen alle Portugese vestigingen in Nederlandse handen over: te weten Batticalao aan de oostkust, nog vóór het sluiten van het verdrag; voorts Trincomale, Negombo en Galle; in 1656 werd Colombo bezet na een heldhaftige Portugese verdediging¹² en in 1658 verlieten de Portugezen hun laatste bolwerk te Jafnapatnam.

Van de meeste van deze Nederlandse vestigingen op Ceylon zijn in de kaartenverzameling van het Algemeen Rijksarchief aanzichten en plattegronden bewaard. Zowel de militaire fortificaties van Batticalao als een aanzicht vanuit zee op Galle maken deel uit van de Vingboonsatlas, de eerste een gekleurde zeer minutieuze ets (afb. 2)¹³, de tweede een waterverftekening, waarop kerk en kasteel duidelijk te onderscheiden zijn¹⁴. Het fort van Negombo is vereeuwigd in een

⁶ A.R.A., inventaris buitenlandse kaarten, 941.

⁷ A.R.A., inventaris buitenlandse kaarten suppl., 326. A.R.A., inventaris buitenlandse kaarten, 923. A.R.A., inventaris buitenlandse kaarten, 925.

⁸ A.R.A., inventaris buitenlandse kaarten, 927.

⁹ A.R.A., Atlas Vingboons nr. 115 (inventaris buitenlandse kaarten, suppl. 619).

¹⁰ A.R.A., inventaris buitenlandse kaarten, 954.

¹¹ A.R.A., archief V.O.C., OB. 1640 I, fol. 66.

¹² A.R.A., archief V.O.C. 1104, OB 1657 I fol. 464 (capitulatie-overeenkomst tussen de V.O.C. en de Portugese bezetting van Colombo, 1656).

¹³ A.R.A., Atlas Vingboons, nr. 25 (inventaris buitenlandse kaarten, suppl. 619).

¹⁴ A.R.A., Atlas Vingboons, nr. 90 (inventaris buitenlandse kaarten, suppl. 619).

aantal hel en groen gekleurde tekeningen; het vertoont een eigenaardige open bouwstijl, zonder twijfel aangepast aan het klimaat (afb. 12) ¹⁵.

Al spoedig bemerkte Radja Sinha, dat hij de ene overheerser voor de andere had geruild, want ook de Nederlanders was het om het kaneelmonopolie te doen en daartoe wilden zij het gebied van de koning van de buitenwereld afsluiten, hetgeen de koning natuurlijk met alle mogelijke middelen trachtte te verhinderen. Al reikte zijn militaire macht niet ver, toch kon hij de Nederlanders aanzienlijke schade toebrengen door de grenslanden te verwoesten, de bevolking in die streken naar zijn eigen gebied te verplaatsen en de Nederlanders het kaneelschillen in zijn landen, waar de meeste en de beste van deze in het wild groeiende specerij te vinden was, te verhinderen. Hierdoor kregen de Nederlanders zowel gebrek aan kaneel als aan arbeidskrachten en moesten zij een zeer kostbaar militair apparaat onderhouden, want de kaneelschillers of chalias, moesten steeds onder militaire bewaking de bossen ingezonden worden. De kaneelschillers hadden een zeer hard bestaan, maar door naar het binnenland te vluchten konden zij zich gemakkelijk aan het Compagniesgezag onttrekken. Op den duur namen deze chalias zelfs in de verhouding V.O.C. - Kandy een sleutelpositie in, daar de Compagnie het onmogelijk buiten hun arbeid kon stellen. Een zeer goed beeld van Compagnies kaneellanden en het daaraan grenzende koningsgebied geeft een kaart uit 1719/1720, die bovendien een alleraardigste cartouche bezit, voorstellende een olifant, een van de andere belangrijke uitvoerproducten van het eiland ¹⁶.

De gehele periode van de Nederlandse vestiging in Ceylon wordt beheerst door de verhouding tot het rijk van Kandy. De belangrijkste Nederlandse gouverneurs op het eiland hebben getracht hiervoor een oplossing te vinden.

De grote veldoverste in de strijd tegen de Portugezen, Rijckloff van Goens, gouverneur van Ceylon, later gouverneur-generaal, zocht dit op een gewelddadige wijze te bereiken. Het gehele rijk van Kandy moest worden veroverd en Ceylon zou het middelpunt moeten worden van een groot Nederlands koloniaal rijk, bestuurd door de Oostindische Compagnie en gekoloniseerd door Nederlanders.

De directeurs van de Compagnie voelden niets voor deze plannen, die hen meer leken te zijn „het werck van een ambitieus koninck dan van kooplieden die alleen naar gewin sien". De realistische vredelievende opvattingen behielden de overhand en na het bestuur van de beide Van Goens, vader en zoon, gedurende welke het V.O.C. gebied nog een grotere uitbreiding kreeg, zette een meer stabiele periode in. Aan Van Goens senior, wiens geschilderd portret zich in het Rijksmuseum bevindt, danken wij een van de oudste gedetailleerde beschrijvingen uit 1675 van langrijke uitvoerproducten van het eiland ¹⁶.

Het rijk van Kandy werd voortaan door de Nederlanders ontzien, conflicten werden vermeden en in jaarlijkse gezantschappen werden aan de Ceylonese vorsten de nodige eerbewijzen betoond. De V.O.C. bestuurd nu een groter gebied, dan waarover ooit de Portugezen hadden geheerst.

Deze periode van stabilisatie van de verhouding tot Kandy eindigt pas bij het uitsterven van de dynastie van Radja Sinha. Het nieuwe heersersgeslacht, dat in 1739 optreedt, is veel minder geneigd de afsluiting van de buitenwereld te dulden.

De Nederlanders hadden niet alleen de kaneelhandel gemonopoliseerd, welke specerij door hen voor een groot deel naar Europa werd geëxporteerd, maar zij trachtten zich bovendien meester te maken van de alleen-uitvoer der beide andere belangrijke producten van het eiland, namelijk die in arekanoten en in olifanten. De arekanoot is een ingrediënt, dat dient voor het betelpruimen. In grote hoeveelheden werden deze noten niet alleen op het eiland zelf verhandeld, maar als massaproduct werden zij ook naar India uitgevoerd.

Aangezien de Ceylonese olifant slechts bij uitzondering slagtanden bezit, werd op deze dieren niet jacht gemaakt wegens het ivoor, maar men trachtte ze te vangen om ze te verhandelen aan de Indiase vorstenhoven. Hier vonden deze dieren gereede aftrek, waar ze gebruikt werden voor statiedoeleinden, voor de oorlogvoering of als werk- en lastdieren. Maar bij de vangst kwam het er daardoor op aan, dat de dieren niet beschadigd werden. Van deze vangst geeft een gekleurde tekening in het originele dagregister van gouver-

¹⁵ A.R.A., aanw. 1892^{32b}. ¹⁶ A.R.A., aanw. 1892^{32b}.

¹⁷ A.R.A., archief Hoge Regering Batavia, 542.

¹⁸ A.R.A., aanw. 1892^{32a}.

¹⁹ Johan von der Behr, *Reise nach Java, Vorder-Indien, Persien und Ceylon, 1641-1650*, uitgeg. door

S. P. L'Honoré Naber, Den Haag 1930.

²⁰ A.R.A., aanw. 1892^{32a}.

²¹ Bijv. A.R.A., archief V.O.C. 8262 (rapport betreffende de parelvisserij in de omgeving van Tutu-corijn, gericht aan de gouverneur van Ceylon, 1728).

neur Rumpf een goed beeld (afb. 13) ¹⁸, terwijl de Duitser Johan von der Behr een zeer aan-schouwelijk beeld van zulk een olifantenvangst in zijn reisjournaal heeft opgenomen ¹⁹. Zelfs kleine beschadigingen als gescheurde oren of een te kromme staart verminderden de waarde van de dieren en ook dit werd door de Compagnie minuttig geregistreerd ²⁰. Voor de uitvoer van de olifanten bleven de Nederlanders echter afhankelijk van de Indiase kooplieden, die gewend waren aan het transport van deze dieren.

Tot de producten van het eiland moeten ook worden gerekend de parels, die langs de kust werden gevisst. Op deze parelvisserij werd een nauwlettend toezicht uitgeoefend door de V.O.C. dienaars, die daarvan aan de gouverneur van Ceylon geregeld verslag uitbrachten. Deze verslagen zijn in handschrift in het Compagniesarchief bewaard ²¹. Beschrijvingen van de wijze, waarop deze visserij werd beoefend, zijn te vinden zowel in het gedrukte reisjournaal van de Duitse V.O.C. dienaar Albrecht Herport ²², als in het bekende werk van Johann Wolfgang Heydt, die ook een afbeelding aan zijn verhaal toevoegde, waarop men de vloot van inheemse schepjes ziet geflankeerd door de V.O.C.-schepen ²³.

De handel van Ceylon met de overwal was voornamelijk in handen van Indiase kooplieden, die in de Ceylonese havens waren gevestigd. De monopoliepolitiek der Nederlanders trof deze kooplieden, maar evenzeer was de inheemse bevolking het slachtoffer, die deze producten moest inzamelen, verbouwen, vissen of vangen en hun producten tegen vastgestelde, lage prijzen aan de V.O.C. moest afstaan. De landbouwende bevolking in de Compagniesgebieden was er dan ook niet te best aan toe, daar zij zware belastingen moest opbrengen of gedwongen arbeid moest verrichten, verplichtingen, die zij weliswaar ook aan haar oude vorsten schuldig was geweest.

Hoewel de Nederlanders noch het benodigde kapitaal, noch voldoende schepen bezaten om zich geheel in de plaats van de inheemse handel te stellen, was hun controle voor de bevolking toch drukkend genoeg en door een uitgebreide smokkelarij trachtte deze zich dan ook hieraan te onttrekken.

Bekwame Nederlandse gouverneurs als Van

Imhoff zagen wel degelijk de slechte gevolgen van deze monopoliepolitiek voor de economische toestand van het eiland en zij pleitten voor het toestaan van grotere vrijheid aan de inheems en zij raadden aan om ook de koning zelf enig belang bij de V.O.C. handel te geven. Maar deze voorstellen vonden geen weerklank bij de directeuren in Nederland.

Toen de Kandyase regering dan ook een scherpere anti-Nederlandse politiek ging voeren en invallen van 's konings troepen in de Compagniesgebieden plaats vonden, die samen vielen met opstanden van de bevolking aldaar tegen het Nederlandse gezag, werd de toestand soms heel precair.

Een tegenaanval van Nederlandse troepen in 's konings landen onder aanvoering van gouverneur Lubbert Jan, baron van Eck, waarbij de hofstad werd ingenomen en het paleis werd geplunderd, eindigde bijna in een militaire catastrofe voor de Nederlandse troepen, niet gewend aan een guerillastrijd in de bossen. Van Eck overleefde de terugkeer in Colombo slechts kort. Na zijn plotselinge dood wist gouverneur Iman Falck tenslotte de situatie te redden en bij het verdrag van 1766 werd de koning definitief afgesloten van de buitenwereld, daar de Nederlanders de volle soevereiniteit kregen over alle districten, die aan de kust grensden. Op de kaart door Jean Duperron van 1789 ziet men dan ook 's konings gebied teruggebracht tot de begrenzing van 1766 ²⁴.

Bij de plundering van het paleis waren kostbare schatten in handen van de Nederlandse troepen gevallen, en zo was ook Van Eck zelf in het bezit gekomen van enige bijzonder mooie voorwerpen. Door zijn erfgenamen is later een van de meest spectaculaire stukken, een verguld bronzen kanon, met robijnen versierd en met een beschilderde affuit, ten geschenke aangeboden aan de hertog van Brunswijk, de voogd van de jonge stadhouder Willem V. Deze bood het op zijn beurt aan de stadhouder aan. Misschien zijn ook andere voorwerpen uit de buit, die in de boedelinventaris, na het overlijden van Van Eck opgemaakt ²⁵, worden vermeld in het bezit van de stadhouder geraakt. Van het kanon weten wij zeker, dat het in het rariteitenkabinet van de stadhouder heeft berust en heden deel uitmaakt

Volgens Heydt is de tekening van de parelvisserij vervaardigd door Arent Jansen.

²² Albrecht Herport, *Reise nach Java, Formosa, Vorder-Indien und Ceylon, 1659-1668*, uitgeg. door S. P. L'Honoré Naber, Den Haag 1930.

²³ J. W. Heydt, *Allerneuester geographisch- und topographischer Schauplatz*, etc. Wilhelmsdorf 1744.

²⁴ A.R.A., inventaris buitenlandse kaarten, 927.

²⁵ A.R.A., archief van Panthaleon van Eck, 66.

van de collecties in het Rijksmuseum, terwijl dit museum eveneens andere voorwerpen bezit, die voldoen aan de beschrijving in de boedelinventaris, als een prachtig bewerkte gouden sabel, met robijnen bezet, verder een zilveren sabel en een dolk in gouden schede met een greep van bergkristal. Al deze stukken zijn van verfijnd inheems maaksel.

Na de plundering maakten de Nederlanders een zeer gedetailleerde plattegrond van het paleizencomplex²⁶, terwijl er ook een tekening van een der aanzichten werd vervaardigd²⁷. Bij de bouw van de nieuwe universiteit in Ceylon heeft men zich geïnspireerd op deze oude inheemse paleisarchitectuur.

Grote financiële offers waren nodig geweest voor deze militaire operaties. De geldelijke tekorten werden steeds groter, doordat Ceylon ook grote strategische waarde verkreeg in de Frans-Engelse tegenstellingen in de Indische oceaan, waardoor de kusten van het eiland in staat van verdediging gebracht moesten worden tegen een Europese aanval. Engelse en Franse belangstelling was er ook in de 17de eeuw voor het eiland geweest. Aan een Engelse afgezant bij het hof van Radja Sinha, Robert Knox, danken wij een beroemde beschrijving, die waarschijnlijk een objectiever beeld geeft van de koning dan de gelijkijdige Nederlandse berichten²⁸.

De Fransen hadden in 1670 een grote aanval op het eiland gedaan en toen zelfs voor korte tijd een der havens bezet; maar in de 18de eeuw waren de machtsverhoudingen in het nadeel van de Nederlanders veranderd en moesten zij het lijdelijk aanzien, dat in de Frans-Engelse oorlog een der havens van het eiland, Trincomale, eerst in Engelse, daarna in Franse handen kwam, waarna de haven tenslotte weer werd teruggegeven bij de vrede in 1784.

Helaas was dit slechts uitstel van executie. De omwenteling in Nederland, waardoor tussen de Bataafse Republiek en Frankrijk een verdrag wordt gesloten, geeft Engeland de kans het eiland blijvend te bezetten. Aan de laatste Nederlandse gouverneur Van Angelbeek blijft dan de ondankbare taak het eiland in 1796 aan de Engelsen over te geven.

²⁶ A.R.A., inventaris buitenlandse kaarten, suppl. 347. Voor de expeditie van Van Eck zie ook de gekleurde plattegrond van Kandy en van het kampement van Van Eck ($\pm$ 1765). A.R.A., inventaris buitenlandse kaarten, suppl. 346. De rapporten van de verovering zijn te vinden in A.R.A. archief V.O.C. 3030, OB 1766 I.

Veel vroeger dan in hun andere bezittingen in Azië kregen de Nederlanders op Ceylon bemoeienissen met het bestuur over een inheems gebied en zijn bevolking. Maar juist deze omstandigheid maakt de Nederlandse relatie met het eiland zo belangwekkend. Daarom is het zeker van belang op deze kanten van het Nederlandse bewind de aandacht te vestigen.

Op Ceylon hadden de Nederlanders te maken met twee geheel verschillende volken, ieder in een eigen gebied, maar die vreedzaam naast elkaar leefden. De boeddhistische Singalezen bewoonden het grootste gedeelte van het eiland in het Zuiden en Westen, de hindoeïstische Tamils, eeuwen geleden uit Zuid-India op het eiland gekomen, waren in het Noorden en Noord-Oosten gevestigd.

Verscheidene compagniesdienaren toonden voor deze inheemse bevolking en haar zeden en gewoonten grote belangstelling en hieraan danken wij enige belangrijke beschrijvingen van het eiland, zoals die van de predikanten Baldaeus en Valentijn en verscheidene andere. Wij noemden ook reeds Johann Wolfgang Heydt, Johan von der Behr en Albrecht Herport. Inheemse monumenten inspireerden Nederlandse kunstenaars tot een weergave in beeld; zo vervaardigde J. Brandes in 1785 een waterverftekening van een stupa in de omgeving van Colombo²⁹. Ook maakten Nederlanders van de kunstvaardigheid der Ceylonezen gebruik om voorwerpen te doen vervaardigen. In het bezit van het Rijksmuseum zijn een aantal voorwerpen, die hun ontstaan aan zulke bestellingen danken, zoals enige cachetten van bergkristal met ingegraveerd de wapens van Nederlandse families of een laat 17de-eeuws pijpfoudraal van Indisch hout, versierd met Singalees ivoren snijwerk; curieus is het Nederlandse pijprokende mannetje, gezien door Singalese ogen.

Maar de Nederlanders hadden niet alleen voor de bewoners van het eiland en hun cultuur belangstelling: ook de zo geheel verschillende plantengroei werd door hen bestudeerd en de botanicus Paulus Hermann verzamelde vele planten voor de plantentuin van de Leidse universiteit.

Ontgeenzeggelijk was het bestuur van de Nederlanders efficiënter dan dat van de Portugezen.

²⁷ Bataviaas Genootschap, Djakarta.

²⁸ R. Knox, *'t Eyland Ceylon in sijn binnenste*, etc., Vertaling door S. de Vries, Utrecht 1692.

²⁹ Singalese stupa „de Kallane”, in de omgeving van Colombo. Aquarel, 27.4 $\times$ 39.6 cm., door J. Brandes, 1785, Rijksmuseum Amsterdam. Vgl. R. van Luttervelt, „Jan Brandes, predikant, landeigenaar en tekenaar”,

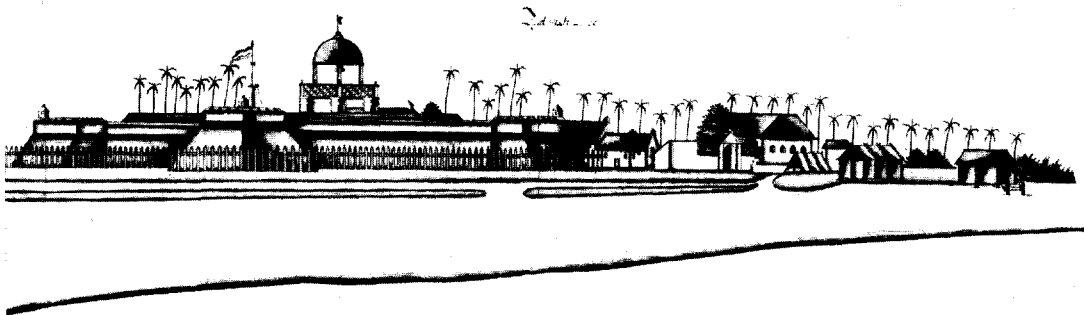
Afb. 9. Ned. herv. kerk te Matara. Waterverftekening J. L. K. van Dort, 1888.
(Kon. Instituut v. Taal-, Land- en Volkenkunde, Den Haag)

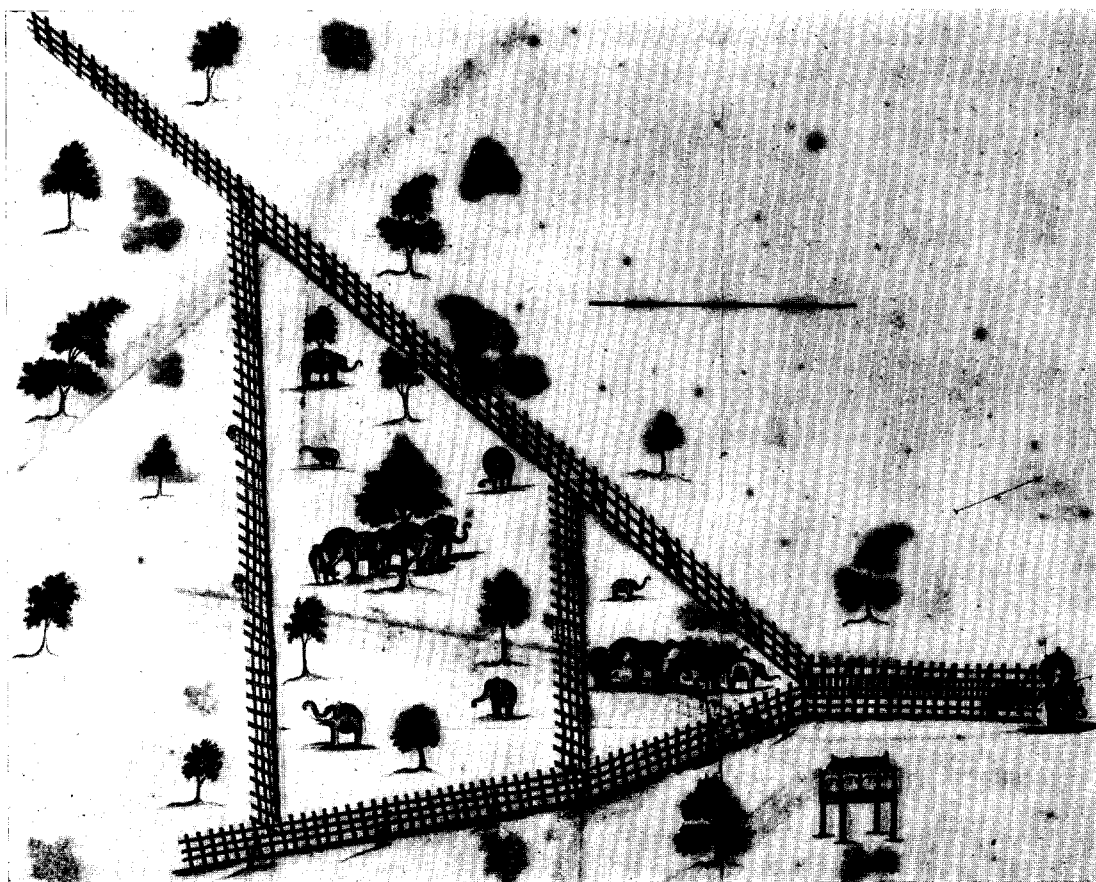
Afb. 10. Klokketoren bij de Kaaimanspoort te Colombo. Waterverftekening J. L. K. van Dort, 1888. (Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenk.)

Afb. 11. Het Sterrefort te Matara, poort van de redoute Van Eck. Waterverftekening J. L. K. van Dort, 1888.
(Kon. Inst. v. Taal-, Land- en Volkenk.)

Afb. 12. Het fort van Negombo, zuidwestzijde. Gekleurde tekening in het dagregister van gouverneur I. A. Rumpf, 1720-'21. (Alg. Rijksarch., Den Haag, aanw. 1892^b)

Afb. 13. Olifantenjacht. De dieren zijn in een soort fuik bijeengedreven. Zij worden met behulp van twee tamme olifanten gevangen. Gekleurde tekening in het dagregister van gouverneur I. A. Rumpf, 1717. (Alg. Rijksarch., Den Haag, aanw. 1892^a)

Evenals deze pasten ook de Nederlanders een indirecte regeerwijze toe. In de dorpen werden de administratieve en de meeste juridische zaken in handen van de inheemse hoofden gelaten, terwijl alleen de belangrijkste kwesties door de Nederlanders werden behandeld, meestal na advies van die hoofden, die zoveel mogelijk hun oude privileges behielden en op wier loyaliteit de Nederlanders dan ook meestal wel konden rekenen. Boven deze inheemse groten werd weliswaar over een groter gebied een V.O.C.dienaar met de oude Ceylonese titel van *dessave* gesteld.

Meer dan de Portugezen waakten de Nederlanders tegen de uitbuiting van de bevolking en bevorderden zij de rechtszekerheid. In dit verband is belangrijk de optekening van het inheemse recht, de *thesavalamai* van de Tamilbevolking in Jafnapatnam, die in 1707 op last van de gouverneur Cornelis Simonsz. tot stand kwam, een codificatie, die met enige veranderingen tot in de 20ste eeuw in de Engelse tekst bleef gebruikt ³⁰.

Een zekere verdraagzaamheid tegenover de bevolking kenmerkte bovendien het Compagniesbeleid. Deze verdraagzaamheid ging zelfs zo ver, dat de Compagnie de koning enige keren scheepsgelegenheid ter beschikking stelde om boeddhistische priesters uit andere landen naar Ceylon te laten komen.

Onder de onderdanen van het Compagniesgebied trachtten de Nederlanders echter wel zoveel mogelijk het protestantisme ingang te doen vinden. Deze bevolking was reeds ten dele door de Portugezen tot het katholicisme bekeerd, maar zo oppervlakkig, dat zij even snel de protestantse leer aannam. Het verschil zal de meeste bekeerlingen wel niet duidelijk zijn geweest. Al werd ook bijna iedere dorpeling beschouwd als lid van de hervormde kerk, toch liet de Compagnie de bevolking over het geheel vrij in haar oude zeden en gewoonten, als zij haar godsdienstoefeningen maar niet in het openbaar bedreef. Het bijwonen van belangrijke religieuze gebeurtenissen in het rijk van Kandy, zoals bijvoorbeeld de jaarlijkse processie van de tand van Boeddha, was de onderdanen van de Compagnie echter streng verboden.

In de eerste plaats trachtte de Compagnie de bevolking door primair onderwijs te beïnvloeden. Dit onderwijs bestond voornamelijk in het lezen en uit het hoofd leren van de catechismus en gebeden. Hoe ernstig de Compagnie deze taak opvatte, blijkt wel uit de geregelde visitaties van de scholen door gemachtigden van de protestantse geestelijkheid en het V.O.C.bestuur van het eiland. Dat het oordeel niet altijd even gunstig luidde over „schoolmeesters, die gans geen diligentie deden om de kinders te leren” ³¹, was ongetwijfeld een der redenen dat men ook aan de opleiding van deze onderwijzers meer zorg ging besteden. Maar vooral was het belangrijk dat er inheemse predikanten konden worden opgeleid. Het eerste seminarium voor het Tamil taalgebied kwam reeds aan het eind van de 17de eeuw tot stand. Voor het Singalese gebied werd een dergelijk seminarium te Colombo gesticht. Later werden beide instituten samengesmolten. Van het seminarium te Naloer bezit het Algemeen Rijksarchief een architectuurtekening (afb. 5) en een plattegrond ³². Beide instituten te Naloer en Colombo waren internaten, waarvan vooral dat te Colombo een zwaar leerprogramma van zijn leerlingen eiste. Zo werd hier zelfs Latijn en Grieks onderwezen. Daar het schoolgeld vrij hoog was, werden deze instituten uiteraard alleen door de zonen van aanzienlijke inheemsen bezocht. De intelligentste jongens konden hun studies in Nederland aan een der universiteiten voltooien.

Ter verbreiding van het protestantisme hielden de Nederlanders zich ook intensief bezig met het vertalen van stichtelijke literatuur in de inheemse talen. Vooral na de oprichting in 1737 van een drukkerij, die de inheemse talen zowel in Singalese als in Tamil lettertekens kon drukken, konden men een veel groter aantal inheemsen bereiken ³³. Later werden op deze persen ook regeringsverordeningen e.d. gedrukt.

Erg diep ging de bekering niet en zelfs vertoont in de 18de eeuw het katholicisme, dat zich na het vertrek van de Portugezen in het verdraagzame rijk van Kandy had teruggetrokken, weer een grotere werfkracht in het Compagniesgebied,

Singalees door de V.O.C.drukkerij te Colombo, 1738 (bibl. Algemeen Rijksarchief). *Singaleesch belijdenisboekje*, gedrukt in het Singalees door de V.O.C.drukkerij te Colombo, 1742 (universiteitsbibliotheek, Leiden). *Triumph der Waarheid*, etc., stichtelijk werk, gedrukt in het Tamil door de V.O.C.drukkerij te Colombo, 1753 (universiteitsbibliotheek, Leiden).

Bull. K.N.O.B., 6de s. 11 (1958), 35 en afb. 4.

³⁰ A.R.A., aanw. 1876 A XXII, K.A. 139⁵.

³¹ A.R.A., archief V.O.C. 1580, OB 1705 VII (Rapport van een inspectie van scholen in het gebied van Colombo, 1704).

³² A.R.A., inventaris buitenl. kaarten, 1006, 1007.

³³ Bijv. *Singaleesch belijdenisboek*, gedrukt in het

maar het meest gehecht bleef de bevolking toch aan haar aloude godsdiensten.

Zowel uit een oogpunt van de verbouw van de producten van belang voor de Compagnieshandel als voor de voedselvoorziening van de inheemse Compagniesonderdanen en de Nederlandse vestigingen, werd de Compagnie gedwongen zich intensief met de landbouw bezig te houden. Merkwaardig is de registratie van het inheemse landbezit in de z.g. thombos, ook reeds door de Portugezen toegepast, die hierbij aansloten bij een reeds bestaande inheemse optekening op palmbladen. Voornamelijk was het een hulpmiddel voor de inning van de belastingen en het vorderen van gedwongen arbeid. Maar als vrijwel het enige land in Azië, kwam Ceylon hierdoor over een kadaster en een registratie van zijn bevolking in de kustgebieden te beschikken³⁴.

Deze registratie diende dus vooral het financiële belang van de Compagnie; tot de meer eigenlijke bemoeiing met de landbouw behoorde o.a. de bevordering van het cultiveren van de oorspronkelijk alleen in het wild groeiende kaneel. Eveneens werden reeds vanaf het begin van de 18de eeuw geslaagde proeven genomen met de aanplant van peper en koffie. Ook de in onbruik geraakte irrigatiewerken van de oude Ceylonese koningen trachtten de Nederlanders weer in goede staat te brengen tot verbetering en vergroting van de rijstbouw³⁵.

Een enkel woord nog over de bestuursinrichting van de V.O.C. op Ceylon. Evenals in haar andere vestigingen stonden ook hier een gouverneur en politieke raad aan het hoofd van het bewind, onder wie een aantal ambtenaren waren gesteld met titels, die aan het koopmansbedrijf herinnerden.

Twee commandeurs, respectievelijk in Galle en Jafnapatnam, ieder ook met een raad, bestuurden praktisch zelfstandig hun gebied onder controle van de gouverneur te Colombo. De rechtspraak werd uitgeoefend door raden van justitie te Colombo, Galle en Jafnapatnam. Van de beide laatste raden was appel mogelijk op de raad van

justitie te Colombo. De rechtspraak van deze raden omvatte de criminele jurisdictie en de civiele alleen in gevallen tussen Europeanen en inheemsen. Landraden, waarvan ook de dessaven deel uitmaakten, beslisten in geschillen tussen de inheemsen over landbezit.

In Colombo zetelden de gouverneur en zijn raad in een ook uit architectonisch oogpunt merkwaardig gebouw. In verband met een restauratie in 1687 werden gedetailleerde bouwtekeningen van dit gouverneurshuis vervaardigd (afb. 3 en 4)³⁶. Hoe het interieur van de ontvangstzaal er uit zag, zien wij op de aquarel door C. F. Reimer, waarop de receptie in 1772 van de gezanten van de Ceylonese koning door de gouverneur Iman Falck is afgebeeld³⁷. Als tegenhanger van deze tekening kan men in zekere zin beschouwen de ontvangst door de koning van de Nederlandse gouverneur in 1783, die door J. Brandes in waterverf is afgebeeld³⁸.

Tot de Nederlandse burgerlijke architectuur kan zeker ook worden gerekend het Compagnies hospitaal te Colombo, waarvan het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde twee aardige gekleurde tekeningen door J. Rach uit 1771 bezit (afb. 6). In dit Instituut berust voorts een collectie waterverfschetsen uit de tweede helft van de 19de eeuw vervaardigd door J. L. K. van Dort, die vele toen nog bestaande Nederlandse bouwwerken op Ceylon weergeven (afb. 7-11).

Naast de burgerlijke gebouwen getuigen echter ook nog bestaande kerken, als bijvoorbeeld de Wolvendaalse kerk te Colombo van de activiteit der Nederlanders ook op dit speciale terrein.

In Ceylon met zijn vele forten en militaire bezetting van de grenzen was een groot garnizoen gelegerd. Het plan echter van Rijckloff van Goens om de Compagnieslanden met Nederlanders te koloniseren was in de praktijk geheel onuitvoerbaar en werd, gezien de monopoliepolitiek der V.O.C. ook niet gewenst. Wel echter konden V.O.C.dienaren na een aantal jaren dienst op Ceylon, het z.g. vrijburgerschap verwerven.

³⁴ Onder leiding van prof. B. H. Slicher van Bath, afdeling agrarische geschiedenis van de Landbouwhogeschool te Wageningen, is ir. J. Wigboldus bezig met de bewerking van deze landthombos, een onderzoek dat voor de sociale- en landbouwgeschiedenis van Azië van grote waarde belooft te worden.

³⁵ A.R.A., inventaris buitenlandse kaarten, 929 (kaart van de Reuzetank of Cattoe Carre in de omgeving van Mantotte (Menaar), 1741). A.R.A., archief V.O.C. 2416, OB 1742 XII (rapport betreffende een mogelijke

verbetering van de watertoevoer naar de Reuzetank of Cattoe Carre, 1741; vgl. bovenstaande kaart).

³⁶ A.R.A., inventaris buitenlandse kaarten, 985, 986.

³⁷ Rijksprentenkabinet, Amsterdam. Vgl. *Catalogus Wonen in de wijde wereld*, Tropenmuseum Amsterdam 1964, nr. 56 met afb.

³⁸ Rijksprentenkabinet, Amsterdam. Vgl. R. van Luttervelt, o.c., *Bull. K.N.O.B.*, 6de s., 11 (1958), 34 en afb. 3.

Zij werden uit de dienst ontslagen en trouwden dan meestal met vrouwen van het land, maar veel beroepen bleven er voor hen niet over tussen het V.O.C.monopolie en de agrarische bevolking.

De afstammelingen van deze vrijburgers vormden pas onder het Britse bestuur een meer homogene groep. Als „Dutch Burghers” dienden zij

in de 19de eeuw vooral in de lagere ambtenarenrang van het Engelse ambtelijke apparaat, terwijl zij ook wel z.g. vrije beroepen uitoefenden. Bijzonder trots op hun Nederlandse afstamming trachten zij de herinnering daaraan zoveel mogelijk levendig te houden.

BIBLIOGRAFIE

Voor de samenstelling van dit artikel werd onder meer gebruik gemaakt van de volgende litteratuur:

R. G. Anthonisz, *The Dutch in Ceylon*, I: Early Visits and Settlement in the Island, Colombo 1929.

S. Arasaratnam, *Dutch Power in Ceylon*, 1658-1687, Amsterdam 1958.

S. Arasaratnam, „Baron van Imhoff and Dutch Policy in Ceylon, 1736-1740”, *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 118 (1962), 454-468.

Ph. Baldaeus, *Naauwkeurige Beschryvinge van Malabar en Choromandel, derzelver aangrenzende Ryken, en het machtiige Eyland Ceylon*, Amsterdam 1672.

H. W. Codrington, *A short History of Ceylon*, London 1939.

W. van Geer, *De Opkomst van het Nederlandsch gezag over Ceilon*, I (tot 1645), Leiden 1895.

K. W. Goonewardena, *The Foundation of Dutch Power in Ceylon*, 1638-1658, Amsterdam 1958.

J. W. Heydt, *Allerneuester geographisch- und topographischer Schauplatz, von Africa und Ost-Indien, etc., von den wichtigsten der Holländisch-Ost-Indischen Compagnie in Africa und Asia zugehörigen Ländere,*

Küsten und Insulen, etc., Wilhelmsdorf 1744.

M. W. Jurriaanse, *Catalogue of the Archives of the Dutch Central Government of Coastal Ceylon*, 1640-1796, Colombo 1943.

M. W. Jurriaanse, „The compilation of the customary law of Jaffna (Thesawalamai) in 1707”, *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 110 (1954), 293-304.

R. Knox, *'t Eyland Ceylon in zijn binnenste etc.*, Vertaling door S. de Vries, Utrecht 1692.

G. Nypels, *Hoe Nederland Ceilon verloor*, Den Haag 1908.

P. E. Pieris, *Ceylon and the Hollanders*, 1658-1796, Colombo 1918.

H. Terpstra, „Compagniesonderwijs op Ceylon”, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 71 (1958), 26-50.

H. Terpstra, „Inheemse stemmen over het Compagniesbeleid in Voor-Indië en Ceylon”, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 77 (1964), 288-306.

F. Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, Dordrecht-Amsterdam 1724-1726. 5 dln in 8 bdn; hoofdstuk over Ceylon in deel V band I.

SUMMARY

AN EXHIBITION ENTITLED “CEYLON & THE NETHERLANDS IN THE PAST: 1602-1796”

BY M. A. P. MEILINK-ROELOFSZ

The National Archive in The Hague contains abundant source material on the history of the relations between The Netherlands and the Far East, and during the past summer a small exhibition was prepared to illustrate these relations with the island of Ceylon. With the addition of a number of objects, watercolours, and drawings loaned by other collections and private persons, the exhibition gave a compact picture of a period which lasted more than 150 years.

Emphasis was put on reciprocal cultural influences, although the political and commercial aspects were of course included. The Dutch, in succeeding the Portugese, inherited their difficulties with Kandy, but comparison of cartographic documents from the Portugese and Dutch periods

shows more continuity than change in the military structure and planning of towns. As the result of a Dutch military expedition against Kandy, a number of curious and valuable objects of native manufacture, belonging to the Rijksmuseum in Amsterdam, could be exhibited together with the related documents.

The main purpose of the United East India Company was trade, particularly in cinnamon, elephants, and areca nuts, and this was brought out by the prints, reports, and objects exhibited, as were the Dutch influences on agriculture, irrigation, cultivation of special crops, surveying, and the promotion of legal security, e.g. through codification of the country's laws. Both primary and advanced education were promoted by the

Dutch administration in connection with the propagation of Christianity; village schools were inspected regularly and seminaries were founded for the training of a clergy. Provisions were also made for printing in two languages, Sinhalese and Tamil.

The exhibition included pictures of various religious and governmental buildings, the exterior and floor plans of the Governor's Mansion

in Columbo being shown in the original architectural material and a watercolour of the reception of an ambassador of Kandy giving a view of the interior.

Some of the objects showed the effect of Dutch cultural influences and others that the Dutch had not been insensitive to the art and architecture of Ceylon.

KONINKLIJKE
NEDERLANDSCHE OUDHEIDKUNDIGE BOND
OPGERICHT 17 JANUARI 1899

Beschermvrouwe H. M. Koningin Juliana

*Secretaris Mr. P. J. van der Mark, De Poorterstraat 22, Den Haag;
Penningmeester Mr. G. J. Wit, p.a. Blaak 10, Rotterdam;
Prof. Dr. A. J. Bernet Kempers, D. J. G. Buurman, Prof. Dr. W. Ph.
Coolhaas, Drs. H. Halbertsma, Dr. M. Elisabeth Houtzager, Prof. Th. H.
Lunsingh Scheurleer, Ir. R. Meischke, Dr. D. P. Oosterbaan, Prof. Dr.
M. D. Ozinga, Prof. Ir. J. J. Terwen.*

De jaarlijkse contributie bedraagt voor leden *f* 15.—, voor verenigingen *f* 25.—, en voor studentenleden *f* 5.—. Stukken betreffende het lidmaatschap en alle overige stukken betreffende de Koninklijke Nederlandsche Oudheidkundige Bond zende men aan de secretaris. Het postgironummer van de Bond is 140380 te Rotterdam.

Het Bulletin van de Koninklijke Nederlandsche Oudheidkundige Bond verschijnt vijfmaal per jaar, het Nieuwsbulletin maandelijks. Beiden worden gratis toegezonden aan de leden van de Bond, alsmede aan de leden van de Vereniging 'De Museumdag'. Bijdragen worden gehonoreerd met *f* 10.— per tekstpagina. Losse nummers van het Bulletin en het Nieuwsbulletin zijn zover voorradig te verkrijgen voor resp. *f* 4.50 en *f* 0.50 per nummer bij de firma E. J. Brill, Oude Rijn 33a te Leiden

Gedrukt bij
E. J. BRILL, LEIDEN